

Lustgården 1968

LUSTGÅRDEN

Årsskrift 1968 · Årgång 49

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

(The Swedish Society for Dendrology and Park Culture)

Villavägen 8, 752 36 Uppsala

Postgirokonto 1607. Medlemsavgift 30 kr. årligen eller 500 kr. en gång för alla. Avgift för familjemedlem 15 kr.

Ordförande:

Greve TORGIL VON SETH, Bratteborg, 650 12 Vaggeryd.

Vice ordförande:

Friherre SVEN A. HERMELIN, Uggleviksgatan 13, 114 27 Stockholm, tel. 08/20 90 32.

Sekreterare:

Akademijägmästare MÅRTEN SMEDBERG, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Box 1744, 111 87 Stockholm, tel. 08/20 37 44.

Skattmästare:

Akademiträdgårdsmästare HELMUTH WANDEROY, Villavägen 8, 752 36 Uppsala, tel. 018/13 08 18.

Redaktör för föreningens årsskrift:

Friherre GÖSTA ADELSWÄRD, Slefringe, 597 00 Åtvidaberg, tel. 0120/118 00 (103 72).

Ansvarig utgivare för föreningens årsskrift:

Professor NILS SYLVÉN, Vegagatan 16, 223 57 Lund, tel. 046/183 80.

Omslagsbild: Ur franska floran. Tuschteckningar av LISA BAUER.

Cover: French plants. Indian ink drawings by LISA BAUER.

Tryckt hos Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1969

INNEHÅLL

Contents

GÖSTA ADELSWÄRD

- Kring franska trädgårdar — utformning och upphovsmän 5
Teckningar: Lisa Bauer. Bildtexter: Walter Bauer
French gardens — design and creators. English summary 46

INGVAR NORDIN

- Till Frankrike i kastanjeblommen 50
French journey 1965. English summary 98
Växtförteckning (*List of plants*) 100

OSCAR DOUGLAS

- Ängen, tunet, hagen 109
How to restore a landscape. English summary 111
Golfbanor — naturvård, ett aktuellt problem (inledn. G. A-d) 113

TORSTEN MALMBERG

- Golf och naturvård ur skånsk synvinkel 114
Golf and nature protection from a Scanian point of view. English summary 121

GEORG SVENSSON

- Et in Arcádia ego 122
Et in Arcádia ego. English summary 129

PER FRIBERG

- Golfbanor och landskap — en planeringsfråga 130
Golf and landscape — a planning problem. English summary . . . 138

GUSTAF ADOLF WESTFELT

Den förvildade trädgården på Lida	140
<i>A forgotten garden. English summary</i>	144

TOR G. NITZELIUS

Abies. A review of the firs in the Mediterranean	146
--	-----

BENGT CNATTINGIUS

Utställning av östgötsk trädgårdskonst	190
<i>An exposition called "Garden art in Östergötland". English summary</i>	205

SMÄRRE MEDDELANDEN OCH NOTISER

<i>Nils Hylander: Förvildade spireor. Några anmärkningar och en vädjan</i>	207
Frankrikesresan 1965 — våra värdar (Gösta Adelswärd)	211
Fransk trädgårdslitteratur (Gösta Adelswärd)	212

RECENSIONER

<i>C. Th. Sörensen: 39 Haveplaner</i> (Gösta Adelswärd)	215
<i>Edward Hyams: The English garden</i> (Gösta Adelswärd)	216
<i>Dendroflora</i> (Bengt M. P. Larsson)	217

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Styrelseberättelse för 1967	219
Styrelseledamöter och revisorer för år 1968	222

GÖSTA ADELSWÄRD

Kring franska trädgårdar — utformning och upphovsmän

Den svenska trädgårdskonstens tacksamhetsskuld till den franska har ofta omvitnats. Det kan räcka med att påminna om några av denna kulturforms förmedlare. Munkarna från Clairvaux under medeltiden, Nicodemus Tessin d. y. och André Mollet under Stormaktstiden. Den förre hade insupit en del av sina kunskaper hos Le Nôtre i Versailles, den senare, som väl är den ende trädgårdsanläggare av internationellt format som arbetat i vårt land, utgav också här "Le Jardin de plaisir" (också i tysk och svensk upplaga), ett verk som fick vidsträckt inflytande. När på 1700-talet oppositionen kom mot barockens trädgårdsideal, så var det också mest via Frankrike de nya tankarna spriddes i Sverige. Det lär ej finnas många gamla herrgårdsbibliotek där man kan undgå att finna skrifter på franska, om också ofta översättningar från engelskan, där "le jardin Anglo-chinois" eller "le parc à l'Anglaise" behandlas. Senare har kanske impulserna från Frankrike ej varit så markanta. Men säkert har exempelvis arkitekterna Duchêne far och son, som på 1800-talet och början av detta sekel återupplivade den klassiska franska trädgårdsstilen, haft inflytande på motsvarande generation svenska arkitekter. Utgör inte denna seglivade tradition från "le Grand Siècle" en påtaglig inspiration även för våra dagars arkitekter? Det är i så fall inte märkligt än den högkonjunktur barockmusiken för närvarande upplever.

Under dendrologernas resa i Frankrike 1965 blev man ofta påmind om de gamla banden mellan våra länder på detta område och det förefaller naturligt att här göra en liten rekapitulation av vad vi såg ur kultur- och stilhistorisk synpunkt. En regelrätt resebeskrivning återfinnes på annan plats i denna skrift. Här vill vi endast genom att i ord och bild behandla en del av besöksmålen försöka få fram något av bakgrund och sammanhang.

Villandry

Det brukar sägas att Karl VIII:s Italienresa 1494 ledde till en förnyelse av den franska trädgårdskonsten i renässansens tecken. Säkert

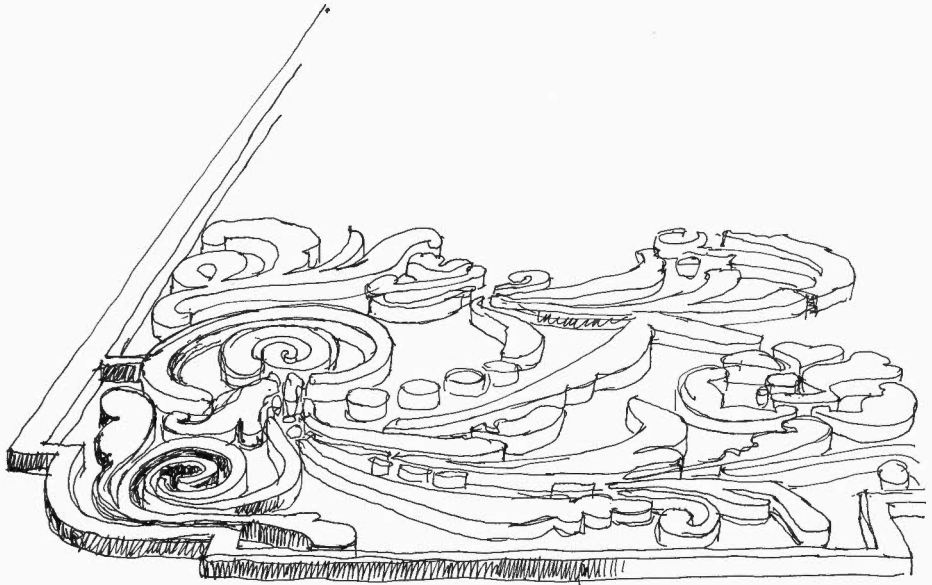

Fig. 1. Detalj av broderiparterr (Courance). Buxbom i relief mot en botten av röd tegelskärv. — Detail of parterre at Courance. Design in clipped box, the interstices enlivened with chippings of red brick.

är, att de ljuvligheter som uppenbarades för honom under Neapels himmel verkade inspirerande och att han förde med sig hem kunniga trädgårdsmän, som gav de kungliga franska trädgårdarna en ny rikedom av detaljer när det gällde fontäner, paviljonger och parterrer. Men det skulle ännu dröja länge innan de stora och nybildande anläggningarna i Italien kom till, sådana som Villa d'Este och Frascativillorna. I själva verket vann de nya idéerna först långsamt fäste i Frankrike.

Medeltidens trädgårdar måste i Frankrike, liksom i de flesta länder, ofta underkasta sig försvarssynpunkternas krav och låg inklämda mellan borgmurar eller förlagda så pass långt bort att man kunde hoppas att få ha dem ifred under orostider. I avbildningar från tiden framstår de som små, charmfulla ganska raffinerade uterum för människor som behövde tina upp efter den kalla årstidens vedermödor i borgarnas innandömen.

Så småningom, under 1500-talet, får man en större frihet. Trädgårdarna läggs ut i närheten av byggnaderna, men fortfarande utan något arkitektoniskt samband med dessa. Ett okonstlat system av kvadratiska

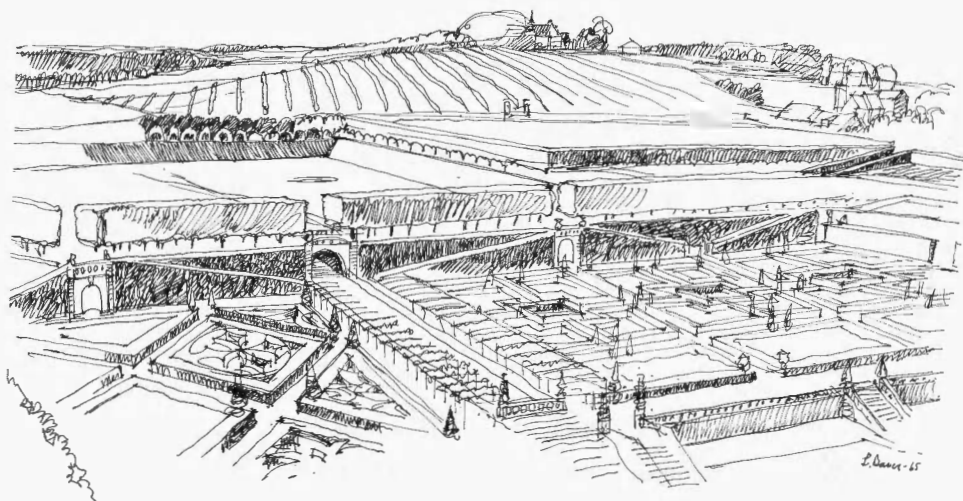

Fig. 2. Villandry. Från ett högt beläget terrassplan uppfattar man de symboliska mönstren i parterren nedanför (på teckningen endast antydd i förgrunden t. v.), men också ramper, trappor, tuktade alléer och vinodlingarna i det öppna landskapet utanför. Denna unika rekonstruktion kanske ger en någorlunda trovärdig bild av vad den till Frankrike vid slutet av 1400-talet inflyttade italienske arkitekten Pasello da Mercogliano kan ha avsett med en trädgård. — Villandry. From a high terrace the symbolic figures in the parterre below can be seen (in the drawing only suggested in the foreground to the left), but also ramps, stairs, clipped alleys and vineyards in the landscape outside. This reconstruction shows how gardens may have looked in France when the Italian influence began in the 16th century.

kvarter med klippta idegranar i hörnen utmärker dessa anläggningar. Varje kvarter har sitt eget mer eller mindre intrikata geometriska mönster, ofta någon i form av en labyrint. Runtom ofta murar och trägalierier med plats för arkitektoniska utsvävningar, där slingerväxter kan trivas. Dessa pergolor i träverk tycks särskilt ha omhuldats i Frankrike, liksom kanalerna, som omgärdar det hela. Symmetriskt utplacerade fontäner, när man så hava kan, paviljonger, lövgångar och mot slutet av seklet grottor helst befolkade av bisarra skulpturmonster, som sprutade vatten på intet ont anande åskådare. Så ungefär tedde sig den franska 1500-talsträdgården som man ser den återgiven i Jacques Androuet Du Cerceus verk "Les plus excellent Batiments de France" utgiven 1576.

Några få stadier i den evolution som fört fram till denna form av trädgård må framhållas.

Charleval, en av Karl IX omkring 1560 storartat planerad anläggning, blev aldrig fullbordad, men en plan av J. A. Cerceau — han och hans son Jacques anses ha format trädgården — visar ett verkligt lustslott utan försvarssyften samkomponerad med en trädgård. Det hela är uppbyggt kring en mittaxel och visar även andra drag, som förebådar den senare utvecklingen.

Jacques Mollet — farfar till André, som kallades till Sverige av drottning Kristina, — verkade bl. a. på Anet, det överdådiga slott som från början byggts för Frans I:s favorit Diane de Poitier. Jacques son, Claude, berättar i sin bok "Théâtre des plans et jardinages" hur här något nytt gjorde sitt inträde i den franska trädgårdskonsten. Tidigare, säger han, "gjorde man endast små kvarter i varje parterr med olika ritningar emedan trädgårdsmästarna endast arbetade efter gamla villfarelser, som de varit vana". Men nu fick Claude Mollet, som samarbetade med sin far på Anet, uppleva hur en framstående arkitekt med studier i Italien bakom sig ville gestalta en trädgård. Den monotona uppradningen av kvadratiska kvarter ersattes med stora sammanhängande enheter kring en mittaxel omgivna av alléer. Detta inträffade på 1580-talet och arkitekten var Du Pérac.

De idéer, som växte fram ur detta samarbete blev grundläggande för den kommande franska trädgårdskonsten. Detta gällde inte minst parterrens detaljutformning. Broderiparterrer, uppger Claude Mollet, utlades av honom, först av alla.

En annan nyhet kan också noteras, som fastän den på oss verkar föga märklig, dock för sin tid måste ha varit uppseendeväckande. På Chenonceaux lät Maria de Medici omkring 1560, berättar Du Cerceau, anlägga en trädgård med en fontän "i vars mitt befinner sig en liten sten omkring en halv fot i omkrets med ett hål igenom som är en halv tum i diameter tillslutet med en träplugg. Avlägsnar man denna uppstiger en vattenstråle till en höjd av tre toises (sex meter) vilket är en vacker och behaglig invention." En blygsam början till allt det vattensprut som teknikens framsteg senare skulle möjliggöra i franska trädgårdar!

En god uppfattning om hur en trädgård av det slag Du Cerceau avbildar ger anläggningen vid Villandry. Den är till allra största delen en rekonstruktion. Endast några alléer, en terass och en spegeldamm från 1700-talet återstår från äldre tid, resten är ett utomordentligt konsekvent och skickligt återskapande av en hel trädgårdsmiljö som den kunde se ut i slutet av 1500- och början av 1600-talen. Äran av detta tillkommer spanjoren Dr Carvallo, vars son nu fullföljer verket. Carvallo köpte Villandry 1906. Egendomen hade gått genom många händer, bl. a. den kände

finansmannen Ouvrards och familjen Bonapartes. Dessförinnan hade en stormrik, västindisk plantageägare förvandlat 1500-talsslottet nästan till oigenkännlighet. Carvallo lyckades emellertid med stora kostnader återställa det i ursprungligt skick. Omgivningarna, som när han övertog egendomen, var en förvildad park full av vilsna exotiska träd och buskar, förvandlades successivt till den anläggning man ser idag.

Trädgårdarna ligger på tre nivåer. Den lägsta är köksträdgården, nedanför den terrass på vilken huvudbyggnaden vilar och på vilken man kan blicka ut från slottets fönster. Den bildar en stor kvadrat delad i nio kvarter skilda av två gångar i vardera riktningen. I de fyra korsningarna ligger fontäner var och en omgiven av fyra nicher i gallerverk täckta av klängrosor. I mitten av varje kvarter ligger en fyrkantig bassäng. Kvarteren har vart och ett sin plan och bildar en mångfärgad mosaik bestående av grönsaker i olika nyanser. Rosenbuskar, fruktträd och vinrankor i spalje m. m. kompletterar denna "potages d'ornement".

Från de olika terrasserna har man utsikt över denna prydliga anläggning som tyvärr vid dendrologernas besök ännu ej hade mycket att bjuda på. Den utgör väl ett av de få levande exemplen på en »jardin utile» i enlighet med vad Jacques Boyceau — en annan av tidens trädgårdsexperter — rekommenderar i sin "Traité de Jardinage" utgiven 1638. På nästa nivå, en terrass, som i rät vinkel omsluter två sidor av köksträdgården, ligger prydnadsträdgården bestående av en rad kvarter med mönster i klippt buxbom och blommor. Av särskilt intresse är den närmast slottet belägna symboliska trädgården. Det är en anläggning med medeltida traditioner där form och färg har sin speciella mening. Arten florerade under 1500-talet, men det må vara osagt om Villandrys version direkt kopierats efter förlagor av Du Cerceau eller någon annan.

De fyra kvarteren har följande mening:

1. Den ömma kärleken: fyra hjärtan och fyra flammor i buxbom inneslutande röda rosor.

2. Den tragiska kärleken: fyra små och fyra stora dolkar. Purpur-röda blommor.

3. Den flyktiga kärleken: fyra fjärilar, fyra puppor, fyra billets doux: fjärilarna och pupporna är gula, billet douxerna vita och tre röda nyanser. (Vitt för unga flickor; starkt rött — starka känslor; purpurrött — passion; mauve — ömma minnen.)

4. Den galna kärleken: tolv hjärtan i olika färger, i ett mönster där de liksom jagar varandra utan att någonsin få kontakt.

Nästa terrass uppbär de klippta lindalléerna, delvis från 1700-talet och spegeldammen från samma tid. Kanal och vallgravar hör också till de karaktäristiska dragen i anläggningen.

Blommornas roll var, som framgår av rekonstruktionen i Villandry, betydande i renässansens franska trädgårdar även om man nu där använder sig av andra och modernare former än de en gång brukliga.

Hur man odlade och använde sina blomster i gamla tiders trädgårdar och vad man hade att välja emellan är en fråga man ofta ställs inför. Säkert finns det specialstudier i detta ämne men i brist på sådana kanske man kan våga sig på några anspråkslösa funderingar.

Det är ju uppenbart att klimat, botaniskt intresse, ofta sammankopplat med behovet av medicinalväxter, ägarens och trädgårdsmästarens kunnskap etc. alltid måste ha spelat en roll. På Anet, berättar Claude Mollet, odlade fadern Jacques ett stort antal blommor och medicinalväxter. Många av dessa fick han genom byte med andra intresserade trädgårdsmästare. Men det var också en fråga om stil. Claude Mollet fastslog: "Le Parterre soit toujours fleuri." Hans son André höll före att "le jardin de fleurs doit être à part", vilket också var Le Nôtres mening. Detta hängde samman med den utveckling av parterren, som genomfördes av de två senare mot en form som så småningom blev den allena saliggörande. Det man ser på Villandry kan kanske betraktas som ett sista stadium av renässans-trädgårdens utveckling, som ännu byggde på knutträdgårdens senmedeltida traditioner.

Nu kom den nya parterren med broderier i torv eller buxbom mot en bakgrund av färgglad sand eller jord. Den skulle ses som en helhet från byggnadens paradvåning eller en terrass. I dessa stora enheter skulle blommorna försvinna eller trassla till mönstret. Men visst fanns det blommor även i denna form av trädgård antingen i samband med parterren eller med tiden också i denna. Eftersom parterren är så väsentlig i den franska trädgården och man sällan i verkligheten får tillfälle att studera dess olika former må det vara tillåtet att citera ett franskt verk från 1735, ett slags naturhistoriskt universalverk (*Le Spectacle de la Nature*). Det är skrivet för ungdom och det genomgående pedagogiska greppet är att låta fyra personer, ståndspersoner givetvis, under elegant samtal ventilera sitt kunnande och sin frågvishet.

Här samtalar Greven med sin vän le Chevalier, medan Grevinnan och den lärde Priorn tycks vara upptagna på annat håll.

Greven: Om man är ägare till ett vidsträckt område utstakar man på den del som är närmast corps de logiet en broderiparterr eller en sådan,

helt enkelt av gräs. Denna parterr kan förnöja ögat och utgör en vacker anblick från huset med sina plates-bänder (blomsterlister) prydda av vanliga blommor såvida dessa blandats på ett klokt sätt. När blom-mornas tid är ute är själva ritningens regelbundenhet tillräcklig för att fortfarande pryda hela platsen.

Le Chevalier: Jag känner några adelsmän, som är mycket stolta över sina parterrer där de låtit avbilda sina vapensköldar med tillbehör och . . .

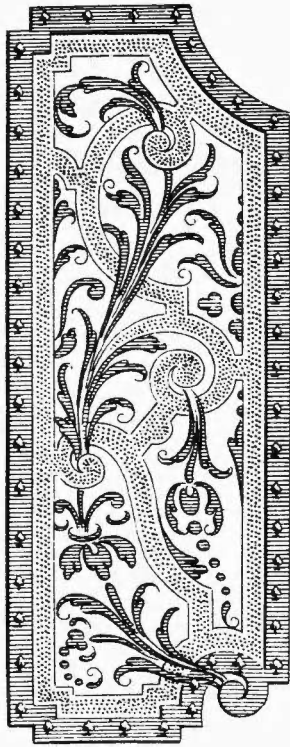
Greven: Det är länge sedan man slutade med att i broderiparterren ha alltför sammansatta och överlastade figurer. Det blev en slags labyrinter där man villade bort sig. Man kände så småningom, att det ej finns någon verklig skönhet där oredan råder; och här, som på alla andra områden har man trott sig ta avstånd från det götiska i samma mån som man blev återhållsam i bruket av ornament.

Den terräng som avses för parterren kan, om man så vill, delas upp i flera rektanglar eller i olika triangulära figurer som svarar mot varandra. Några konturer i buxbom vanligen åtföljda av ett band eller en slinga i gräs, som bildar ett blomstersirat, eller en palm eller en enkel och sirlig gren, som slingrar sig från ena ändan av kvarteret till den andra. Om platsen är mycket stor, kan man låta gräs uppta platsen runtom broderiet skilt från detta av en gång på samma sätt som plate-banden, som kantar kvarteret. Denna rediga figur, lätt att fatta i sin helhet, och vars verkan, om man vill, kan förhöjas genom en botten av sand i någon vacker färg, behöver inga tillägg annat än blommorna i plate-banden; så litet räcker för att berika ett mycket stort område. Ni finner vad jag beskrivit i denna parterr som ligger under edra ögon.

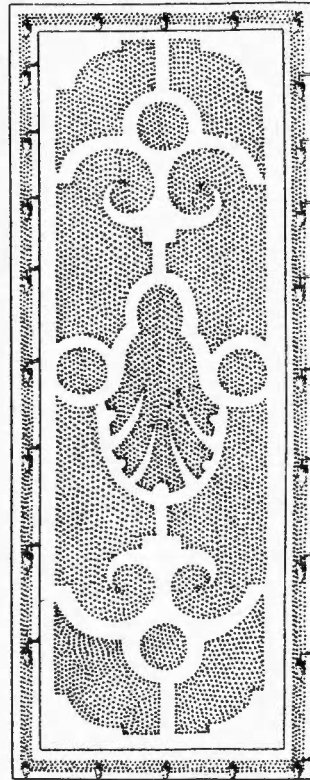
Le Chevalier: Den som just färdigställts nedanför fönstren till ert kabinett har en helt annan utformning. Den saknar broderi.

Gräsparterr

Greven: Hur förnäm och behagfull den förstnämnda metoden än är i sin enkelhet, finns det många människor, med god smak enligt min mening och framför allt engelsmän, vilka föredrar gräsparterren. Den är ofta hel och utan annan utsirning än den som bildas av rektangeln med en fontän i mitten. Kvarteret består enbart av en gräsmatta, dvs. en mycket kortklippt sådan, som man skiljer från plate-banden genom en gång täckt av sand eller krossat tegel. För att pryda det inre av plate-banden, som omger denna gröna matta, gör man klokt i att i stället för att där plantera blommor, som vanligt är, nöja sig med en gräsrand skild från de två buxbomskanterna av dubbla sandade gångar.

3

4

Fig. 3. Broderiparterr.

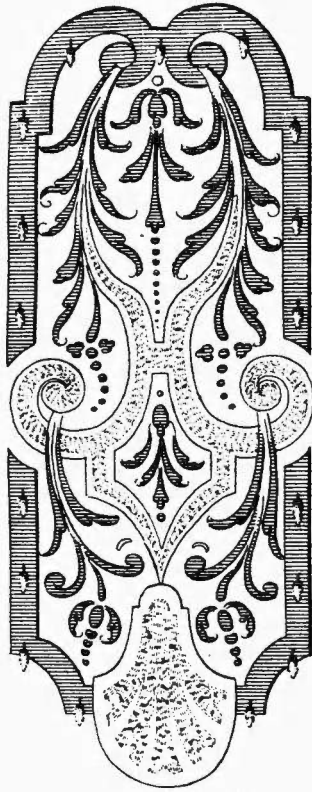
Fig. 4. "Parterre à l'anglaise".

Le Chevalier: Den här långa gräsranden i hela plate-banden kan hållas mycket snyggt, men det är bra naket.

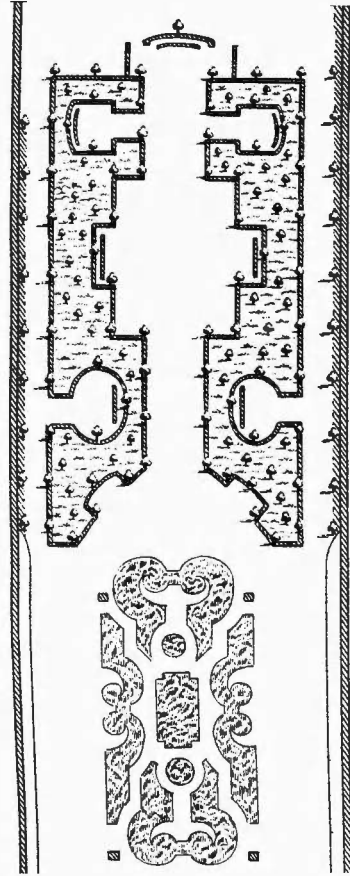
Greven: Därför nöjer man sig ej heller med detta. Längs denna rand sätter man ett antal små pyramidklippta idegranar mellan vilka man placerar på stenpostament eller små grönskande fyrkanter, träbaljor eller stora vaser i vilka man kan ställa korgar med stora buketter av nattviol, lövkoja, nejlika, geranium, spansk jasmin och andra blommor, som man varierar allt efter årstiden.

Le Chevalier: Jag gillar den engelska smaken. Jag finner detta arrangemang enkelt men ändå storartat.

Greven: Skönhet av det här slaget är alltid mera varaktig, därför att den mer än annan är i enlighet med naturens metod och smak. Denna parterr har en annan fördel; eftersom den kräver föga omsorg, passar

5

6

Fig. 5. "Parterre mélangé".

Fig. 6. "Parterre par découpés". — Different kinds of parterres.

den bättre på landet, där man ej alltid har en trädgårdsmästare, som har tillräcklig tid att ägna åt blomsterodling. Den passar bra i staden, därför att denna parterr, trots att den är väl ornerad, besparar er mödan av ett ständigt förnyande av blomsterlisterna och den nästan oundvikliga nedskräpningen de för med sig.

Le Chevalier: Jag tror mig ha sett parterrer av ett tredje slag där man bildar en blomma eller en snäcka i gräs.

Blandparterrer eller parterres en compartiments

Greven: För att tillfredsställa alla smakriktningar och i synnerhet de människor som tror att där det finns broderi finns varken plan eller

smak har man uppfunnit en tredje sorts parterr, som är en blandning av de två föregående. Här förenar man några konturer i broderi med en gräsmatta, som givits form av ett klöverblad, en blomma, en snäcka, en kartusch eller vad annat ornament man kan hitta på. Men gräsmattor är ej det enda tillbehöret till detta slag av anläggning. Man kan fylla den med margueriter, fjädernejlikor, marisper, som under sin säsong gör ett behagligt intryck genom sina blommors färg och resten av året genom sin grönska. Men broderierna och avdelningarna (*les compartiments*) måste utföras med mycken lätthet och underhållas med alltid förnyade omsorger.

Le Chevalier: Jag är böjd att ge företräde åt den andra i ordningen av dessa parterrer.

Parterres par découpées

Graven: Det är den man minst tröttnar på.

Om man har mycket blommor, och önskar göra deras färgverkan större genom att ställa dem intill varandra kan man låta göra en parterr "par decoupés". Kring en staty eller fontän eller något annat centrum, delar man området i flera kvarter, fyrkantiga eller triangulära. I varje avdelning fördelar man ett lika antal utskärningar (*découpée*), dvs. små inhägnader av buxbom, några fyrkantiga, andra runda, här ovaler, där halvrunda partier, så att en välavvägd helhet bildas. Mellan avdelningarna lägger man jämna gångar, som tjäna till att göra planen regelbunden och underlättar för blomsterälskaren att avnjuta vad han äger.

Le Chevalier: Vad anser Ni min herre, om så mycket kringelkrokar? Jag tvivlar på att de är i Er smak.

Graven: I stället för att säga Er min åsikt, som jag ej uppställer som lag för någon, vill jag medge att de som anses ha god smak ej längre roar sig med att mäta ut alla dessa små figurer, och att en trädgård uppdelad i flera enhetliga rektanglar kantade med målade bräder hör till det snyggaste och vackraste man kan få se.

Vi kan lämna den välvise graven och hans vetgirige vän här och blott konstatera att mycket hänt sedan Claude Mollet och hans gelikar började sira sina kvadratiska parterrer med broderi. Le Nôtre hade dragit ut dem på längden och fulländat konsten att med största verkan använda sig av dem och alla andra element varav en trädgård var uppbyggd. Smaken kunde förändras och vår greve tyckte — år 1735 — bäst om den engelska parterren i gräs. Senare berättar han om andra nyheter; luftiga boskéer, särskilda avdelningar i trädgården där blomsterälskaren

fick sitt lystmäte genom anordningar där blommorna odlades som på raderna i en teater — théâtre de fleurs osv. Men i stort sett hade den franska trädgården fått sin typiska och klassiska utformning när Le Nôtre skapat Vaux-le-Vicomte, en anläggning som ännu i dag kanske bättre än de flesta visar vad hans stil innebär.

Vaux-le-Vicomte

Nicolas Foucquet var en man som i allt tycktes ha lyckan med sig. En ekorre bildade hans vapen och hans valspråk var »Quo non ascendam?» (Varthän skall jag icke stiga). Mera öppet kan man inte gärna redovisa sin ärelystnad, och han hade också ekorrvigigt klättrat mot makten. Målet var utan tvivel att nå samma position som kardinalerna Richelieu och Mazarin och när han under den senares sista tid blivit utnämnd till överintendent för finanserna och generalprokurator vid parlamentet tycktes ingenting kunna hindra honom från att bli Frankrikes verkliga härs-kare. Han innehade en nyckelposition och den unge kungen var till synes fullt sysselsatt med sina amourer.

Tiden var inne att skapa en yttre ram för denna maktställning och det var i det syftet den fantastiska anläggningen vid Vaux-le-Vicomte, ej långt från Fontainebleau, skapades. År 1656 sattes arbetena igång. Ett gammalt slott, en by och några gårdar jämnades med marken och med ett oerhört uppbåd av arbetare, hantverkare och konstnärer forcerades slottsbygget med allt vad därtill hörde, ej minst ifråga om trädgård, så att det hela stod så gott som färdigt redan fem år senare.

Foucquet var en på många områden högt begåvad man med ett sant intresse för de sköna konsterna. Molière och Lafontaine hörde till dem han beskyddade och när det gällde Vaux-le-Vicomte samlade han med sällsynt flair för var talangerna fanns ett lag ännu tämligen okända unga konstnärer och arkitekter, som senare på sina områden skulle dominera utvecklingen i Frankrike. Arkitekt var Louis Le Vau, för den inre dekoren stod Charles Lebrun och för trädgårdsanläggningarna Le Nôtre. Under dessa arbetade en rad skulptörer och målare, bl. a. Nicolas Poussin.

I detta lagarbete syftande till att av byggnaden och dess omgivningar skapa en konstnärlig enhet låg redan något nytt. Både i slott och trädgård kommer nya idéer till synes, men det är framför allt i samspelet dem emellan och i utnyttjandet av terrängen och vattnet som det epokgörande ligger.

Mot hösten 1661 var tiden mogen för en invigningsfest. Fråga är om

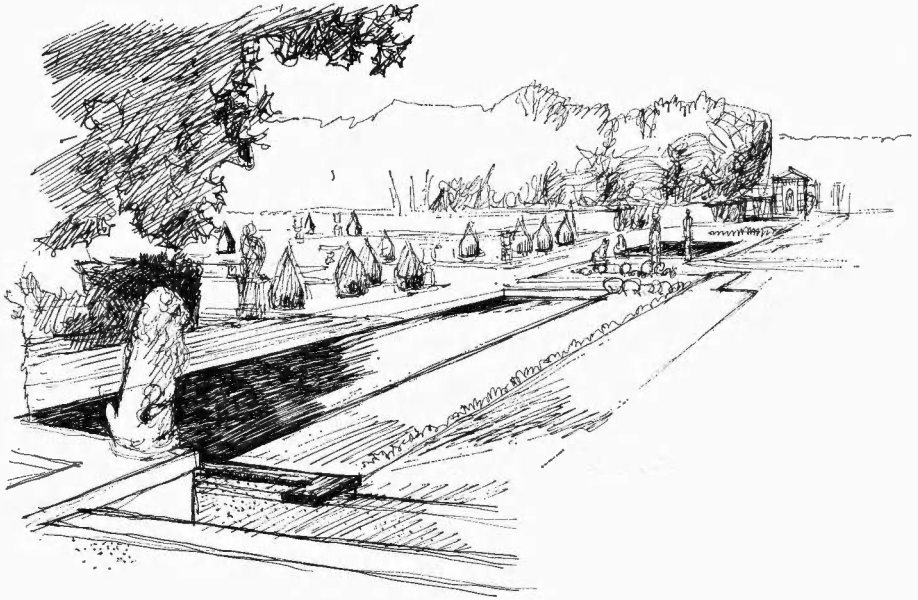

Fig. 7. Vaux-le-Vicomte. I trädgården vid Vaux upplever man starkare än kanske någon annanstans avvägningarna mellan slottets volym och trädgårdsrummet med sina parterrer. Rummet är här stort men inte större än att det kan uppfattas på en gång. Samtidigt möter gång på gång överraskningar i enlighet med Le Nôtres principer. Som denna, "La Grille d'eau" i fonden av en tväraxel. — In the garden at Vaux the volume of the chateau is finely balanced against the open spaces. The garden room is big yet possible to take in. At the same time surprises meet you now and again as "La Grille d'eau" above.

någonsin ett så överdådigt och samtidigt ödesdigert houswarmingparty gått av stapeln. Det var långt ifrån den första fest, som hölls på Vaux. Drygt en månad tidigare hade kungens svägerska, den charmfulla prinsessan Henriette, varit inviterad dit. Kungens förälskelse i henne var allmänt känd, men på sista tiden hade han för att maskera detta förhållande, som väckte förargelse inte minst hos hans bror, Monsieur, börjat kasta sina blickar på Louise de La Vallière, en sextonårig, blond, mager, snäll och litet dum flicka vars inneboende sex appeal snarast kom som en behaglig överraskning för honom.

På Fontainebleau, där hovet befann sig, höll man på att öva in en balett — "Årstiderna" — som vid sin premiär hade den svenske kungens ambassadeur extraordinaire greve Tott som hedersgäst. Ludvig XIV personifierade två av huvudrollerna, Våren och fruktbarhetsgudinnan

Fig. 8. Vaux-le-Vicomte. Del av slottet med trädgården i bakgrunden. — Vaux-le-Vicomte. Part of the château and garden.

Ceres. Den senare rollen kan förefalla oss en aning komisk, men innebar för samtiden förmodligen en riktig symbolik för en kung; utanför scenen förmådde han som bekant väl uppfylla gamla magiska föreställningar om monarken som hela rikets livgivande fargalt.

Allt talade ytligt sett för att kungen, helt absorberad av sina nöjen, skulle lämna fältet fritt för sin ärelystne finansminister. Men det fanns en orm i det Foucquetska paradiset. På sin dödsbädd skall Mazarin ha viskat i Ludvigs öra, att han borde ta Colbert i sin tjänst. Denne hade med skicklighet och stort nit förvaltad kardinalens väldiga och ej alltid så hederligt förvärvade rikedomar. Nu kunde han som kungens förtrogne fortsätta de avslöjanden beträffande Foucquets handhavande av kronans medel, som han utan framgång lagt fram för Mazarin. Denne satte Foucquets statsmannatalanger och uppslagsrikedom högre än Colberts litet småborgaraktiga bokhållardygder och själv hade han ju ett rymligt samvete. Kanske hade han, intrigör i det sista genom att testamentera Colbert till kungen, velat ge honom en hållhake på Foucquet, vars ärelystnad han säkert genomskådade.

Foucquet kände till de misstankar som riktades mot honom. Han hade t. o. m. gjort avbön för kungen och lovat bot och bättring. Colberts intri-

ger var ej heller någon hemlighet för honom. I ett av gemaken på Vaux finns målade väggfält där man kan se ekorren — finansministerns symbol — djärvt hoppa från gren till gren. Den förföljs av en ondskefull orm, förkroppsligande Colbert som förgäves söker nå sitt byte. Så överlägsen kände sig Foucquet och detta övermod ledde till en nonchalans och missbedömning av läget, som är svår att fatta hos en så intelligent och van ränksmidare.

Man kan möjligen förstå, att han ej tog kungens beslut att regera på egen hand så allvarligt, trots att denne bestämt sagt ifrån därom omedelbart efter Mazarins död. Ludvig XIV:s starkaste sida var förmågan till behärskning och han dolde med stor skicklighet sin otålighet och härsklystnad. Märkligare är att Foucquet lurades att lämna sin plats i parlamentet. Där hade han sina vänner och det var så länge han satt kvar där det enda forum han kunde ställas inför vid en eventuell rättegång. Men han svalde ett av Colbert skickligt utlagt bete, sålde sin befattning som generalprokurator och hade därmed själv lagt snaran om sin hals.

Det han kom att anklagas för var landsförrädiska stämplingar och försnillande av statens medel. I varje fall det senare hade onekligen fog för sig. Men på den tiden var sådant vanligt och när det gällde personer som gjort sitt land stora tjänster kunde man också se genom fingrarna med att de skodde sig på statens bekostnad. Både Richelieu och Mazarin var lysande exempel härpå, och hur var det egentligen med Colbert själv? Nej, i kungens ögon var Foucquets största brott, att han stod i vägen för den kungliga envåldsmakten. Försvårande omständigheter fanns också på det psykologiska planet; dels ett taktlöst, och av kungen missförstått, försök till närmande mot de La Vallière, den nya stjärnan; dels ett uppträdande och ett uppvisande av maktens tillbehör, som kom kungen att framstå i en nästan löjlig dager. Och Vaux-le-Vicomte var statussymbolen framför alla andra.

När nu fällan var gillrad lät kungen förstå, att han gärna ville komma till Vaux och datum bestämdes till den 17 augusti. Från början hade han tänkt låta häkta sin värd redan under festens lopp, men änkedrottningen intervenerade och försiktigheten bjöd också ett uppskov. I sällskap med änkedrottningen och en stor del av hovet anlände monarken och så snart man stigit ur vagnarna begav man sig ut i trädgården. Här mötte nu le Nôtres skapelse med all sin förtrollning. Man spatserade genom broderiparterren närmast slottet där buxbomsslingorna avtecknade sig mot tegelröd botten, passerade en rund damm med sprutande vatten, vidare genom vattenallén flankerad av gräsparterrer med ytterligare två fontäner.

Vattensorlet ökar;

”Les Rigoles, jets d’eaux, cascades
au nombre de plus d’onze cens
Charment et ravissent les sens.”

Även om poeten överdrivit hade man säkert intryck av att vattnet strömmade, sprutade och bubblade på mer än tusen ställen.

Man nalkas en stor, fyrkantig vattenspegel där grottorna — en stor terrass i trädgårdens fond — reflekteras och från vars nischer och skulpturer den tycks motta strömmar av vatten. Men detta är blott en synvilla, ett av le Nôtres många suveräna trick för att åstadkomma den ”variété,” som hörde till hans ledande principer. I själva verket ligger grottorna på andra sidan den kanal som den lilla floden Anqueil tvingats in i och som går vinkelrätt mot mittaxeln. Som vis à vis har grottorna en annan terrass med från slottet osynlig kaskadanläggning. I den breda klyftan som bildas av dessa bågge terrasser på ömse sidor om kanalen kunde man njuta av svalkan från vattnet som sprutade och brusade ur mascaroner och snäckor; det är kanske den största av överraskningarna här.

När kungen på höjden ovanför dessa terrasser blickade tillbaka mot slottet lär han blott ha sagt: ”Je m’étonne!” Foucquet skyndade sig hovmannamässigt att säga att han förvånade sig över kungens förvåning. Av tonen borde han förstått att förvåningen mera gällde överdådet, slöseriet och de enorma kostnaderna — betalda med statens medel — som här låg uppenbara, än den konstnärliga fulländningen.

Men säkert greps han ändå när han stod där också på ett annat sätt av vad han såg. Slottet, vilande inom sina vallgravar, tycks även på detta avstånd alldeles nära; står man nere vid den stora, fyrkantiga spegeldammen, kan man till yttermera visso se dess spegelbild där på nära en km avstånd. Alla begrepp om mått och avstånd förvillas och kvar står en egendomlig känsla av överklighet. Under sin promenad måste han också förbluffats av de ständigt nya sensationer som yppas vid tvärxlarna. Blomsterparterren — en anläggning för sig enligt le Nôtres principer —; gräsparterrer med fontäner, arkitektoniskt utformade grottor osv., allt anpassat till terrängens nivåer på det mest raffinerade sätt.

Väl inne i slottet kunde han också där iaktta det starka sambandet mellan byggnad och trädgård. Från den ovala salongens höga fönster har man intrycket att parterrerna ej är annat än golvet i en väldig festsal med boskéernas grönska som väggar och att man endast behöver ta ett par steg för att ta den i besittning.

Festen, som nu tog sin början, svarade fullt mot miljön. Man började med lotteri där damerna vann juveler och herrarna vapen. Supén serverades vid åttio bord på silver, vid kungens på gediget guld. De otaliga rätterna hade tillretts under ledning av den berömde Vatel. Så följde i trädgården teater — Molières "Les Facheux" — baletter, konserter, fyrverkerier, lusteldar. Ett allvarligt missöde inträffade när änkedrottningens vagn körde ned i en av kanalerna, dock utan att någon kom till skada. Kungen var behärskad och tankfull. När han såg denna fulländade anläggning, mot vilka de kungliga slotten verkade futtiga, upplevde prakten, smaken, de unga nya talangerna, måste stridiga tankar ha rört sig i hans inre. Ett ämne värdigt en Racine har någon sagt. Det är möjligt. Maktlystnad, sårad fåfänga och habegär är onekligen vanliga ingredienser i mänskliga tragedier.

Vid tvåtiden begav sig kungen hem till Fontainebleau. Det sista han såg av Vaux var slottets kupol upplyst av ett gnistrande fyrverkeri.

Några veckor senare, när hovet var samlat i Nantes, häktades Foucquet av d'Artagnan, förebilden till Dumas berömde musketör. Rättegången blev en parodi på rättvisa. Landsförvisningsdomen ändrades av kungen godtyckligt till dödsstraff senare lindrat till livstids fängelse. Foucquet dog där efter nära trettio år av nästan fullständig isolering.

Ludvig XIV tog, så snart hans finansminister häktats, rovet i besittning. Förmögenheten naturligtvis, men när det gällde Vaux också sådant, som skulpturer och orangeträd. Viktigast var emellertid att han övertog de samtrimmade lag av arkitekter, konstnärer, dekoratörer och hantverkare av alla slag som sysselsatts på Vaux, där återstående arbeten omedelbart upphörde. Det var detta och kungens vilja att på ett oöverträffligt sätt manifesteras sin gloire, som möjliggjorde Versailles och andra av "le Grand Siècles" berömda anläggningar.

Foucquets hustru återfick dock så småningom Vaux. Sonen sålde egendomen till marskalk Villars och den passerade under de följande sekulerna genom flera händer dock utan att slott eller trädgård blev nämnvärt lidande. Ej ens revolutionen åstadkom några allvarliga skador eller förändringar. Förfallet var dock stort när en rik industriman, Alfred Sommier, år 1875 förvärvade Vaux-le-Vicomte. Efter hans död 1908 ärvdes egendomen av sonen Edmé Sommier, vars änka var ägare vid dendrologernas besök.

Dessa tre har nedlagt ett oerhört och insiktsfullt arbete för att återställa, bevara och underhålla denna unika miljö. Kostnaderna vågar man knappt tänka på.

Vid restaureringen av trädgården hade man stor hjälp av Perelles och

Silvestres kopparstick, som återger dess ursprungliga skick. Den berömda trädgårdsarkitekten Henri Duchêne anlätades som expert.

Dendrologerna hade vid sitt besök förmånen att först få besöka slottet. Man blev där vederbörligen imponerad av den praktfulla fasta inredningen, som till stor del emanerar från Foucquets dagar. Familjen Sommier har också lyckats förse den krävande interiören med möbler och konstföremål, som är värdiga denna ram utan att det gör ett alltför musealt intryck. Viktigast var nog ändå att här genast uppenbarades det samspel mellan byggnad och trädgård som är A och O för denna anläggning och ett mönster för hela Europa under det sekel som följde dess fullbordan.

Att kunna åstadkomma en sådan enhet hörde till le Nôtres principer men krävde också hans geniala förmåga. Jämte denna "unité" skulle också finnas "variété". Det har redan antytts hur överraskningarna liksom rullas upp för ens ögon vid promenaden genom trädgården. Voltaire och många andra har tecknat nidsbilder av barockträdgården som en serie tråkiga och enformiga upprepningar:

Jardins plantés en symetrie
Arbres nain tirés au cordeau . . .
...
Jardins, il faut que je vous fuie,
Trop d'art me révolte et m'ennuie . . .

Här kommer dessa påståenden helt på skam liksom överallt där le Nôtres principer och anda råder.

Till det typiska för hans anläggningar hör också det öppna perspektivet där hela landskapet och horisonten fångas in i fonden. På Vaux lägger terrängen hinder i vägen för detta. I den sluttning som avslutar perspektivet fastnar blicken vid en väldig Hercules Farnese. Men ändå känner man som ett ständigt sug mot horisonten. Sättet att använda vattnet är ett annat exempel på hur le Nôtre med gängse medel utvann nya effekter. Vallgraven finns här fortfarande, liksom kanaler. Men kanalerna ligger inte längre runt hela anläggningen, som tidigare, utan inne i själva trädgården, där de tillsammans med andra vattenytor spelar en matematiskt uträknad roll för att ge optiska och perspektiviska effekter. En av dessa som redan berörts är "le perspective ralentie", Trädgården får ej verka för stor. Här kunde kännedomen om perspektivlära och spegeleffekter åstadkomma de underverk man får uppleva i Vaux.

En annan viktig sak var jämvikten mellan trädgårdens olika ytor

och volymer, vilket i le Nôtres tappning ingalunda innebar detsamma som sträng symmetri. Härvidlag spelar boskéerna en väsentlig roll. Dessa skulle också innehålla rumsbildningar med stor variation. På Vaux hann detta aldrig genomföras; i Versailles nåddes fulländningen.

Så ungefär kan man kanske ytligt skissera le Nôtres roll som nydanare och skapare av vad fransmännen själva älskar att kalla "le jardin de l'intelligence".

Ermenonville

Oändligt mycket har skrivits om uppkomsten av den "naturliga trädgårdsstilen", "den engelska parken", "le parc Anglo-Chinois" eller vad man nu valt att kalla denna företeelse. Få namn återkommer väl i detta sammanhang så ofta som Jean Jacques Rousseau och Ermenonville. Det är ej utan orsak. Skaparen av Ermenonvilleparken, Markis de Girardin, sägs ha arbetat på sitt verk med spaden i ena handen och "a Nouvelle Héloïse" i den andra. Säkert är att han var starkt influerad av vännen Rousseaus idéer. Den stuga han byggde åt honom gavs namnet Clarens efter den plats i den berömda romanen, som författaren försett med en trädgård utformad efter naturen. Rousseaus fantasianläggning innehåller verkligen allt det karakteristiska för "le jardin à l'anglaise". "Naturen har gjort allt — berättar trädgårdens ägare för en gäst — men under min ledning, det finns ingenting här som jag ej utformat." Men ej ett tecken synes av mänskligt ingripande. Där har man sannerligen "naturparkens" idé i ett nötskal. Ingenting är symmetriskt eller upplinjerat. Vilda blommor och en och annan trädgårdsblomma trivs sida vid sida på ängarna liksom buskar av alla de slag och kristallklara bäckar slingrar sig behagfullt porlande genom terrängen. Detta skrevs 1761. Då hade man i England redan länge varit inne på liknade tankegångar. Capability Brown, Kent och andra hade vid den tiden gjort ett stort antal anläggningar med det naturliga som ideal. Även i Frankrike var man om också kanske ej fullt så kompromisslöst inne på samma linje och här mer än i England trodde man sig efterlikna Kinas trädgårdskonst. Men ingen hade formulerat dessa idéer så slagkraftigt som Rousseau och den spridning de vann genom "La Nouvelle Héloïse" hade ingen annan kunnat uppnå.

Girardin hade studerat de mest berömda engelska parkerna, när han 1766 började anlägga sin egen. Vid arbetenas utförande tog han arkitekten Morel till hjälp, men förnekar att denne skulle varit annat än teknisk rådgivare. Hur därmed än förhåller sig, är det uppenbart att Girar-

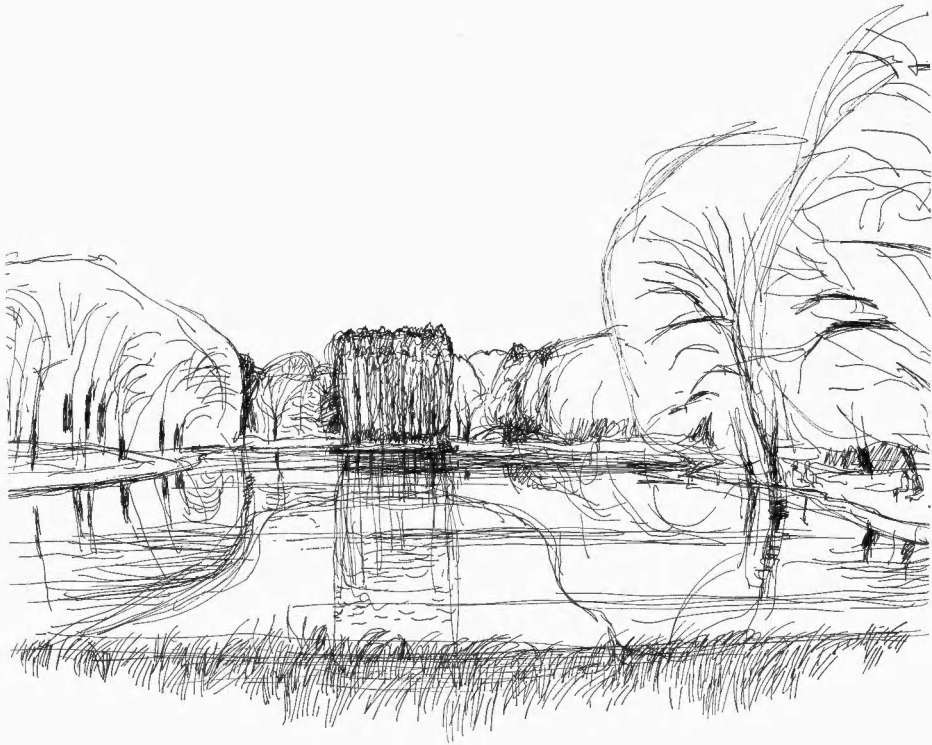

Fig. 9. Ermenonville. Poppelholmen i Ermenonville finns kvar, men popplarna — *Populus nigra v. italica* — har nyplanterats i nyare tid. — Ermenonville. The poplar isle still exists but the poplars — *Populus nigra v. italica* — are replanted in recent time.

din var något mer än en entusiastisk amatör. Resultatet av hans mödor som landskapsarkitekt framstår än i dag som ett mästerverk. När anläggningen var färdig — 1777 — redogjorde han för sina teorier i en bok "De la composition des Paysages", som vann stor uppskattning.

Samtiden var entusiastisk. Uttalanden på vers och prosa om Ermenonville skulle antagligen kunna fylla ett bibliotek. Vi kan nöja oss med att citera Fursten av Ligne, en av den nya stilens mest passionerade anhängare, som samlat erfarenheter från hela Europa:

"Vad skall man säga om denna plats så fullkomlig i alla avseenden? Om jag säger vad jag tycker, kommer ingen att läsa mig mera. Man kommer att fara dit för att se, beundra, imitera. Jag besökte Ermenonville, när det var varmt. Jag genomvandrade allt. Det är ett väldigt

parkområde. Jag blev tillintetgjord. Entusiasmen gav mig hugsvalelse och krafterna åter. Den insikt varmed vattnets olika nivåer blivit utnyttjade genom behagligt fall av ädlaste kynne, och öarna, gav mig tröst för att de små byggnaderna, Filosofens hydda, grottan, basrelieferna, J.-J. Rousseaus gravvård, eremitaget och biljarden, icke voro sådana, som denna vackra plats krävde. Men den lilla trädgården, anlagd med så mycken konst, liksom den lilla bäcken; slottet, som minner om Henrik den Store, de två vackra, gröna slänterna, vid stränderna av detta storartade vattendrag, de fyra hägnade områdena: vildmarken, skogen och de två andra — ängen och lantgården, som omfattar alla odlingar. Allt detta markis de Girardins verk har nästan förmått mig att avstå från föresatsen att arbeta. Jag har läst hans bok och nästan avstått från föresatsen att skriva.”

Mycket har naturligtvis förändrats under de tvåhundra år, som gått. Men huvuddragen i den iscensättning av landskapet, som Girardin åstadkom framför allt genom att dränera sumpmarken och förvandla den till sjöar och vattendrag, finns kvar. Yxan skulle behöva gå fram här men föras i den anda Girardin själv föreskrev, av en poet eller målare. Ty Ermononville har en charm och karaktär, som säkert har sin grund i att en konstnär med sällsynt känslighet här trollat med naturen. Den var givmild men ingen kan nu ana vilka väldiga arbeten, som krävts för att få den att avslöja sina behag.

Av alla de tjugotals associationsbefordrande eremitage och liknande, som en gång fanns är endast en bråkdel bevarade. Men det är tillräckligt för vår tids smak. Den berömda poppelholmen med monumentet över Rousseau — han dog på Ermenonville och hans stoft fick vila där några veckor för att sedan föras till Panteon —, altaren, Didos grotta och mycket annat. Men framför allt minns man kanske Filosofiens Tempel avsiktligen ofullbordat. Sex kolonner är resta och ägnade Descartes, Newton, William Penn, Montesquieu, Voltaire och Rousseau. De övriga, lämnade åt framtiden att resa, vilar ännu på marken. Det lilla rundtemplet har åldrats vackert och ger nu mera intryck av en ruin. Det ger onekligen stoff för funderingar om också inte så optimistiska som upphovsmannen väl hoppats.

Kanske ligger en del av Ermenonvilles förtrollning i de visioner av rousseauanskt 1700-tal, som tränger sig på där. Man har ingen svårighet att föreställa sig familjen Girardin i de enkla men smakfulla dräkter markisen föreskrevit för lantvistelse. Barnen leker glada och, får man hoppas, mätta, efter att ha klättrat uppför den hala stång i vars topp deras frukost serverades. Detta var ett av Girardins härdande tillägg till

Mästarens uppfostringsidéer i "Emile". Musikanterna drillar på sjön, i lundarna, vid vattenfallen. Jean Jacques drömmer i en glänta, allt andas frid.

Snart kom revolutionen och vände upp och ned på allting. Napoleon kallade Girardin "ett tossigt original", men hans verk lever och behåller sin säregna tjuskraft förnimbar även för den som aldrig hört talas om Rousseau, Girardin eller romantiska parkidéer.

Canon

För många fransmän var en anläggning som Ermenonvilleparken ett alltför radikalt brott mot traditionen. Den formella trädgården, som fått sina normer av le Nôtre svarade mot något som ofta sägs ligga i fransmannens kynne och som i varje fall under århundraden premierats i fransk kultur, nämligen klarhet, överskådlighet och logik. Men de nya idéerna från England och i någon mån Kina — det senare landet framhölls gärna i Frankrike — av Rousseau försedda med en djupare innebörd, hade en sprängkraft, som inte lämnade någon oberörd. Resultatet blev ofta en kompromiss. Redan under 1700-talet diskuterades ofta skillnaderna i fransk och engelsk uppfattning på detta område och man spekulerade över om de berodde på olikheter i nationalkaraktärerna. Christian Hirschfelt, filosof och trädgårdsexpert, hör till dem som ägnat sig åt sådana jämförelser och han beskriver också utförligt vad han anser vara utmärkande för den franska varianten av en "jardin anglo-chinois". Hirschfelt hade stor erfarenhet av både engelska och franska anläggningar och som tysk kan han antas ha stått över de stridande lägren. Man kan därför ha rätt att anse följande karaktäristik vara tämligen objektiv:

"Vid den blinda efterbildningen av den engelska smaken upprepa de icke endast dess fel, utan hoppa även nya sådana. Allt vad en stor park kan innehålla sammantränges inom ett område, som icke överstiger en Morgen ($\frac{1}{2}$ tunnland). Allt vad Asien kan erbjuda i fråga om olika trädslag efterbildas på en plats, som mäter några hundra steg i omkrets. Kinesiska missfoster och kiosker, som höra till den nya utsvävande byggnadskonstens vanskapligheter, undantränga den grekiska arkitekturens rena enkelhet. Konsten att gruppera träden på gröna fläckar synes tills vidare vara föga känd. De stå vanligen utan förbindelse med varandra ungefär som figurerna på ålderdomliga tavlor. Boskéerna förete mestadels ett cirklat och konstlat maner. Ofta nog äro de symmetriskt anlagda utan någon naturlig frihet, som kunde förläna dem behag. Platserna

Fig. 10. Canon. En utsökt parkinteriör är den framför huvudbyggnaden, där en blommande äng med högt gräs sträcker ut sig mellan resliga trädkronor. Ängen, som ur svensk synvinkel sett överensstämmer med en romantiserad 1700-tals-park, skall emellertid i det här speciella fallet betraktas som kreatursbete — ett försök att komma ifrån skatten, eftersom en tuktad gräsmatta taxeras högre än en betesmark. — Canon. In front of the manorhouse lies a charming flowering meadow surrounded by high trees. From a Swedish point of view this is in accordance with 18th century park ideals. But in this case the meadow must be considered as a pasture. This is of economic importance, French law putting higher taxes on lawns than on pastures.

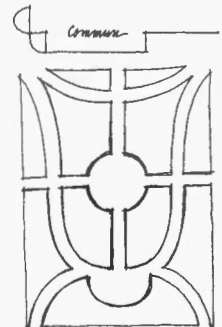

Fig. 11. Canon. Plan av "le Bosquet du Vase." — Design of the Bosquet du Vase, Canon.

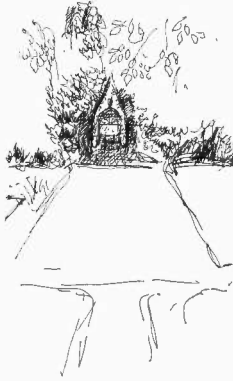
Fig. 12. Canon. Ett go-tiskt valv av almar med en paviljong i fondens dunkel. — Canon. Elms making a gothic vault with a garden house in the dark background.

mellan dem äro icke sällan indelade i sällsamma former, exempelvis i form av en spegel eller en fjäril. Trädgårdsanläggarna ha ännu icke kunnat avvänja sig från sådana leksaker. De nya anläggningarna äro överfyllda med konstverk av allehanda slag såsom olika sorters byggnader, ruiner, broar m. m. Man synes alldeles förlorat känslan för det enkla och naturliga.”

Canon i Calvados, Normandie, stämmer inte så illa med denna beskrivning bortsett från att man nu finner sådant som Hirschfelt rynkar på näsan åt vara högst charmfullt och pittoreskt i sitt förfall. Canon är också ett exempel på kompromissen mellan den klassiska och ”naturliga” trädgårdsstilen.

Framför den lilla herrgården uppförd i en vacker grå kalksten från trakten ligger en cour d'honneur utformad som en gräsparterry prydd med skulpturer. Tre alléer strålar samman här, i det avseendet har ingen eftergift gjorts åt den nya smaken. På trädgårdssidan är utformningen närmast byggnaden också regelbunden. Här finns parterrer och

13

14

Fig. 13. Canon. Tepa-
viljong. — 18th century
teahouse.

Fig. 14. Bäckens i den
förvildade parken vid
Canon. — A brook in
the park of Canon.

boskéer och i fonden en tvärgående kanal med kaskader i vardera änden och rik skulpturutsmyckning. Ehuru många skulpturer försvunnit återstår ännu i Canons park och trädgård tjugofem statyer och byster, ofta av god kvalitet. Sättet att placera dem är intressant. I stället för mot en fond av grönska står de här ofta ute på själva parterrerna. Rikedomen på vatten är ett typiskt drag för hela anläggningen. Det kommer dels från en å som rinner genom egendomen dels från otaliga källflöden.

Vid sidan av denna trädgård, där den gamla franska traditionen lever vidare, breder den engelska parken ut sig. Den är förvuxen och snårig, men man behöver inte gå långt för att stöta på vad som en gång hörde till dess främsta prydnader: ett duvslag, ett tempel till minne av en kär bortgången, resterna av en 1500-talspaviljong förvandlad till eremitage, en "kiosque chinois". Den senare en av de få bevarade i sin art.

Det hela har något av törnrosaslott över sig och när ägarinnan, den gamla grevinnan de Mézerac visade sina salonger, som verkade nästan orörda sedan 1700-talet, och berättade om sina familjporträtt, väntade man nästan att få se de avkonterfejade herrskapen stiga ned ur ramar och obesvärat blanda sig med sällskapet. Men Canon är ändå en levande miljö. Lantgården, som med otillräckliga resurser skall svara för vården av alla dessa kulturminnen, gör sig påmind överallt. Korna betar mellan marmorbysterna på parterren, och i ett av de många uthusen i samma vackra grå sten som huvudbyggnaden, skymtar en väldig gammal ciderpress redo för skörden från alla de äppelträd, som gjorde hagarna runtom till blommande paradiset.

Tillkomsten av det lilla slott man nu ser på Canon och de omgivande anläggningarna har en historia, som säger åtskilligt om atmosfären och

Fig. 15. Canon var skådeplatsen för en årlig dygdetävling vid vilken fyra utvalda, i alla åldrar belönades, under festliga former. Denna säregna ceremoni hyllades av Abbé Lemonnier i en bok ur vilken denna bild av Moreau le Jeune hämtats. — A competition of virtue took place at Canon before the great revolution. Every year a few people of both sexes young and old, were picked out and rewarded by the owners. The ceremony was followed by a great feast in which all the neighbourhood participated. This institution got much praise and a book was written about it by abbé Lemonnier illustrated by this engraving by Moreau le Jeune.

levnadssättet bland de högre samhällsklasserna åren strax före den stora revolutionen.

Egendomens tidigare historia kan här lämnas därhän. På 1760-talet kom den i händerna på advokaten Jean-Baptiste Elie de Beaumont genom hans hustru efter en trasslig arvshistoria. Elie de Beaumont var en framstående man, »intendant de finance» åt Ludvig XVI:s bror, greven av Artois, och vän till Voltaire. Han hade bl. a. verksamt bidragit till dennes upprättande av Calas, offret för ett av tidens mest upprörande justitiemord. Madame Elie de Beaumont var också en känd person; under sitt flicknamn Anne-Louise Morin-Dumesnil hade hon 1764 gett ut succéromanen »Lettres de Marquis de Roselle».

Tillsammans genomförde de en fullständig omgestaltning av Canon. Den befintliga enplansbyggnaden från början av seklet byggdes på en våning och fick sitt nuvarande måttfullt eleganta utseende. Med hjälp av förstklassiga konstnärer och hantverkare, många från trakten, inreddes det i den utsökta stil som karaktäriserar samtida »hotel particuliers» i Paris. För oss som vants att betrakta 1700-talets hygien som minst sagt bristfällig även i högreståndsmiljö är det något överraskande, att Canon nu försågs med ej mindre än tre badrum. En annan detalj, som visar vilka krav man hade på bekvämlighet och praktisk planering även när det gällde en lantlig boning, är att köket förlades till huvudbyggnaden, något som väl nästan var otänkbart i Sverige vid denna tid.

Stor vikt lades också på att förse gården med goda ekonomibyggnader. De befintliga moderniserades och många nya tillkom. Avsikten var att de stora utgifter, som vållades av Canons förskönande i någon mån skulle kompenseras genom inkomster från lantbruket. Detta var av betydelse även för en så förmögen man som Elie de Beaumont. I ett brev till sin arkitekt Robert Férey klagar han: »Canon är en kräftsvulst, som tär på mig, och jag vill absolut hålla igen och förenkla — — — det är nödvändigt att spara.»

Trädgård och park började samtidigt förändras i enlighet med tidens smak, dock med den moderation som ovan antytts, vilket bl. a. innebar, att man komponerade in vissa existerande element i trädgården exempelvis den stora spegeldammen. Tack vare det välbevarade arkivet på Canon vet man en hel del om dessa anläggningsarbeten. En stor mängd träd planterades levererade från plantskolor i trakten. Av dessa var åtskilliga av främmande ursprung. Framförallt Virginiaceder, Preussisk tall och Weymouth tall.

Elie de Beaumont var av sin verksamhet bunden till Paris större delen av året, men han följde i detalj hur arbetena på Canon fortskred och

den bevarade brevväxlingen härom måste vara en källa av stort intresse för trädgårdshistorikern. Följande citat ur ett brev till trädgårdsmästaren säger en del om hans uppfattning om en park i "le gout anglais": "Ni ansträgar Er alltid att göra terrängen platt som en spegel i stället för att göra små kullar här och där; långt ifrån att göra skada skulle de göra en god effekt i den engelska smaken och Ni skulle undvika bra mycken möda och transporter av jord. Ni kan göra dessa små kullar av dålig sten täckta av drygt två fot jord för att här och där så gräs, plantera buskar eller blomstergrupper. Tänk på detta!"

Om Hirschfelt haft tillfälle att läsa detta skulle han förvisso fått vattnen på sin kvarn.

Den miljö som skapades vid Canon var ej enbart ämnad att tjäna till behaglig reträttplats för en jäktad storstadsbo, som där kunde ta igen sig med "gentlemanfarming" och andra lantliga divertissementer. Elie de Beaumont var, som termen lydde, "människovän" och sökte, säkerligen uppriktigt, att göra gott och hjälpa sämre lottade medmänniskor, särskilt de som gjort sig förtjänta därav genom ett dygdigt leverne.

Till den ändan instiftade han belöningar och iscensatte en festlig ceremoni med Canon som medelpunkt. Mycket av vad som gjordes där ifråga om byggnader och utsmyckning var avsett att bilda en värdig ram för denna. Det var "la Fête des bonnes Gens", som blev ryktbar i vida kretsar bl. a. tack vare en abbé Lemonnier, som i en liten skrift ägnat den en entusiastisk och lätt gråtmild hyllning. Han föreslog t. o. m. att Canon hädanefter borde kallas "Canon-les-Bonnes-Gens", en beteckning som väl inte minst syftade på det ädla värdfolket. Säkert fanns skäl härtill, ty för Elie de Beaumont och hans hustru tycks denna dygdetävling ha varit en hjärtesak kring vilken hela deras intresse kretsade.

Så intimt som denna fest hör samman med Canon, dess skapare och tidsandan överhuvudtaget kan det vara skäl i att här i korthet beskriva den och vad den gick ut på. Varje år utvaldes bland befolkningen i fyra socknar i grannskapet en "Bonne Fille", en "Bonne Mère", en "Bon Viel-lard" och en "Bon Chef de Famille". Varje socken fick ställa upp ett visst antal kandidater, och bland dessa utvaldes den mest kvalificerade av varje kategori. Juryn bestod självfallet av Elie de Beaumont och hans hustru samt ytterligare några bland vilka man finner den tidigare nämnde abbén. Hög beskyddare var hertigen av Artois, om vars egna dygder historien har mycket litet att förtälja, och festen gick av stapeln på hans födelsedag den 7 oktober. För valet och ceremonien fanns detaljerade regler, som vackert präntade och inbundna ännu bevaras på Canon. Där räknas också alla de goda egenskaper upp, som meriterade

till segerpalmen. Vi kan nöja oss med ett urval. Den goda flickan — naturligtvis snäll och hjälpsam mot föräldrar etc., skulle vara fjärran från fåfänga och skulle ej ha gjort sig skyldig till att bära kläder över sitt stånd. Den goda modern måste ha minst tre barn. Den gode gamlingen — över 65 år — kunde räkna som merit, att han hindrat våldsamheter, tagit hand om faderlösa, varit hygglig mot tjänare och så naturligtvis varit god make, far och son. Av den gode familjefadern krävdes utom nykterhet och mycket annat, att han haft eget hem sedan minst fem år.

Under åtta år, ända fram till Mme de Beaumonts död 1783, försiggick denna ceremoni under mycket festliga former till att börja med under bar himmel, senare i en teater, som framförallt för detta ändamål inretts i en flygel. De utkorade bekransades högtidligen och fick motta medaljer, där deras ädla egenskaper framställdes i skön symbolik. Så följde en festmåltid, följd av bal, illumination och fyrverkeri i parken.

Festen var naturligtvis också anledning att samla en utvald skara vänner och bekanta. Man får en glimt av stämningen genom detta utdrag ur ett brev från husets härskarinna: "Från kl 5 e m var gården full med folk. Jag öppnade balen med M. . . . Mot dagens slut gav min far order om att illuminationen skulle börja och den var förtrollande. Slottet var underbart, det var den vackraste natthimmel man kan tänka sig; man promenerade som i Tuilerieträdgården. Jag säger Dig än en gång, att illuminationen var överdådig, särskilt åt trädgårdssidan, när man betraktade den från ändan av spegeldammen, där ljusen speglades."

Men festen lämnade också konstnärliga resultat, varav en del ännu finns bevarade. Medaljerna har redan nämnts, de var f. ö. utförda av framstående konstnärer. Skulpturer och porträtt av den kungliga familjen spelade också en roll i sammanhanget t. ex. en staty föreställande "Henrik IV visande Ludvig XVI de folk han kommer att lyckliggöra". De utsökta relieferna på ömse sidor om porten visar en allegori över de goda människornas fest och det finns t. o. m. Sèvrespjäser, där motivet utgöres av "den ädle gubbens" bekransande.

Canon är, som vi sett, en anläggning som i ovanligt hög grad präglats av Elie de Beaumont och hans hustrus smak och intressen. Det allra mest personliga och originella har dock här sparats till sist. Det är de s. k. chartreuserna, en slags muromgärdade fruktträdgårdar. Benämningen "Chartreuse" har troligen sammanhang med att Cartusianerklostren i Frankrike och särskilt i Paristrakten hade fruktodling till specialitet. De chartreuser man finner på Canon har emellertid ej sitt ursprung i ett kloster, något sådant har aldrig funnits där. Det tycks vara en själv-

Fig. 16. Canon. "Chartreuses", en rad muromgärdade trädgårdsrum, som gav gynnsamma odlingsbetingelser för blommor och fruktträd. Canon säges vara ensam om denna charmfulla trädgårdsform. — A sequence of walled garden-rooms suitable for tender flowers and fruittrees. This kind of garden structure at Canon is said to be unique in France.

ständig skapelse av Elie de Beaumont. Har han haft några förebilder, utom just i klostren, är de i varje fall nu försvunna. Det har ej heller kunnat påvisas att namnet "chartreuse" brukades vid den tid då anläggningen på Canon kom till.

Den bildar en lång rektangel omsluten av ungefär två meter höga murar. Genom tvärgående murar skapas tretton rum på ungefär 8×10 à 12 m. Rummen förenas av välvda, öppna portar i fil. Här fick man nu en idealisk plats för fruktodling; murarna skyddade mot vinden och magasinerade varje solglimt från den disiga normandiska himlen. Bevarade brev från 1781 visar att Elie de Beaumont dirigerade bygget från Paris, när han ej själv kunde vara närvarande. Som intresserad lanthushållare lade han stor vikt vid de praktiska detaljerna. Portarna — skriver han

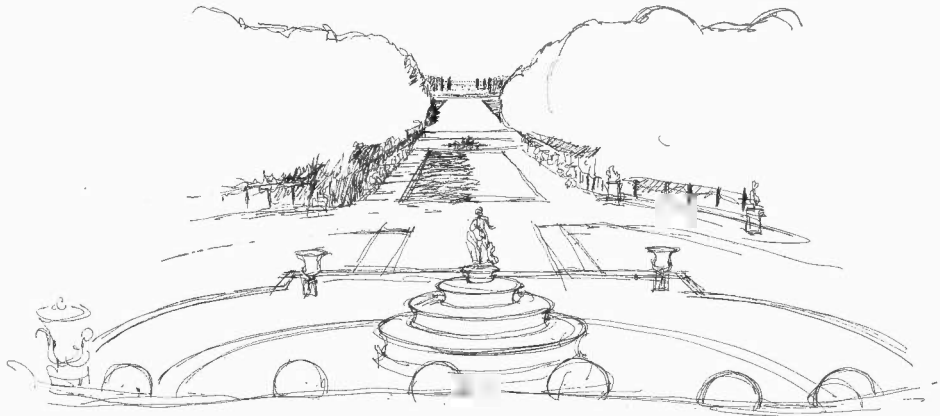

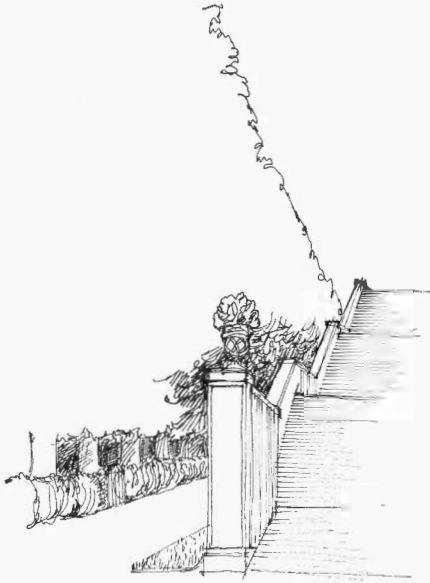
Fig. 17. Versailles. Det stora barockperspektivet: utsikten genom Allée Royale över Tapis-Vert mot Grand Canal. I förgrunden Latonafontänen. — The great vista: through the Allée Royale over the Tapis-Vert ending in the Grand Canal. In the foreground, the fountain of Latona.

t. ex. vid ett tillfälle — måste vara breda nog för att tillåta bekväm passage med skottkärror. Men han hade inte varit den han var om han inte också haft annat i sikte än rena nyttan. I omedelbar anslutning till chartreuserna lät han uppföra ett trivsamt eremitage, bestående av tre rum varav en salong. Tyvärr är det nu försvunnet.

I augusti 1781 skriver han hem: "Jag vill finna min lilla fruktträdgård i färdigt skick, lägga mig där när jag anländer och vila mig fem eller sex dagar med mina träd och mina blommor utan att öppna en bok." Så talar en sann rousseauan, som vet att endast i naturens sköte kan själen renas från storstadens gifter!

Det är svårt att ge en föreställning om den charm denna unika anläggning äger. Som väl är har man möjlighet att ta en berömd författare till hjälp. När Marcel Proust skrev följande, ett avsnitt ur "På spaning efter den tid som flytt", lär han nämligen haft chartreuserna på Canon som inspirationskälla:

"Dessa byar i Paris omgivningar har ännu i sina utkanter kvar parker från sexton- och sjuttonhundratalet, parker som omgav förvaltares och mätressers lustslott. En trädgårdsmästare hade utnyttjat en sådan park, belägen strax nedanför vägen, för fruktodlingar (eller kanske helt enkelt bibehållit den plan som en gång i tiden hade lagts upp för en kolossal fruktträdgård). Dessa päronträd, som planterats i rutor på rätt stort

18

19

Fig. 18. Versailles. "De hundra trappstegen". En av de magnifika trappor som flankerar orangerieparterren. Här har Le Nôtre och Mansart skapat storartad arkitektur med få motstycken. — "The hundreded steps". One of the magnificent stairs flanking the parterre of the Orangerie. This splendid piece of architecture by Le Nôtre and Mansart has few equivalents.

Fig. 19. "Caisse de Versailles". En klassisk konstruktion lika praktisk som prydlig. Sidostyckena kan tas bort för byte av jord. — "Caisse de Versailles". The classical plant box, nice and practical. The wooden sides can be taken out and new soil added.

avstånd från varandra, var mindre utslagna än de jag nyss sett; de bildade stora fyrkanter av vit blom — avgränsade med låga murar — där ljuset från varje sida målades annorlunda, så att alla dessa rum utan tak i fria luften såg ut att höra hemma i något arkaiskt solpalats på Kreta. De förde också tanken till kamrarna i en reservoar eller havsvik sådan som rutats in för fisk- eller ostronodling, när ljuset föll in än från det ena, än från det andra hållet och spelade över spaljëerna som över vårliga vatten, här och var framslungande en solbelyst, fradgande blommas vita skum som gnistrade till genom grenarnas azurfyllda spjälverk."

Fig. 20. Versailles. Jardin du Roi. En färgrik anläggning med stor rikedom av blommande träd och buskar. När den anlades 1817 innebar detta en ny riktning inom trädgårdskonsten. — The Jardin du Roi at Versailles. This colourful garden has an abundance of flowering trees and shrubs. When it was laid out in 1817 this was a new trend in gardening.

Versailles

Versailles har en säregen klang för alla trädgårdsintresserade. Var och en vet att det här är fråga om något mycket fint och namn som Le Nôtre, Ludvig XIV, Trianon och Marie Antoinette ger fantasieggande associationer till glans, prakt, fest och frivolitet. Men den första konfrontationen blir ofta en besvikelse. Uttröttade turister konstaterar, att allt förvisso är mycket stort och imponerande och att man där, som den elake hertig de Saint-Simon redan för tvåhundra femtio år sedan antydde, får sand i skorna. Och den som väntat inspiration för sin trädgård spejar vanligen förgäves efter någon originell eller överväldigande blomsterprakt.

Nej, Kung Sols och Le Nôtres väldiga skapelse avslöjar numera ej utan vidare sina skönhetsvärden. Det raffinerade spelet mellan ytor och volymer, de utspekulerade nivåskillnaderna, perspektivens och de spig-

Fig. 21. Chenonceaux. Parterr med broderi av *Santolina chamaecyparissus*. En rektangulär parterr begränsad av floden Cher på den södra långsidan och av smala kanaler på övriga sidor. Parterren är med ett kors och två diagonaler uppdelad i åtta triangulära ytor. I mittaxeln tre cirkelrunda planer. Den mellersta där de åtta gångarna strålar samman, är försedd med en fontänbassäng. Platebanden, som omsluter grästrianglarna, är planterade med infattningshäckar av grå *Santolina*, rundklippt idegran och buxbom, lågstammiga miniatyrträd av *Hibiscus syriacus* och den vitblommande *Choisya ternata*, en mexikansk rutacé. Ljusröd *Bellis* användes som bottenplantering; senare på sommaren skulle den utbytas mot *Verbena*. I gräsfälten en tunn barockslinga av *Santolina*. — Chenonceaux. A parterre with ornaments of *Santolina chamaecyparissus*. A rectangular parterre surrounded by the river Cher on the south side and narrow canals. The parterre is divided in eight triangular parts. The central axis has three circular spaces. The one in the middle from which the eight paths radiate contains a fountain. The plate-bandes surrounding the triangular lawns are edged by grey *Santolina*, clipped yew and box and miniature trees of *Hibiscus syriacus* and the whiteflowering *Choisya ternata*, a Mexican rutacé. Pink *Bellis* is planted in the bottom later to be exchanged with *Verbena*. On the lawns thin, ornamental lines of *Santolina*.

lande vattenytornas optiska mirakel, verkar till en början som något alldeles självklart. Först så småningom upptäcker man vilken variationsrikedom som finns redan i det stora anslaget. För övrigt är vad man ser ett stympat verk; en teater med bleknade kulisser övergiven av sina skådespelare. Man måste se Versailles när vattnet någon gång spelar i fontänerna eller när solen går ner över den stora kanalen och försöka föreställa sig det hela med boskéernas salonger i sin forna utstyrsel befolkade av människor i praktfulla dräkter, som kunde och ville spela den roll, som tilldelats dem på världens mest grandiosa scen.

Dendrologernas besök ägnades, förklarligt nog, blott en mindre del av anläggningen och endast i ringa mån åt Le Nôtres verk. Men det vi fick se hörde i stället till det mest storslagna.

När vi vandrade ut på le parterre du Midi och beträdde de nötta stegen i rödvit marmor på väg mot Orangeriets monumentala trappor, var det nog många som kände detsamma som Musset givit uttryck åt i några berömda rader:

Dites-nous, marches gracienses,
Les rois, les princes, les prélats,
Et les marquis à grand fracas,
Et les belles ambitieuses,
Dont vous avez compté les pas

Orangeriet, som ju anses vara en av de stora sevärdheterna, blev en första introduktion i den klassiska franska trädgårdskonsten. Redan under Ludvig XIII fanns här ett orangeri men som det mesta i Versailles byggdes ett helt nytt under sonens tid med hjälp av Mansart.

Idén till de väldiga trapporna, som inramar Orangeriparterren, "les escaliers des cent pas" — i realiteten etthundratre — anses emellertid vara Le Nôtres. Det finaste sättet att nalkas Versailles är kanske just via denna arkitektoniska fullträff. När man stiger uppför en av dessa trappor och pustar ut på något av de välberäknade viloplanen, reser sig slottet över en mer imponerande än ur någon annan synvinkel.

Bakom Orangeriets fem meter tjocka murar, som håller jämn temperatur även under de kallaste vintrar Frankrike kan prestera, studerades orange- och många andra arter av träd, planterade i de lika ändamålsenliga som prydliga träbaljor, som går under namnet "caisses de Versailles". En gång i tiden fanns här tretusen träd varav tvåusen orangeträd. Lokalens dimensioner är därefter; längd 156, bredd 12,5 och höjd 10 m. Därtill sidogallerierna med en längd av 117 m. Antalet träd är fortfarande ansevärt och en del är faktiskt "från tiden". Men de når aldrig mer än en viss höjd; transporterarna in och ut genom orangeridörrarna sätter automatiskt en gräns. I detta väldiga, svala och sköna rum mellan doftande träd upplever man kanske bättre än på många andra ställen i Versailles en fläkt av "le grand siècle". Här var en av Ludvig XIV:s favoritpromenader och han vakar ännu över besökaren i gestalt av en enorm marmorstaty.

I vad som nu kallas "bosquet de la Reine", som härefter passerades, låg förr den berömda labyrinten. Denna Le Nôtres skapelse ansågs »berömvärd genom sin nymodiga utformning samt genom antalet fon-

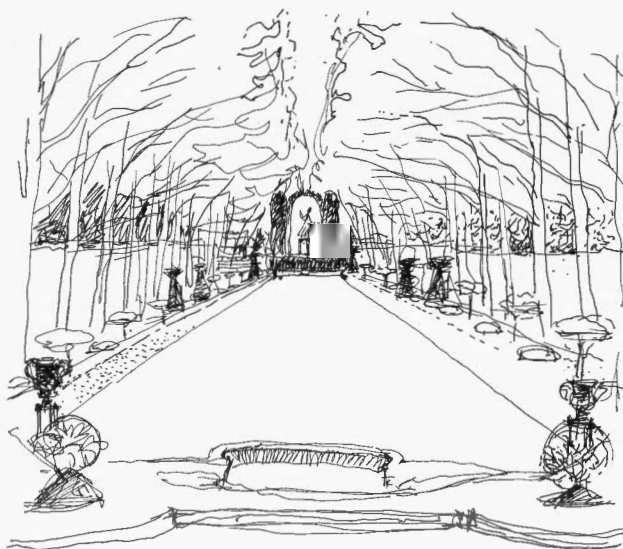

Fig. 22. Ett fint exempel på sen 1800-talsrestaurering är parken vid Caradec. Den tidigaste anläggningen kom till under första hälften av 1700-talet, en omläggning utfördes i början på 1800-talet och en restaurering eller snarare fri tolkning genomfördes 1898 av Eduard André. En 140 m lång parterre begränsas av 4 m höga tätklippta avenbokshäckar och två rader turkisk ek, *Quercus cerris*. I fonden står en Dianastaty på sin sockel under ett valv av avenbok. Själva parterren är enkel: en försänkt gräsmatta med fristående figurer av brokbladig *Ilex* och mörkgröna, bägarformade idegranar på långsidorna. — Caradec is a fine example of parkrestoring in the late 19th century. The earliest garden was laid out in the beginning of the 18th century. This was altered in the beginning of the next century and a reconstruction of the first garden or rather a free interpretation of it was executed 1898 by Eduard André. A parterre 140 metres in length is surrounded by hedges 4 metres high of clipped yoke-elm and two rows of Turkish oak, *Quercus cerris*. At the far end a statue of Diana stands under a vault of yoke-elm. The parterre itself has a simple design: a sunk lawn with topiary in ilex and yew on both sides.

täner av de mest skilda slag». Dessa åskådliggjorde alla scener ur Aesops fabler. Djurskulpturerna var, att döma av bevarade exemplar, av hög kvalitet och till yttermera visso skönt och naturalistiskt bemålade. Det måste ha varit en högst charmerande irrgång, där överraskningar väntade runt varje hörn och där plasket från de trettionio vattenkonsterna och anblicken av ibland ditställda blommande och frukt bärande träd ökade illusionen av förtrollad skog.

När man efter bortåt hundra år — 1775 — tröttnade på denna då

Fig. 23. Sassy i Normandie. Konsten att övervinna en avsevärd nivåskillnad med hjälp av stödmurar, trappor och ramper. Mittaxeln poängteras med nischer, balustrader och urnor. Slottet påbörjades på 1760-talet; anläggningen fullbordades först 1817. — Sassy in Normandy. The art of conquering great differences in levels by means of walls, stairs and ramps is shown here. The central axis is accentuated by niches, balustrades and urns. The works on the château and garden started about 1760 and were not completed until 1817.

omoderna och säkert underhållskrävande anläggning, gavs den ungefär den utformning vi nu ser. Några klassiska statyer fick ersätta barockens festliga fabeldjur och så småningom blev boskén känd för sina ståtliga träd, bl. a. ceder och tulpanträd.

Den 30 juni 1817 kunde man i "Le Moniteur", de franska regeringarnas officiella språkrör alltsedan revolutionen, läsa följande:

— I förgår företog Hans Majestät (Ludvig XVIII) åtföljd av HKH Monsieur samt Chefen för Gardet, Hertig de Mouchy, en promenad i Versailles och Trianons trädgårdar. H M anlände kl. tre till "la grille du Dragon", steg ur sin vagn och tog plats i en kalesch med två hästar.

Slottets guvernör, Prins du Poix, befälhavande generalen för departementet och många andra höga officerare omgävo vagnen. Trots att kungens ankomst var känd blott av ett fåtal var tillströmningen mycket stor. Oavbrutna glädjeutbrott bar vittne om allas känslor.

Färden ställdes förbi den stora Neptunbassängen, Apollo- och Latonafontänerna samt Balsalen, vilkas vatten spelade i tur och ordning. H M besökte den nya blomsterträdgården, som bar namnet "Le Bosquet du Roi" och vilken efter att ha påbörjats i februari månad ersätter den stinkande damm, som hörde till den forna anläggningen "l'île d'Amour". Konungen föreföll att livligt uppskatta hela denna plantering, vilken tillkommit som genom ett trollslag. Skönheten och frodigheten hos buskar och plantor av alla slag, de flesta översållade med blommor gör det nästan omöjligt för den som tidigare sett detta stora område att fatta en dylik metamorfos.

H M gjorde ett uppehåll vid Apollofontänen för att avnjuta anblicken av kanalen och de nya planteringarna. Han begav sig sedan till Trianon, där han besökte slottet och en del av trädgården.

Före avfärden från denna betagande vistelseort, behagade konungen inför sin arkitekt, herr Dufour, ge uttryck åt sin tillfredsställelse med den goda smak och det goda tillstånd, som kännetecknade allt han sett; en ljuv och rättvis belöning för alla, som medverkat med det nit varmed H M aldrig kan undgå att bli betjänad.

"Den stinkande damm", varom tidningen talar, hade från begynnelsen varit en storartad anläggning. Dess dimensioner 253×117 m motsvarar väl ungefär den nuvarande trädgårdens. Vattenkonster och skulptural utsmyckning förekom i mängd och mitt i vattnet låg en liten ö varav boskéns namn, "l'île Royal" senare i roccocons anda omdöpt till "l'île d'Amour". Men dammen höll inte vattnet och hade mot slutet av 1700-talet förvandlats till ett vassbevuxet träsk. Den stränga vintern 1816 gav kungen order om att här skulle anläggas en engelsk trädgård och det har påståtts, att han hade sitt engelska exilresidens Hartwell som förebild. Att trädgården så snabbt kom till stånd berodde dels på de trädplanteringar, som redan gjorts här under kejsardömet dels också på den önskan att skapa arbetstillfällen för en del av de nödlidande, som det fanns gott om under dåvarande svåra tid.

Med sin stora gräsplan inramad av alléer och kantad av en rikedom på blommande buskar och blomsteranläggningar i fri gruppering utgjorde anläggningen något för tiden helt modernt. Naturen i 1700-talets tappning hade fått maka åt sig för att ge rum för alla nya växter, som flitiga botanister samlat från världens alla hörn.

1800-talet — pastisch och rekonstruktion

Utvecklingen inom den franska trädgårdskonsten under 1800-talet skall här endast i korthet beröras. Le Jardin du Roi i Versailles har redan nämnts. Den kan väl sägas höra till begynnelseskedet av den trädgårdsstil där blommor, ofta av främmande härkomst och av ömtåligt slag, spelar huvudrollen. Denna "jardin fleuriste" med granna växthusblommor »bedded out» i snirkliga rabatter omhuldas fortfarande gärna av fransmännen.

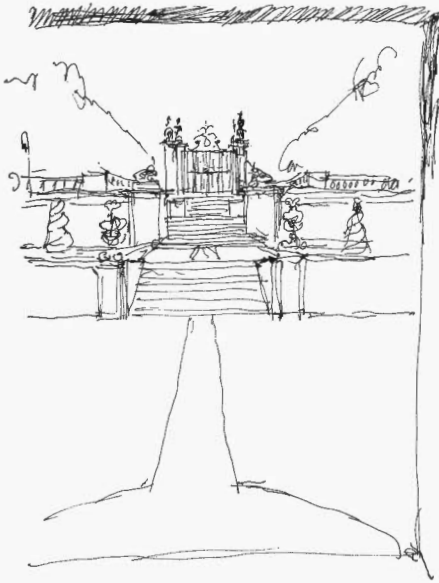
Den växande aptiten på historiska stilarter varom seklets arkitektur visar så många prov avspeglades naturligtvis också i trädgårdskonsten. Vidunderligt färgsprakande parterrer lades ut inspirerade av gotik, re-

---

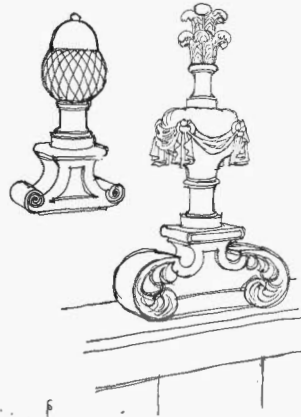
Fig. 24. Brécy. Perspektiv mot grindparti. — A vista ending in wrought iron gates.

Fig. 25. Brécy. Skulpturdetalj från barriär. — Details of carved stone on a balustrade.

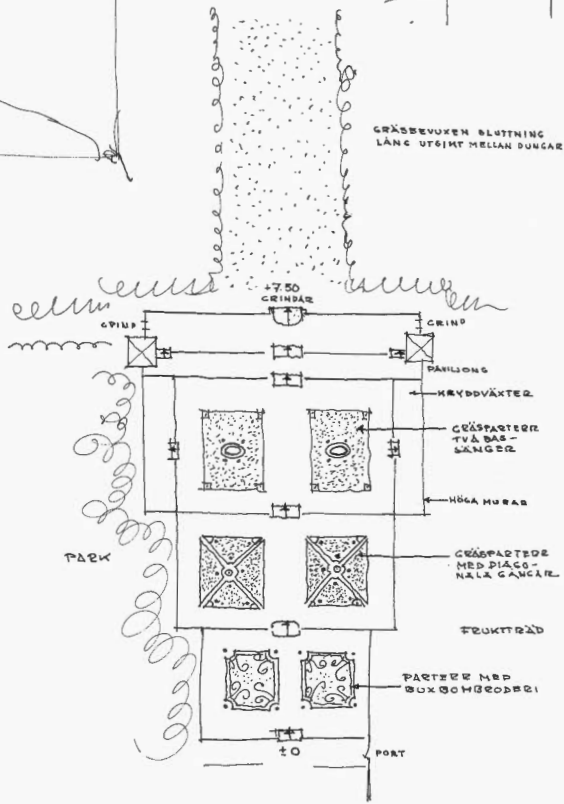
Fig. 26. Brécy. Skissmässig uppmätning (stegade mått). Ungefärlig skala 1:1000. En terrasserad anläggning måttfull i sin utsträckning och väl fattbar sedd från huvudbyggnadens övre våning. Sju muromslutna och med trappor förbundna terrassplan bygger upp sig från $+ - 0$ till ca $+ 7,5$ m. Tre plan dominerar i storlek. En markant centralaxel fortsätter ut i landskapet som en gräsgata mellan lövträdsdungar. Mellan översta och näst översta terrassen två hörnpaviljonger. På ena sidan park i den sluttande terrängen, på andra sidan en fruktträdgård. Av de tre större terrassplanen är den nedre inredd med buxbomsbroderi, småbladig Buxus koreana, som avtecknar sig mot rött tegelkross. Det mellersta planet är uppdelat av diagonalgångar och häckar; de övre har två gräsmattor med var sin bassäng. Anläggningen från 1600-talet är tillskriven F. Mansart. I varje fall verkar murar, trappor, balustrader och skulpturer vara ursprungliga. Planteringarna har utförts under 1960-talet med expertis från Monuments Historiques. — A rough scetch in scale 1:1000 metres. A terraced not too big gardenlayout which can easily be taken in from the upper floor of the house. Seven walled in terraces rise from $+ - 0$ to 7,5 m. Three terraces dominate in size. A strongly accentuated central axis is continuing out in the open landscape as a grass avenue edged by clumps of trees. Between the highest terrace and the next one are two pavillions. On one side a park on the sloping ground, on the other an orchard. The lowest of the three bigger terraces has an ornamental box parterre, Buxus koreana, lined out against chippings of red brick. The next is divided by diagonal paths and hedges. The third has two lawns and a fountain on each of them. The manor house and the garden date from the 17th century and presumably designed by F. Mansart. At any rate the masonry and the sculptures seem to be original. New plantings have been executed during the 1960-ies under supervision of the Monuments Historiques.

24

25

BRECY NORMANDIE

TERRASSER FR. 1600-TALET
TILLKÖMNA FR. HANSÅRT

16.8.1905
Walter Baum

0 10 20 30 40 50 EPM
SKALA CA 1:1000
ST READE MÅTT

26

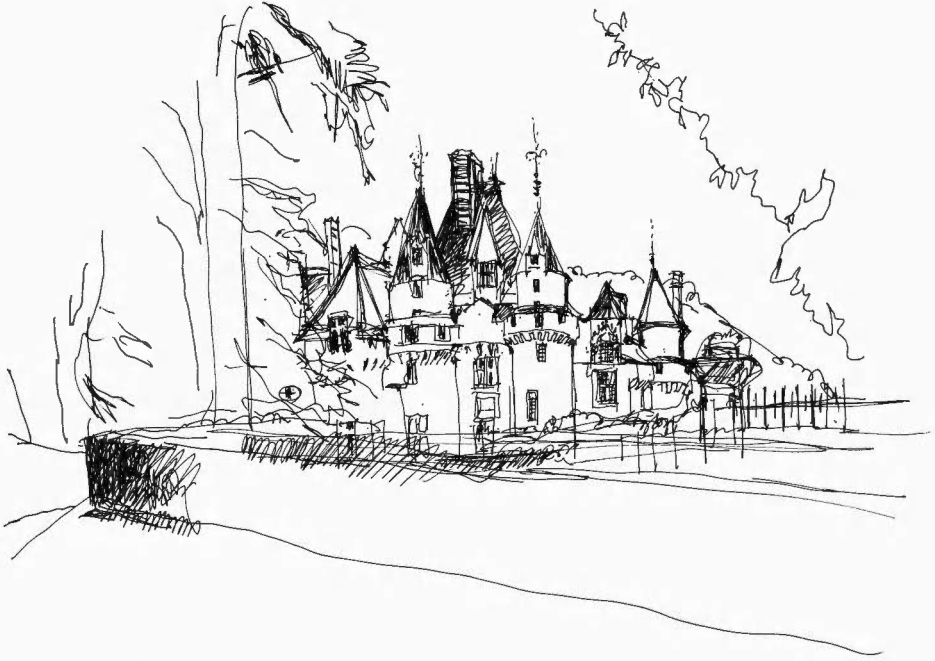

Fig. 27. Ussé nära Tours. Renässansslott med medeltida anor. — Ussé not far from Tours. A mediaeval castle rebuilt during the Renaissance.

nässans och barock. Så småningom kom en reaktion mot dessa pastischer och man började söka sig tillbaka till de gamla mästarna och deras verk. En rad vetenskapliga rekonstruktioner och restaureringar av gamla anläggningar gjordes. Av det senare slaget torde Vaux-le-Vicomte höra till de mest lyckade.

Rekonstruktioner, som besöktes under resan var Chenonceaux, Carondeuc, Brécý, Sassy och det tidigare mer i detalj beskrivna Villandry.

Det var mycket svårt att avgöra vad som här var ett återställande efter gamla planer, eller mer eller mindre fria rekonstruktioner eller rent av välgjorda pastischer. Men mycket gjorde ett autentiskt intryck, som exempelvis Brécý där i varje fall terrasserna med utsökta stenhuggerier var gamla men deras planteringar av färskt datum.

Arkitekterna Henri Duchêne och hans son Achille har man främst att tacka för att den vetenskapliga trädgårdsrestaureringen blev ett alternativ till fria kompositioner, med inslag av diverse stilelement, som annars utmärkte deras samtid. De nådde också med sina korrekta rekonstruktioner stor framgång och internationellt rykte.

Fig. 28. Ussé. Blomsterparterre med gula och blå penséer och infattningshäckar av buxbom. I vita träbaljor planterade citrusträd, som tillbringar vintern i ett orangeri. — Parterre edged by clipped box and filled with yellow and blue pansies. In the plant boxes painted white are lemontrees. Wintertime they are given shelter in the orangery.

Det sista besöksålet på dendrologernas Frankrikeprogram, Courance, var ett exempel på denna restaureringskonst anpassad efter vår tid. Gården, som varit i familjen de Ganays ägo sedan 1600-talet, fick mot detta sekels slut en trädgårdsanläggning, som mycket osäkert attribuerats till Le Nôtre. Den karaktäriseras av rik tillgång på kristallklart vatten från en liten å kompletterad av ett otal källsprång. Dessa har tämjts i kanaler och spgeldammar, som ständigt matas ur vittrade stendelfiner och mascharoner.

Tiden och krig, inte minst det senaste, har varit illa fram med Courance. Achille Duchênes restaurering, som kring sekelskiftet återställde något av 1600-talsandan, har förenklats för att passa vår tid. Nu ligger kanaler, dammar och vattentrappor inramade av grönskande gräsmattor och i det klara vattnet som speglar alléerna, pilar forellerna. Vår tid med krav på förenkling har satt sin prägel på anläggningen, som har ett stort

lugn och mycken charm, och tack vare vattnet lever där ändå något av Le Nôtres anda.

Man instämmer gärna i tillämpliga delar med den skald som för länge sedan skrev:

Les parterres de Cély
Les bois de Fleury
Les eaux de Courence
sont trois merveilles en France.

Summary

French gardens—design and creators

The art of gardening in Sweden owes much to France, from the Middle Ages up to now. A great French gardener, André Mollet, worked in Sweden for some time during the reign of Queen Christina, and a famous Swedish architect, Nicodemus Tessin, learned much directly from Le Nôtre and adopted his ideas. The eighteenth century ideas about gardens and parks often came to Sweden via France, and later Swedish architects got many impulses in the art of restoring classical gardens from the architects Duchêne, father and son.

During the Dendrologic Society's visit to France in 1965 the ties between the two countries in this matter was often brought to mind.

On some of the gardens visited we shall try to give commentaries here concerning their history and style.

Villandry

The garden at Villandry is a reconstruction. It was made with great skill by Doctor Carvallo and his son and gives a good idea of what a garden from the late 16th century was like as we see them on prints by Du Cerceau.

Most interesting is the symbolic garden. The clipped box has been given shapes with different significances: hearts and flames—tender love. Daggers—tragic love, and so forth. The flowers in each part of the parterre have colours with corresponding meaning.

Vaux-le-Vicomte

The "Intendant de Finance" of young Louis XIV, Nicolas Fouquet, was a highly gifted man and a connoisseur of art. He had collected a great fortune by somewhat unscrupulous methods and wished to create a residence equal to his position as the most influential man in France.

Under the direction of the architect Louis Le Vau, the painter Le Brun, and the garden architect Le Nôtre the château of Vaux-le-Vicomte with vast gardens was built in less than six years at enormous costs. To pick out this team of young, rather unknown artists was a masterstroke. Together they created something new, a piece of art where every detail was balanced against others.

Here Le Nôtres' principles are tried for the first time on a great scale. The skilful adaption to the ground, the abundant use of water as mirrors and fountains in a new way, the mathematical use of optical devices make a unity.

Vaux surpassed every royal residence at the time. Louis was furious, and when Colbert disclosed Fouquets' financial transactions, his arrest was decided. He was seized only a few weeks after the tremendous houswarming party at Vaux which the king attended.

Foucquet was sent to prison for life and the king took over the successful team of artisans and artists which were to help him to make the greatness of Versailles.

Since then Vaux has passed through many hands but the château and garden were not submitted to great changes. In the middle of the 19th century though, the garden was a wilderness and the buildings half ruined. It was then purchased by a rich industrialist, Alfred Sommier, who decided to restore Vaux to its former magnificence. This was very skilfully done—the garden with the help of the famous Henri Duchêne. Vaux is now owned by a granddaughter to Alfred Sommier and her husband count Patrice de Vogüé. They have lately decided to open it to the public.

Versailles

Versailles is often a disappointment to the gardenlover. One reason is that so much in Le Nôtres' masterpiece seems so obvious. You cannot imagine the enormous work and subtle calculation behind the magnificent scenery. Another is that so many details have changed and lost their glamour. It must be held in mind too, that Versailles should be seen as an enormous stage crammed with dressed-up people and with the waters playing.

The visit of the society was limited to a few parts of dendrologic interest starting with the Orangerie by Mansart, interesting as architecture and still containing a vast amount of orange and other trees, some of them said to be from the 17th century planted in "caisses de Versailles".

What is now called the "bosquet de la Reine", is situated at the same place as Le Nôtres' famous labyrinth. This maze, once containing thirty-nine fountains adorned with sculptures illustrating the fables of Aesop, must have been an enchanting place. It was destroyed in 1775 and given its present shape. There are some old, noteworthy trees—Libanon cedars and Tulip trees.

The "Jardin du Roi" was laid out in 1817 and replaced a bosquet called "l'île Royale" later "l'île d'Amour" which was in a very bad state, the big pond turning to a swamp. It was made on the personal order of King Louis XVIII to provide work for unemployed people. The plan was made by the architect Dufour. It is said to have been inspired by Hartwell in England, the kings' residence during his exile. Anyhow it illustrates a new trend in gardening with exotic trees, flowering shrubs and flowers everywhere.

Ermenonville

Ermenonville is undoubtedly one of the most famous parks in France, at least one of the most written of. This is partly due to the artistic way in which the Marquis de Girardin succeeded in adapting the ideas of "natural style" to his estate, partly to the fact that Jean Jacques Rousseau, who did so much to spread these ideas, lived here before his death and was buried on the poplar isle, since famous.

De Girardin had studied landscaping in England when he started to transform his own domain in 1766. Although he used the architect Morel, the work was done mostly after his own intentions.

Ermenonville was highly praised by his contemporaries among whom you find experts as the Prince de Ligne. Today it is somewhat neglected but has still a great charm and shows the value of its creator.

It is now owned by the Touring club de France and open to the public.

Canon

To many Frenchmen of the 18th century the Park at Ermenonville was too radical a break with the classical principles laid down by Le Nôtre. They often tried to keep a formal garden near the house, and in the park semiformal bosquets and picturesque details, often of Chinese or Oriental inspiration, were crammed together. The french "parc à l'anglaise" often lacked a great conception and an artistic plan. At least this was the opinion of contemporary critics such as the German C. C. L. Hirschfeld.

Canon in Normandy is an example of this. The small manorhouse in grey stone was elegantly rebuilt in the 1760's by a rich lawyer Elie de Beaumont and his wife. He was adviser to Voltaire in the Calas case and the couple seems in many ways to have been typical for the intellectual bourgeoisie of the time.

The garden was also transformed according to current ideas. Near the house formality still reigned. There are grass parterres with white marble busts placed in the middle and even in the park a big mirror pond from the previous garden was allowed to remain.

A few bosquets have a formal design, but the rest is a "natural" park, now mostly a thicket stuffed with crumbling "fabriques". Most interesting are the "Chartreuses", a kind of walled garden, long and rectangular, divided by walls in thirteen compartments. It was built by Elie de Beaumont to give shelter to tender fruittrees and flowers. From an adjoining "eremitage" he could step directly out in to this secluded paradise, said to be unique in France.

Canon won a certain reputation from a "price of virtue" inaugurated by its owners and given each year at the "Feast of the good people" to the most virtuous old man, wife, boy and young girl.

Canon is now owned by the Mézerac family who have inherited much from the 18th century; the archives are interesting from a garden history point of view. The place has great charm, especially the park with clear water bubbling and streaming everywhere. It gives a fascinating picture of a refined and elegant country place from the years preceeding the Great Revolution.

French gardens of the 19th century

In the 19th century flowers, often delicate kinds, played an increasing rôle. Historical styles were frequently used and parterres supposed to be gothic, renaissance or baroque full of bedded out flowers in glowing colours were laid out.

Later thanks to the architects Henri Duchêne and his son Achille scientific reconstructions of gardens in old styles and correct restaurations of historical

gardens were made. Some of the gardens visited showed different sides of this development.

Courance, near Paris, is an example of an old garden adapted to the conditions of our time. The château and the gardens date from the 17th century. An abundance of clear water from different sources is characteristic for the place. Achille Duchêne restored the garden about 1900. Great damage was done during the last two wars but very much has been achieved to restore it again according to modern principles. Big lawns have replaced many of the parterres and with the surrounding trees, the canals, watermirrors and fountains the garden now gives an impression of serene calm and great charm.

Courance is in the hands of the Ganay family since the 17th century.

Teckningar Lisa Bauer
Bildtexter Walter Bauer

INGVAR NORDIN

Till Frankrike i kastanjablommen

Föreningens för Dendrologi och Parkvård långresa 1965 gick till Frankrike den 11–25 maj. Allt som allt blev vi 100 personer som deltog i exkursionen. Transporterna skedde med flyg, och dagsetapperna i Frankrike avverkades med två jättebussar. Den ambitiöst upplagda resan gynnades av ett strålande väder, och genomfördes utan missöden och till allas stora belåtenhet.

Programmet inleddes och avslutades med besöksmål i Paris och stadens närhet. Resrouten var i korthet denna: Paris – Normandie (Caen) – Bretagne (Dinard) – Val de Loire (Tours) – Ile de France (Paris). Vi fick tillfälle att studera några av de förnämsta anläggningarna, bland annat flera till vilka Le Nôtres namn är knutet. Besöksmålen var både statliga och i privat ägo. Det fackmässiga var denna gång rikt tillgodosett med besök i botaniska trädgårdarna i Angers, Tours och Paris samt i Arboretum Allard och Arboretum Les Barres.

Aldrig tidigare har föreningen arrangerat en så omfattande och organisatoriskt krävande färd. Den pådrivande och ledande kraften var hela tiden Erik Hedström. Dendrologföreningens Frankrieresa 1965 avslutar på ett mycket förnämligt sätt den serie av lyckade långfärder vid vilka Erik Hedström agerat som resemarskalk och allt i allo. Han offrade mycket av sitt stora kunnande och intresse på vår exkursionsverksamhet, och vi minns med tacksamhet vännen Erik bland sevärdheter i Normandie och Bretagne.

Under resans gång var arbetet med exkursionsledningen uppdelat så, att Gösta Adelswärd svarade för det konsthistoriska och arkitektoniska, varom han själv rapporterar i denna Lustgård, medan jag förmedlade fakta om växterna. Som specialist på bägge områdena fungerade Sven Hermelin, och ytterligare hjälp mottog vi tacksamt från bland andra Walter Bauer och Magnus Johnson. Redovisningen av våra botaniska upplevelser har denna gång tagit formen av en bildkavalkad. Det stundom ganska stora arbete som blev nedlagt på bestämmningar av lignoser i de olika parkerna är samlat i ett tillägg efter artikeln.

(I) *Jardin Bagatelle*, Paris. 12 maj.

1. Dendrologgruppen samlad framför Petit Chateau i Jardin Bagatelle, vårt första exkursionsmål. Parken, som går tillbaka till 1700-talets sista

decennier, inrymmer en avdelning i engelsk trädgårdsstil med dammar, grottor och slingrande gångar. Någon egentlig stilträdgård är det inte fråga om, utan om en ganska ordinär, välhållen park men med ett förnämligt sortiment. Vi glädde oss särskilt åt att finna flera rariteter som redan var i blom: kejsarträd (*Paulownia*) med blå blommor, pappersmullbär (*Broussonetia*; ett hanträd), rynkolvon (jfr. foto 9!) och kaukasisk pimpernöt (*Staphylea colchica*). Azaleor och blåregn blommade fint. I närheten av orangeriet fick vi tillfälle att se bland annat *Gunnéra chilensis* (släktet uppkallat efter den norske biskopen Gunnerus) med jätteblad, vidare björnklo och vippvallmo. Jardin Bagatelle är känd för sitt rosarium, som emellertid vid vårt besök långt före rosblommen saknade möjlighet att nämnvärt imponera.

När nu inte rosorna hade säsong, kunde man ostört och med stor behållning botanisera bland det övriga växtmaterialet.

2. *Morus alba* f. *pendula*, form av vitt mullbär med kraftigt hängande grenar. På olika håll fanns den planterad, men denna — den första och vackraste — gjorde starkast intryck. Förekommer sällsynt i kultur i Sverige.

3. Pergola med klematis- och tulpansortiment. På de närmaste bågarna *Clematis montana*, *C. montana* v. *rubens* etc. Som spaljé mot muren till vänster olika storblommiga sorter, bland annat *Clematis* 'Nelly Koster', 'Nelly Moser' och 'Sir Garnet Wolseley'. I bakgrunden restaurangen intill entrén där vi serverades en fin lunch.

4. *Viburnum tomentosum* v. *sterile*, japansk snöbollsbuske i rik och vacker blomning. Arten, som är hemmahörande i Kina och Japan, har en flat blomställning med sterila, skyltande blommor ytterst. Liksom vårt inhemska skogsolvon (*V. opulus*) uppträder den i en form med rundade blomställningar och rent vita och enbart sterila blommor.

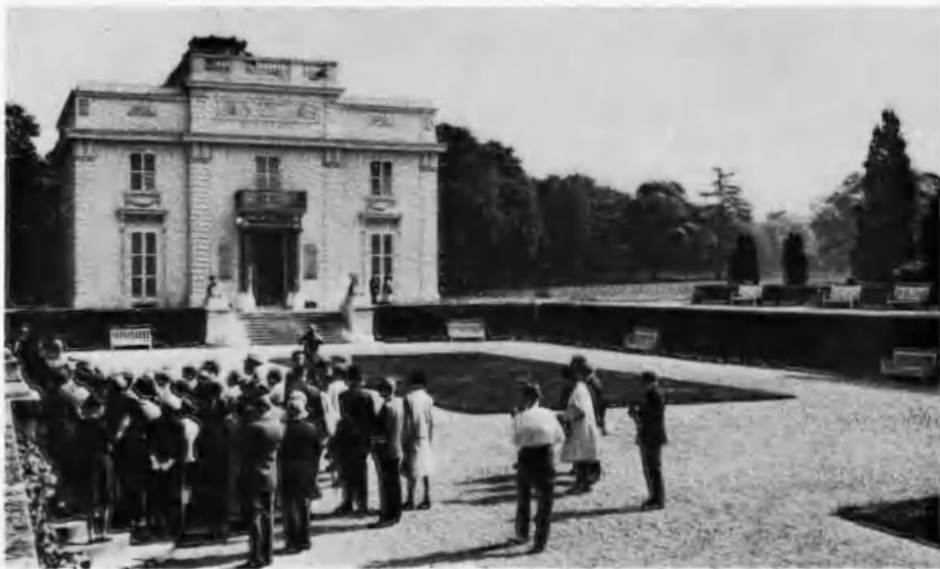
8. *Cornus florida*, blomsterkornell, en av trädgårdens verkliga attraktioner, mycket uppburen även i hemlandet Amerika som ett praktfullt buskträd ('Flowering Dogwood'), även med tilltalande höstfärgning av lövverket. Inom släktet *Cornus* finns lignoser (och örtartade, till exempel vårt inhemska hönsbär *C. suecica*), där blomställningarna ytterst består av skyltande svepeblad, vanligen 4 till antal och vita — skära.

(II) *Les Jardines Albert Kahn*, Boulogne-sur-Seine, Paris. 12 maj.

5, 6. Japanska trädgården och japanska paviljongerna. Vi lade särskilt märke till Bon-sai, figurklippta granar samt en hänggran (*Picea abies* f. *pendula*).

I denna märkliga anläggning, vars upphovsman var den kände finans-

1

2

3

4

mannen Albert Kahn (1860–1940), ägnade vi oss uteslutande åt den japanska avdelningen. Men dessutom finns här ett fruticetum med låga spaljéer och olika specialavdelningar med skogsträd. Trädgården eller kanske rättare trädgårdarna ligger som en oas omgiven av stadsgator med livlig trafik alldeles intill Seine-stranden.

Den japanska trädgården verkar äkta, både i fråga om anläggningar och växtmaterial, men så uppges också japanska fackmän ha varit engagerade. Här saknas naturligtvis inte de berömda dvärgträden, Bonsai. Vi såg bland annat *Ginkgo* och flera andra gymnospermer i säkerligen gamla men endast halvmeterhöga exemplar, planterade i vackert bemålade krukor. Många växter i trädgården bär artepitet som hänsyftar på deras ostasiatiska förekomst; *japonica*, *koreana*, *sacchalinense*, *sieboldiana* etc.

Bland arter som jag gärna vill trycka lite extra på, är *Xanthoceras sorbifolium* från Kina, nu med vackra vita blommor med utskott från blombotten (varpå släktnamnet alluderar), vidare avenbokslönn i frukt, *Schizophragma hydrangeoides* (en lian med hortensia-blomställningar, men de sterila kantblommorna består här av endast ett stort kronblad vardera) och *Hydrangea quercifolia* från Nordamerika.

I gräsmattan växte brännässlesläktingen *Helxine soleirolii*, som åtminstone förr var vanlig som ampelväxt.

(III) *St. Cloud* på västra Seine-stranden, sista exkursionsmålet första dagen, med Eiffeltornet och Paris förtonade i soldiset. Judasträd (*Cercis siliquastrum*) blommade rikt direkt på stammarna i en hårt tuktad spaljé.

13 maj. Vi for nordost-ut från Paris över tulpanfält och förbi misteltyngda aplar i härligt försommarväder.

(IV) *Ermenonville*. En romantisk park, där vi njöt av naturpromenaden runt stora dammen. I den rika lundvegetationen lade vi särskilt märke till munkhätta i mängd, lundslok, lundstjärnblomma, gulplister och revsuga. Robiniaträdens stammar var täckta med murgrönsrevor, och i kronorna hängde mistelbuskar. Vi passerade Poppelholmen, som en tid hyst Rousseaus stoft, innan det överfördes till Panthéon i Paris.

Det hann bli lunchdags innan vi bröt upp, och fältmatsäcken smakade gott vid dammbrädden. En extra begivenhet var smådoppingen med ungar ute på vattnet kring en nedhängande kastanjegren; ungarna var ganska gamla och försigkomna, men i storlek som nykläckta ällingar.

5

6

7

8

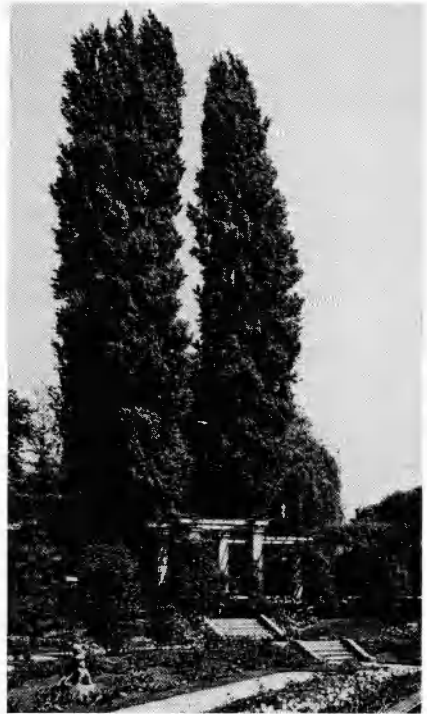
9

10

12

13

11

14

15

(V) *Chantilly*. 13 maj.

En stor och imponerande anläggning, ett av Le Nôtres mästerverk. Men det blev snart uppenbart att mästarens storhet inte kom till sin rätt en dag som denna, och snabbt lämnade vi de vida grusfälten och partererna för boskéernas svalka.

7. Engelska parken, anlagd på gammal träskmark. En dendrologisk överraskning var denna vackra boské av sumpeypress (*Taxodium distichum*), nu i lövsprickning. I fråga om hortikulturell användning är detta träd något av en syntes av barr- och lövträd, som i sig förenar de bästa dragen hos bägge, främst tack vare sin egenskap att årligen fälla barren.

10. Bortom dammen i parken skymtar slottet. I planteringarna *Salix* × *chrysócoma* och *Taxodium distichum*.

9. *Viburnum rhytidophyllum*, rynkolvon, från Kina. En drygt manshög, vintergrön buske med brett lansettlika, ovan mörkgröna och glänsande under starkt håriga blad med markerad nervatur. Den är knäpast hårdig i Mellansverige.

På ömse sidor om Le Nôtre-anläggningen norr om slottet en praktfull dubbel platanallé. Nordost om slottet en mindre park med gångsystem, dammar och kanaler och ett överslutet trädbestånd som inte släppte ner något ljus. Följaktligen var här förbluffande magert och tråkigt — om man undantar fin buxbom (*Buxus sempervirens*). I sydöstra parkavdelningen en vacker högvuxen bokskog med bland annat *Scilla nonscripta* och *Arum maculatum* och i kronorna konsert av grönsångare och bofink.

14 maj. Vi lämnade Paris och våra hotell där. Hästkastanjer dominerade nu blomningen. Och heterogeniteten var slående. Träd med små, trinda blomklasar omväxlade med mer eller mindre normala och sådana med speciellt långa och vackra spiror.

(VI) *Versailles*. 14 maj.

Ett verk från slutet av 1600-talet av Le Nôtre, understödd av Ludvig XIV. Men även andra stora franska trädgårdsskapares namn är knutna till Versailles. Terrängen var mycket besvärlig och krävande, och allt som åstadkommits — och bevarats till våra dagar — är imponerande. Jag tänker som botanist alldeles särskilt på de alléer och boskéer som planterats av ditforslade stora, utvuxna träd.

Personligen var jag mycket spänd på denna enorma anläggning, som jag under förberedelsearbetet så varmt förordade, att reseledningen till sist tog upp Versailles på programmet. Och för alla var det säkert en

16

17

stor händelse, oavsett om det var första gången eller återbesök. Här kom en av Europas förnämsta och bäst kända trädgårdsanläggningar in i sitt rätta sammanhang. Att studera fransk trädgårdskonst på plats, och hoppa över Versailles, tycktes mig omöjligt. Nu fick vi en nyttig och lagom omfattande överblick av anläggningen.

I de djupa svala orangerivalven dröjde vi gärna efter den tröttsamma och svettiga vandringen över de öppna, solgassiga ytorna. Här nere stod i stor mängd och god ordning lager, kanarie- och väderkvarnspalmer, feberträd, granatäpple, *Citrus* och många andra. Och allt var nu klart för utflyttning inom 14 dagar. Det kan nämnas, att inte ens här i Versailles går den äkta cypressen (*Cupressus sempervirens*) på friland.

Från orangeriet fortsatte vi mot Drottningens boské med tulpanträdsallé, en stor libanonceder samt ett nylövat ambraträd (*Liquidambar styraciflua*), för att nämna det viktigaste och det som fastnat i minnet härifrån. Vi promenerade vidare förbi Bacchus-allén och kände hur doften från tusentals blommande stånd av ramslök stack i näsan. Och så var vi framme vid spegeldammen och bortom den Konungens trädgård; här fanns allt! Det botaniska sortimentet grupperades kring ett öppet, långsträckt gräsfält. I bakgrunden boskéernas mörka grönska. Vad gjorde starkast intryck här? Ja, jag tvekar inte om valet: ett ungt, fritt planterat träd av gulbrokig tysklönn (*Acer pseudoplatanus* f. *flavovariegata*).

Ur sortimentet drar jag mig ytterligare till minnes ett trumpetträd med jättestock, av platan likaså ett jätteträd, sumpcypress, flikbladig bok och av amerikansk sekvoja (Redwood) ett stort träd.

Gudaträd (*Ailanthus altissima*) och *Cédrela sinensis* var planterade intill varandra, och det gavs fint tillfälle till jämförelser. Träden, som bägge kommer från Kina, påminner starkt om varandra — de tillhör två närstående familjer *Simaroubaceae* och *Meliaceae* — men *Cédrela* saknar den för gudaträdet karaktäristiska glandelbärande tanden vid basen av första småbladet. Bägge träden var nu i tidig lövsprickning, gudaträdets späda brungröna blad var inte så långt komna som hos *Cédrela*. Jag vill slutligen nämna, att *Ailanthus* är härdigt till och med i Visby, och att det på kontinenten och i England ofta ses i stadsplanteringar, emedan det har stor tolerans mot stadsluft och industrigaser, liksom platanen.

Kryddbuske (*Calycanthus floridus*), doftbuske (*Osmanthus heterophyllus*) och schersminros (*Rhodotypos scandens*) står med kraftig markering i anteckningarna från Jardin du Roi; den först- och sistnämnda blommade med djupröda resp. helt vita blommor (och kvarsittande, svartglänsande fjolårsfrukter).

Utmattade kom vi ifatt gruppen som gett upp långt tidigare; vem orkar vara skön-ande i 30° värme — ens i Versailles? Efter snabblunch iväg för nästa mål. Vi offrade glassen för att hinna med plantskolan George Truffaut's utställning inne i Versailles (VII).

Den permanenta utställningen, som skapats efter 1920, har formen av en parkanläggning med växthus med material för avsalu. Vi fann här mycket som var värt att notera bland buskar och träd.

11. *Paeonia suffruticosa*, busk pion. Arten härstammar från Kina. Material av god proviniens är härdigt i Uppsala, och denna vedartade pion är en av de mest generösa bland alla blommande buskar på försommaren.

12. *Choisya ternata*, Sanktpatriks-buske från Mexico ('Mexican Orange'), släkt med *Citrus* och *Ptelea*. Den är mycket vacker med starkt doftande vita blommor och glänsande, fasta och kala blad som är trefingrade.

13. *Populus nigra* v. *italica*, pyramidpoppel. Det är ju ett välkänt träd, men tyvärr får vi aldrig i Sverige se så jämna och vackra exemplar som dessa.

14. *Sequoiadendron giganteum* f. *pendulum*, en form av mammutträd med starkt hängande grenar. Tyvärr hade inte stammen haft stöd, varför exemplaret var "puckelryggigt". Vi stötte ganska ofta på detta träd under vår resa.

15. *Salix × chrysocoma*, kaskadpil. På bilden en jalusi av nedhängande, 10 m långa grenar från ett träd vid dammen. Skotten var gulbruna och bar smalt lansettlika blad, vilket passar väl in på kaskadpilen. De träd som finns planterade i vårt land når dock aldrig denna praktfulla utveckling. Synonyma epitet är '*alba tristis*' och '*alba vitellina pendula*'. Det är ju även vanligt att benämna sådana här pilträd *Salix babylonica*, men äkta *babylonica* är härdigt endast vid Medelhavet.

Förutom de sevärdheter som jag nämnt ovan, noterade vi bland annat kottebärande himalaja-tall (*Pinus griffithii*) och en dvärgform av coloradogran, som såg ut att kunna ha viss hortikulturell användning.

Vi fortsatte snabbt via Versailles-slottet till *Georg Truffaut's plantskola* (VIII) utanför staden, där materialet upprepade sig, och där vi fann i stort sett samma saker som på utställningen.

Vi besåg bland annat *Acer palmatum*- och *Rhododendron*-sortimentet för avsalu. Ett vackert uppstammat, drygt manshögt och rikt blommande klot av *Rhododendron*, '*Cynthia*', försåldes för 1 800 Francs.

18

19

20

21

24

22

23

26

25

Kejsarträdet (*Paulownia tomentosa*) blommade mycket attraktivt här med stora blå blommor nästan på bar kvist. Arten brukar hänföras till lejongapsväxternas familj, som i övrigt räknar nästan enbart örtartade typer. På grenarna satt gott om plommonstora, förvedade kapslar, som kunde öppnas vid sina två valvler, och då visade sig innehålla en massa små vingade frön.

Hängformer av mammutträd och blå atlasceder började vi redan så smått se oss mätta på. Den sistnämnda hade här sina slanka grenar utsträckta och uppstöttade, och kvistarna hängde likt spindelben mot marken. Av *Sequoiadéndron* fanns monstra — men även ett helt fantastiskt exemplar i skyddat läge i stenpartiet; 6 m rakt upp, och så rakt ned med grenarna längs stammen.

Vi genomfor ett landskap med vida odlingsmarker, med boskapsskötsel och fruktodlingar, där mistlar hängde i äppelträden. *Ulex* var i blom, likaså *Genista* men ännu ej *Robinia*. Gullregn (*Laburnum anagyroides* — åtminstone vid det tillfälle då jag hade möjlighet att kontrollera arttillhörigheten) blommade i massor, på sina håll tätväxande som hasselslyn. Första gången vi såg gullregnet täckte det ett helt berg vid ett kritbrott.

(IX) *Canon* (Mezidon). 15 maj.

Från Caen, Normandies huvudstad, for vi till dagens första besöksmål. Det var en förfallen park med högt gräs som dolde statyer och de sinnrika vattenflöden från källorna som lär finnas. Undangömda i tät grönska fanns ett märkligt duvslag samt lusthus, dessvärre även de i djupt förfall.

Mellan stenarna i trappan på parksidan växte för oss ganska lockande saker, nämligen ormbunkarna *Ceterach officinarum*, *Asplenium scolopendrium*, *A. adianthum-nigrum* och *A. trichomanes* kring sirliga revor av guldlockmossan (*Homalothecium sericeum*).

17. En *chartrös* — så benämnd efter kartusianmunkarna i klostret vid Chartreuse. Det var det intressantaste vi fick se i Canon. Anläggningen kan kallas en falsk klostergård, och den såg ut som stengrunden till en större, ruinlagd eller utbränd ladugård, som man ej sällan ser på landsbygden. Murarna i chartrösen var cirka 4 m höga. De har aldrig haft någon överbyggnad, utan blev uppförda för att i olika avseenden underlätta kulturen av skilda produkter. Här inne i rummen blev naturligtvis soligt och fint lä. Det som nu odlades var spaljéer av päron, vin, kvitten, fikon, fågelbär, persikor, nektariner och aprikoser. Säkerligen

förekom under munkarnas tid odling av kryddväxter för likörframställningen liksom olika läkeörter.

(X) *Sassy*, eftermiddagens mål. Det var en måttligt stor, välhållen, rikt varierad och i alla avseenden tilltalande och förnämlig anläggning. 18, 20. Parterren med buxbomsbroderier och -bollar, idegran i kring-

gärdande häckar, figurklippt eller som pelare vid orangeriet, lindboské samt slutligen solitärer av frilandshibiskus (*Hibiscus syriacus*) — ännu icke lövade. Nedanför slottet ett brant murparti med terrasser. En häck med *Prunus laurocerasus* och *Chamaecyparis*-solitärer utgjorde övergång till stilträdgården.

19. Detalj av muren med bergspring (svartbräken), murgröna och den gula laven *Caloplaca heppiana*.

21. Parterren från en av terrasserna, där Margareta och Erik Hedström njöt av trädgårdens behag, medan Walter Bauer gjorde en uppmätning av en intressant detalj i ritningen.

Utanför stilträdgårdens slutna, artificiella värld såg vi ett levande pastoralt landskap med hästar i vall från slottets stuteri och inhägnade trädgrupper med vackra solitärer av amerikansk sekvoja, himalaja- och libanoncedrar, tysklönn, blodbok och brödgran (med unga och gamla kottar) samt hängform av nutkacypress och en utsökt pyramidväxt hiba (*Thuopsis dolabrata*), cirka 10 m hög.

En torr grässlänt vid vägen upp till slottet inbjöd till en stunds botaniserande i den kalkpåverkade vegetationen, där det blommade gök- och Sankt Pers nycklar samt smultron-fingerört med blågrön grönska men i övrigt som ett vanligt smultron. *Fragaria* och *Potentilla* är nära besläktade med varandra, vilket man får ganska klart för sig när man betraktar en växt som *Potentilla stérilis*, som för övrigt mycket sällsynt förekommer i sydvästra Skåne.

17 maj. Från Normandie in i Bretagne, mest förflyttning denna dag.

Den första palmen på friland såg vi i skyddat läge i en trädgård i utkanten av Caen. Det var en väderkvarnspalm (*Trachycarpus fortunei*) från Ostasien, och den bar stora svällande blomknoppar.

I städerna som vi genomfor hade man planterat ömsom rött och ömsom grönt i alléerna, vartannat träd blodplommon eller -lönn, vartannat klotrobinia eller gulbrokig tysklönn (av olika sorter, även en med svagt rosa i vitpanacherade blad).

(XI) *Mont St. Michel*, enda exkursionsmålet den 17 maj.

Medan vi lunchade på 'Mouton Blanche' vräkte regnet ner utanför. Men det vackra vädret var återställt då vi senare påbörjade vår vandring. Mont St. Michel lär näst Eiffeltornet vara Frankrikes flitigast besökta turistmål; det var tydligt att vi var ute i god tid före anstormningen.

22. På kurragömmastigar och vindlande trappor tog vi oss fram

29

28

30

31

32

33

genom borgen. Här har Magnus Johnson funnit något av intresse i muren, och på ryggen och gången känns nog även andra ur gruppen igen.

23. Navelört (*Umbilicus pendulinus*) av fetbladsväxternas familj, de flesta ännu ej i blom. De feta skivlika bladen satt i murspringorna tillsammans med väggört (*Parietaria*), pipört (*Centranthus*), mjältbräken (*Céterach*), murruta (*Asplenium ruta-muraria*) och hjorttunga (*A. scolopendrium*). Den praktfulla laven *Xanthoria aureola* täckte hela kyrkfasaden mot väster överst på borgen.

24. *Mont St. Michel* dominerar helt bilden i detta flacka marskland. När man om kvällen passerar på kustvägen ser berget ut som en illuminerad lyxbåt på reddan. Det var för mig en överraskning, att borgen endast några få dagar årligen är helt kringfluten. I det avseendet gör systerklostret St. Michaels Mount utanför Penzance i Cornwall ett märkligt intryck, ty här sköljer dagligen vid flod atlantvågorna meterhøgt över vägen mellan fastlandet och borgen.

Från Pontorson gick bussfärden längs invasionskusten med gamla betongkassuner till St. Servan-sur-Mer, sen söderut och över den fina bron vid Port St. Jean och Port St. Hubert. Vid Rance passerade vi den plats, där nu ett tidvattenskraftverk vid St. Malo-bukten är färdigbyggt.

18 maj. Från Dinard for vi genom ett "häcklandskap", av det slag som man är van att se i England (men som enligt färskas uppgifter håller på att försvinna där, emedan mindre enheter skall slås ihop för lönsamhetsskull. Härvid offras häckarna — och redan har rapporterats om jorderosion i England).

25. *Tremblay* med olika generationer av hamlade buskar och träd. Liksom i Cornwall är de meterhöga jordvallarna krönte av häckar med hagtorn, björnbär etc. Häckarna var mestadels hårt nertagna, och grenarna inflätade för att ge styrka åt häcken i längsriktningen. De spön som erhållits vid hamlingen låg samlade i knippen och sådana sågs även vid husen. De nyfagade träden, bland annat lundalmar (*Ulmus carpini-folia*), liknade perukstockar, skavda och skalliga.

"Häck-kulturen" i dessa atlantiska områden är en gammal fin brukningsform, som lämnat skydd och hägn, bränsle och lövfoder och kanske inte minst ett effektivt skydd mot vind- och vattenerosion. Vi uppskattar häckarna som ett visserligen ofta trafikfarligt men estetiskt mycket tilltalande inslag i landskapsbilden.

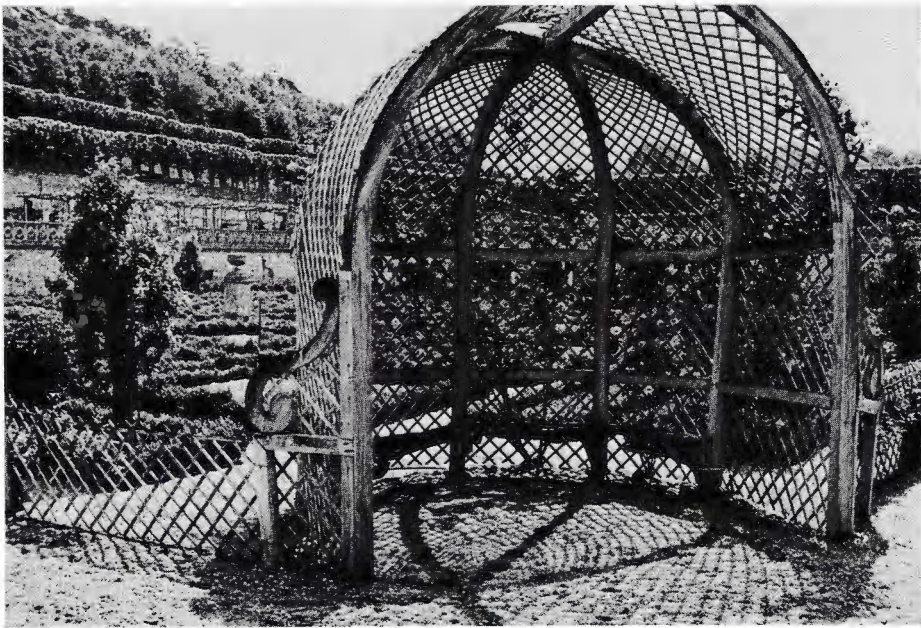
Denna exkursionsdag passerade vi de första fälten med blodklöver, *Trifolium incarnatum* med röda, toppiga blommhuvuden.

En bondstuga med torvtäckt tak hade som prydnad dels taklök, dels

34

35

36

37

76

38

39

trädgårdsiris i fin blom överst på taknocken — en mycket ovanlig växtplats, men irisen mådde alldeles uppenbart förträffligt.

(XII) *Bonne Fontaine*. 18 maj.

Det var märkbart, att vi började komma till klimatiskt alltmer gynnade trakter. Här i slottsparken stod nämligen en dekorativ grupp av väderkvarnspalm alldeles fritt, och även dessa exemplar skulle just till att slå ut.

Det var de stora dimensionerna som man minns av växtmaterialet från Bonne Fontaine. Några träd hade nått aktningvärd storlek: äkta kastanj, mammutträd (hundraårigt, fruktificerande), bohuslind och weymouthtall (med rikt kottfall).

I parken fanns även blommande manna-ask (*Fraxinus ornus*) och aukuba i frukt.

26. Cedrar av olika slag och ålder var rikt företrädda, här *Cedrus atlantica* f. *glauca* och *C. deodara* tillsammans på ängen mot lilla sjön.

(XIII) *Caradeuc*. 18 maj.

En omfattande anläggning från 1700-talets första decennier, som efter en period i engelsk parkstil återfördes till en klassisk stil mot 1800-talets slut.

Vid entrén en skulptur, 'Statue de Philémon', i en överlastad grupp med olika formade träd och buskar, därav flera i panachéerade former, tillsammans med *Bergenia* och *Yucca*.

Allén upp till slottet består av silverlind och pyramidklippta idegranar, och den mynnar i den Franska parterren.

27. *Diana-parterren*, den främre delen av en västlig axel från planen framför slottet, med statyn av jaktgudinnan Diana. Begränsningen på sidorna är en hög tuktad avenbokshäck, i trädraden huvudsakligen ask och ek (bland annat rödek och turkisk ek), vidare lägre häckar av *Prunus lusitanica*.

28. Från slottets nordsida har man en strålande utsikt över landskapet. Ån som passerar är kantad av trädgrupper och på ängen framför slottet miljoner prästkragar i begynnande blom och här och var den sällsynta brokförgätmigejen (*Myosotis discolor*).

Pan, som spelar sin dubbelpipa, dyker upp i ett lövsnrår på terrassen framför slottet i Caradeuc — se sid. 97.

29. Parken i Caradeuc; en detalj i kanten av den Franska parterren: idegranspyramid samt gulbrokiga former av buxbom och järnek. I gräsmattan växer en liten oansenlig klöver (*Trifolium subterraneum*), som

har en mycket märklig postfloral utveckling: de unga fruktämnena gräver sig ner med hjälp av hakar som är felslagna blommor, varpå nötterna utvecklas under markytan.

Dinard, vår inkvarteringsort, ligger alldeles fantastiskt vackert vid havet. Det är inte inne bland fransmän att semestra här vid kusten numera, på grund av det kyliga vattnet. Man far nuförtiden söderut, ej västerut som välsituerade parisare tidigare hade för vana. De innehållsrika trädgårdarna och planteringarna hade varit värda ett noggrannt studium, som dock inte tiden medgav.

I sällskap med Magnus Johnson hade jag en dendrologisk högtidsstund en eftermiddag i Dinard, och vi fyllde flera plastpåsar med intressant material för närmare studium. Det tog oss två flaskor vin att arbeta oss ner genom påsarna. Listan över fynden blev mycket omfattande, och jag väljer på måfå några särskilt vackra eller intressanta:

vinterbär (*Skimmia japonica*) med röda frukter, lik aukuba, smultronträd (*Arbutus unedo*) av ljungväxternas familj, feberträd (*Eucalyptus globulus*) från Australien, på friland, berberismahonia ($\times$ *Mahoberberis neubertii*) en släkthybrid, lampborste (*Callistemon citrinus*) australiensk myrtacé, europeisk trädslinga (*Periploca graeca*), *Raphiolepis umbellata*, evigt grön, väldoftande, vit-ljusrosa rosacé, *Cistus ladaniferus* släkt med solvändorna.

Som nog framgår av detta urval, kunde man vänta sig att finna vad som helst i Dinard. Whiteheads lilla illustrerade arbete "The book of flowering trees and shrubs" (London & New York 1962) var mycket användbar här.

19 maj. En dag med långa drivningar; från Dinard via Rennes till Angers, där vi var både hungriga och kulturella (det botaniska blev här dessvärre mindre än beräknat) — och fram till målet Tours i Loire-dalen.

(XIV) *Angers, Botaniska trädgården.*

19 maj. Här praktiserades bokstavligt talat quick-step. Jag låter några namn virvla förbi, liksom minnesbilderna från vårt besök: *Diospýros kaki*, *Paulownia*, *Cunninghamia lanceolata*, *Davidia*, *Cupressus arizonica*, *Arbutus andrachnoides*, *Tilia mongolica*, *Liquidambar*, *Koelreuteria* — och fint material av alla de nämnda.

Här fick jag erfara sanningen i satsen "Man lär så länge man har

elever". Efter det att jag vädrat gammal skåpmat om *Ginkgo biloba* (levande fossil, heligt tempelträd, rörliga spermatozoider, dioik, märkliga löv som fälls årligen), lämnade Gösta Adelswärd ett värdefullt tillskott till historien om trädet i fråga: fröna skulle ha en återhållande förmåga (alltså ej urindrivande), och det kunde vara en av anledningarna till att de mediterande prästerna hade trädet planterat på sina tempelgårdar.

16. *Cedrus atlantica* f. *pendula*, ett vackert träd — och det var här alltså icke fråga om den blå atlascederns hängform, som vi ofta sett under resan.

(XV) *Angers, Arboretum Allard* (La Maulévrier).

I denna berömda anläggning som tillhört vicepresidenten i den franska dendrologiska föreningen, och som åtminstone tidigare haft ett mycket förnämligt barrträdssortiment — se illustrationerna i Silva Tarouca & Schneider "Unsere Freilandnadelhölzer" (1923) — avlade vi en fransysk visit. Och botanisternas protester och bön om senarelagd avfärd var förgäves. Att vi inte ville lämna arboretet obesett för en romarborg med gobelänger kan nog var och en förstå av de anteckningar som jag hann kasta ner: *Pinus bungeana* (med gråvitfläckig bark), solfjäderstall (*Sciadopitys verticillata*), *Torreya californica* (i blom) och *Calocedrus decurrens* f. *aureovariegata* (en sällsynt kulturform). Förutom de ovan nämnda barrträden förekom en barrträdsliknande rhamnacé, *Colletia ferox* från Sydamerika i blom samt slutligen berberidacén *Nandina domestica* med de nya bladen rödfärgade; den tillhör ett monotypiskt, ostasiatiskt släkte.

(XVI) *Angers, slottet*. Vi såg nu den första utslagna robinian.

30. *Borggraven i Angers* med pipört (*Centranthus ruber*), en karaktärsväxt för Sydeuropas murar. Den uppträder ofta i vita och skära färgformer. Blommorna är små men många tillsammans, de har en liten sporre och är helt osymmetriska i sin uppbyggnad. Den tillhör *Valerianaceae*, alltså samma som vänderot.

31. *Borggården*. Här hämtade vi en liten kvist av *Caesalpinia japonica*, som just slagit ut med gula blommor. Systematiskt är den av intresse som representant för underfamiljen *Caesalpinioideae* bland ärtväxterna. Blommorna är visserligen ensymmetriska (zygomorfa), men icke så kallade "fjärilsblommor" med segel, vingar och köl som hos klöver, vicker, böner etc. Släktet är uppkallat efter Caesalpinus i Pisa, en läkare och naturvetenskapsman mot slutet av 1500-talet.

33. *Borggraven* med en liten parterr med välskötta broderier och en dekorativ himalayaceder med sönderfallande kottar.

Alléerna i staden bestod som vanligt av varvat mörkt och ljus. Det nya som tillkom här var *Ternstroemia indica* (tillhörande fackelblomstrets familj), ambraträd, pyramidavenbok samt asklönn. Den sistnämnda var mycket vanlig i dubbla gatalléer, och de flesta träden var påfallande rikt fruktbarande.

Bussfärden gick vidare längs Loire. De första vinodlingarna passerades likaså troglodytboningar, det vill säga grottbningar uthuggna i klippan. Det såg inte oävet ut med fönster med gardiner, blommor ute och inne och skorsten ett stycke högre upp i klinten. Vi hade en fin färd med tillfälle till trevliga samtal och möjlighet att iakttaga mistlar i en mängd olika värdträd vid vägen. Mot kvällningen kom vi till Tours, "la Capitale du Jardin de la France".

(XIV) *Villandry*. 20 maj.

Genom slottet och upp på terrasserna med utsikt över trädgården.

32. I förgrunden den södra parterren. Häckarnas höjd framgår av personerna i arbete. I de öppna fälten syns nysatta begonior. Mellan slottet och byn, på bortsidan av kanalen, en köksväxträdgård med nio stora kvadratiska ytor, var och en med ett fantastiskt ruttmönster (fig. 35). Här finns även en avdelning för medicinalväxter.

En rekonstruktion av den gamla renässansträdgården med stora kvadrater och axlar. En imponerande välskött stilträdgård men med tjocka, massiva figurer i parterrens ritningar. Jag tror, att parken i Villandry gör sig allra bäst från hundra meters höjd, varifrån den enastående symmetrin i anläggningen måste framträda.

Ett öra lånade vi åt kornknarren och kornsparvarna i sädesfälten nedanför slottet. Men mest sneglade vi upp mot en vildbacke, där det växte många intressanta örter: färgväxten krapp (*Rubia tinctoria*) som rest av gammal odling, vitblommig häckvicker och fågelarv (*Holosteum umbellatum*), som nog inte så många svenska botanister sett. Av orkidéer hittade vi flugblomster och stornycklar (*Orchis purpurea*).

34. Skicklig lösning av ett anläggningsmässigt svårt problem; en lindallé hade spänts "på slak lina" tvärs över dalen. Här fanns även avenbokshäckar och en labyrint av samma material. I fonden skymtar ett genombrott av allén för kanalen som kommer från den stora spegeldammen (utanför bildens högerkant) och passerar slottet.

35. Flätverksberså i parterren vid köksväxtavdelningen. Parcellerna

med sallat etc. var kantade av buxbom. Spaljéerna, bersån, de arbetade entréerna till planerna samt småstaketerna var av trä och mycket gamla (original?).

Fältlunchen intog vi vid Bréhémont, där dendrologerna spred sig längs Loires stränder. Över vassarna passerade små kvicka småtärnor på fiske.

(XVII) *Rigny – Ussé*. 20 maj.

Den vita, medeltida borgen var på ena sidan — vid det gamla kapellet — omgiven av mäktiga träd, bland annat en stor libanoncecer som tyvärr var skadad, på den andra av en silverlind-allé som förde ut i den omgivande skogsterrängen.

Från terrassen hade man en vid, vacker utsikt över Loire strax nedanför slottet och jordbrukslandskapet; en höjdsträckning i bakgrunden, plataner och enstaka eller grupper av pyramidpopplar. Parterren nedom terrassen var fylld av penséer samt *Citrus* och *Nerium à la Versailles*, och i mitten ett litet springvatten.

Här på Rigny-Ussé förekom för första gången äkta cypress på friland; ett vackert, 20 m högt träd nedanför terrassen i utkanten av parterren.

En blåbarrig spanskgran och en lövad *Catalpa* växte vid bussarnas uppställningsplats nere i byn.

Före avfärden blev det tid till en vandring i slottets omgivning. Steglitsor matade sina ungar i bo i '*Gloire de Dijon*' på borggården. Av vildfloran i lunden antecknade jag stornycklar, nästrot, tvåblad och apnycklar (*Orchis simia*), sistnämnda med en festligt formad kalk. Misteln parasiterade i sötrönn.

Färden åter mot Tours förde oss förbi odlingar med esparsett (*Onobrychis*) — förr även i vårt land under namnet "helghö" — och backar med torrmarksbetonad växtlighet med fjäderhyacint (*Muscari comosum*), vitblommig solvända (*Helianthemum apenninum*) och stjärnlök (*Ornithogalum pyrenaicum*).

Kvällen i Tours gav oss nya botaniska upplevelser på en liten trevlig restaurang med crêpes och cider som specialité. Pannkakor har alltid en "botanisk bakgrund"; men dessa var gjorda på bovete-mjöl, och det var en ny bekantskap för oss alla som sammanstrålat här.

21 maj. Stabilt väder, värmen återkommen.

Fin platanallé vid utfarten ur Tours åt söder. Kring gamla grensår på platanerna satt gott om stora fjolårsfruktkroppar av den hos oss

sällsynta (endast på Gotland och Öland förekommande) pälstickan (*Inonotus hispidus*).

(XVIII) *Chenonceaux*. 21 maj.

36. Promenaden fram till slottet och den omgivande trädgården gick under mäktiga plataner, vars kronor slutit sig till ett lövvalv. Det föll en halvdager med mörka och ljusa fält — liksom platanstammarna själva — ner på vägen; om kvällen är träden illuminerade. Allén avslutas med två sfinxer. *Chenonceaux* räknas till den franska renässansens ståtligaste minnesmärken. Slottet, med sin vackra och ovanliga placering över floden Chers vatten, är en ofta använd symbol för hela Loire-dalen och dess rika skatter. Från fransk film och turistreklam är slottet välbekant.

Chenonceaux började byggas under första decennierna av 1500-talet. Henry II skänkte slottet till sin älskarinna Diane de Poitiers, som deltog i skapandet av trädgårdarna. Efter kungens död tvingades Diane att överlämna *Chenonceaux* till drottningen Katarina av Medici. Bland många prominenta gäster som vistats på slottet märks J.-J. Rousseau.

Flodens stränder är stensatta, och vid vårt besök var man sysselsatt med att skyffla ogräs i de höga murarna närmast slottet.

37. Stilträdgården söder om slottet på *Chenonceaux*, Diane de Poitiers trädgård. I parterren sågs figurklippt idegran med läckert ljusgröna årsskott, frilandshibiskus, sanktpatriks-buske (*Choisya*), buxbom, lagerhägg (*Prunus laurocerasus*) och lagerolvon (*Viburnum tinus*), med *Taxus* och *Hibiscus* som dominerande arter. På murarna i parterren klängde vin, i fogarna blommade brunsyra eller krypoxalis (*Oxalis corniculata*). Här i solgasset trivdes enormt med ödlor, och cikadorna surrade frenetiskt.

I trädgården, som var föremål för rekonstruering efter förfall och skador under kriget, förekom synnerligen omfattande *Bellis*-rabatter, som längre fram på säsongen ersattes med *Verbena* och *Begonia*.

Drottningens trädgård nordost om slottet var intressant främst därigenom, att helgonörten (*Santolina chamaecyparissus*) var utnyttjad i parterrens ritningar. Den tål nämligen hårdare inklippning än något annat och kan alltså utnyttjas inom områden som är omöjliga med exempelvis buxbom. Växten i fråga är ju välkänd även från våra svenska högsommarrabatter, som infattning till rosor o. dyl. Den har silvergrå grönska, doftar starkt och blommar sällan (tillhör de korgblommiga).

Bortom Drottningens trädgård vidtog en parkanläggning med många stora och intressanta träd, bland annat en jätte av kaukasisk vingnöt

med grov, 8 m ogrenad stam, perukbuske (*Cotinus coggygria*) med kraftig stam samt en bredkronig och välmående stenek (*Quercus ilex*). Vi lämnade Chenonceaux med sommargyllingens, oriolens flöjttoner ljudande från popplarna längs Cher.

(XIX) *Valencay*. 21 maj.

Mängder med olika djur rörde sig kring det gamla renässansslottet. Men påfåglarna var dåliga gräsklippare, och de hjortbetade mattorna under ekarna i parken var i långt bättre trim än entréplanerna där fåglarna höll till.

På gården mot söder stod två stora gudaträd, brungröna och sena att lövas, men med blomknopp. *Pterocaryan* var överblommad, och den helbladiga asken bar redan frukt.

40. Mistel (*Viscum album*) i kronorna av falsk akacia (*Robinia pseud-acacia*), ett av de vanligare värdträden, som vi konstaterade redan första dagen i Boulognerskogen vid Paris. Här på Valencay växte misteln även i naverlönn och bohuslind.

Dagens exkursionsmål bjöd ej på några större dendrologiska utsvävningar, och efter återkomsten till Tours var det därför frestande att avrunda dagen med en rundvandring till några kommunala parker och planteringar i stadens centrum. Och det var ganska mycket nytt som Magnus Johnson och jag fick stifta bekantskap med. Här kan naturligtvis endast nämnas ett urval av det vi fann intressant.

Parken vid torget vid Grand Hotel och järnvägsstationen: rikedomerna på panachéerade former av olika arter var påfallande, och det tycks nästan gälla generellt i Frankrike. Eftersom det hos oss inte längre är fint med sådana här buskar och träd, var det ganska spännande att studera det material som man arbetar med här nere: vitbrokig japansk benved och asklönn, gulbrokig *Elaeagnus pungens* och asklönn. Dessutom hängform av blodbok samt enbladig falsk akacia. En del av dessa former har obestriddligen ett visst skönhetsvärde — förutom kuriositetsvärdet.

Parken vid Musée des Beaux Arts och katedralen: här stod nog det vackraste trädindivid som vi fick se under vår Frankriketur, vilket spreds bland deltagarna, så att många kom för att beundra trädet i fråga: en ståtlig libanonceder med 40 m krondiameter, cirka 175 år gammalt, och enligt uppgift skadat av bombning under senaste världskriget (vi såg den mest i kvällsbelysning, och då märktes inga generande skador). I korthet några ytterligare sevärdheter:

Robinia boyntonii (rosafärgade blommor och grovglandulösa baljor)

Celtis australis (almsläkting, vild i Medelhavsområdet, här med frukt)

40

hängform av pagodträd (*Sophora japonica*)

Judasträd (*Cercis*)

granatäpple (*Punica*)

smultronträd (*Arbutus*)

tulpanträd (*Liriodendron*)

Det var även andra i vår grupp som erfor att Tours hade innehållsrika och spännande planteringar. Familjen Beijer lämnade mig lite material taget i Jardin des Prébén-des d'Oé nära vårt hotell:

Ilex aquifolium f. *roseo-marginata*
Robinia hispida (rosenrobinia)
Taxodium distichum (sumpcypress)

22 maj. I strålände väder gick färden längs floden Cher. Mistel sågs i ett askträd — en i Sverige icke känd förening.

(XX) *Ménars*. 22 maj.

Ett av Madame de Pompadours älsklingsslott. Innanför det vackra smidda staketet utbredde sig den vida borggården, som dock var ett tämligen slutet rum med tvänne flyglar, den ena inrymmande ett märkligt kök, med murar och fyrkantstuktade hästkastanjer. På stenläggningen vita orangeripottor med *Citrus* och olika arter palmer.

Utanför borggården vidtog en skön lövgång av fyra rader bohuslind med hopgående krontak och mäktiga kallusknölar. Enstaka trädindivid nedom den höga tegelmuren var påfallande, exempelvis blåbarrig spanskgran, grova libanoncedrar, brödgran med kottar, judasträd i rik blom, ädelcypress av vacker växt och rikt kottebärande samt tysk- eller tarmvredsoxel (vid Madamens bad).

38. Borggården i *Ménars* med palmer och bignoniacéer, främst *Phoenix canariensis* och *Campsis radicans* (på staketet).

39. *Ménars*, slottsfasaden mot floden. I parterren buxbomskantade rosplanteringar samt mindre solitärer av buskpion och vanlig magnolia, *Lagerstroemia indica* och *Prunus lusitanica*. I gruset på terrassen satt fjäderhyacinten djupt och fast förankrad, och i murarna fann vi de vanliga nätta småorbunkarna tillsammans med den fleråriga pipörten (*Centranthus*).

Ménars var vårt enda besöksmål den 21 maj, varför det blev tid över för egna arrangemang i Tours. Det bästa man kunde göra var naturligtvis att ta en taxi till Botaniska trädgården — åtminstone ansåg Lilian Tallroth, Magnus Johnson och jag det. På två timmar hann vi studera anläggningen och växtmaterialet tämligen ingående. Det är svårt att nu efteråt dra fram det som var särskilt slående här, eftersom anteckningsboken blev fylld av entusiastiska kommentarer på varje sida.

I det systematiska fältet minns jag framförallt *Asimia* (*Annona*) *triloba* från Nordamerika, den enda härdiga representanten för den tropiska familjen *Annonaceae*. Det är kanske en västmanlandsbotanist förlåtet, om han med lite extra intresse noterar förekomst av mistel; här i Jardin

Botanique parasiterade den på *Acer campestre*, *Aesculus parviflora* och *Juglans* sp.

Syringa persica med djupt parflikade blad stod i blom, och vidare odlades en 4 m hög buske av *Baccharis salicina* från Nordamerika, en av de verkligt få vedartade representanterna för en av växtsystemets två största familjer, *Compositae*, samt *Atraphaxis buxifolia*, en likaså vedartad polygonacé.

Trots mistlar och olika rariteter var det nog ändå de väl dimensionerade exemplaren som etsade sig fast i minnet. Vem blir icke förstummad av en växt som kentucky-kaffe (*Gymnocladus dioicus*), hos oss en ofta svårt *Nectria*-angripen trädvärg, som i Tours nådde 15 m höjd med ett välvuxet, knotigt attraktivt, tjockstamigt träd! De unga bladen var rosa. Andra resar var *Ginkgo* (hanträd) och *Liriodendron* (tulpanträd), bägge i jätteexemplar och rikt blommande. På svartpoppel antecknades rekordstora fruktkroppar av fnösktickan (*Fomes fomentarius*). För första gången under resan stötte vi här på material av *Parrotia persica*, känd för sin vackra höstfärgning av lövverket. Trädet i Botaniska trädgården var 15 m högt och grovstamigt; bladen liknade boklöv men var mjuka och mer äggrunda.

I skymningen passerade vi gulbrokiga asklönnar med en underbar vitrosa ton på löven. Kvällen avslutades ånyo med bovete-crêpes och ett sista besök vid libanoncedern och den gamla uppstoppade cirkuselefanten, som första kvällen sånär skrämt vettet ur oss.

23 maj. Arboretum Les Barres stod på programmet, och våra förväntningar var högt ställda. Kraftigt regn på natten i Tours och dugg utefter vägen på förmiddagen.

(XXI) *Arboretum Les Barres*. 23 maj.

Lunch direkt vid ankomsten i elevrestaurangen. Regnandet upphörde som väl var snart, och det blev sol och fint.

47. *Abies pinsapo* f. *glauca*, en form av spanskgran i *Arboretum Leu-rosse* (från 1942) strax öster om slottet och lunchstället, huvudsakligen innehållande häng- och pyramidformer av barrträd.

Av *Corylus avellana* och *Salix matsudanae* förekom de ganska välkända *tortuosa*-formerna, som vi lärde känna i Botaniska trädgården i Århus 1964, och som var anmärkningsvärda här på grund av sin storlek, vidare silverlönns med mistel samt av vanlig bok en mycket vacker form (f. *tricolor*) med trefärgade blad med skär kant.

Våra uniformerade guider ledde fortsatta visningen i *Nouvelle Pelouse*

(systematiskt fält från 1900–30) och *Fruticetum Vilmorinianum* (1896) intill. Det rika bildurvalet härifrån skall ge en ganska god bild av arboretets rikedom. Förutom de som behandlas nedan, vill jag nämna *Dipelta floribunda* (familjen *Caprifoliaceae*) med rik blom och ett lustigt, om almfrukter erinrande foder. *Enkianthus campanulatus* av ljungväxternas familj hade rikligt med klocklika blommor på grenarna.

41. *Calycanthus floridus*, kryddbuske, med väldoftande mörkt röda blommor. Tillhör en liten familj intill magnoliornas. Som artepitetet ut säger, är den hemmahörande i Nordamerika.

42. *Tamarix tetrandra*, tamarisk i rik och vacker blom. Familjen från Medelhavsområdet — Indien, Ostasien.

43. *Davidia involucrata*, duv- eller näsduksträdet, tillhörande ett monotypiskt släkte från Kina, som oftast hänförs till familjen *Nyssaceae*. Blomningen är alltid lika anslående. Den är på sätt och vis ett bedrägeri, eftersom det är en blomställning med små blommor med två omgivande skyltande svepeblad, och detta fungerar biologiskt som en blomma. Detta arrangemang känns igen från vissa korneller, jfr. foto 8!

44. *Chionanthus virginicus*, familjen *Oleaceae*, med vita blommor i stort antal. Det fina här är knappast varje enskild blomma med sina långsmala kronblad, utan snarare massverkan. Släktet innehåller — som ofta är fallet — en art i vardera Nya och Gamla världen (i Ostasien).

45. *Decaisnea fargesii*, narrbuske, som förs till en liten familj, *Lardi-zabalaceae*, i närheten av berberisfamiljen. Släktnamnet efter professor Joseph Decaisne i Paris, artepitetet hedrar upptäckaren, missionären R. P. Farges. Busken, som kommer från Västkina, går bra i Visby och Göteborg. Blomningen är oansenlig, men de hängande, blå, koryvliknande frukterna är dekorativa.

46. *Wisteria floribunda* f. *macrobotrys* (syn. *W. multijuga*), ett japanskt blåregn med flera olika färgformer med ända till meterlånga blomställningar. Trädformen hade erhållits genom att lianstammarna dragits runt en stör.

48. *Fothergilla major*, en nordamerikansk art av trollhasslarnas familj.

49. *Cydonia oblonga*, kvitten, monotypiskt släkte från Persien — Turkestan. Bladet känns mycket skönt på grund av en tät behåring på undersidan. Frukten är en gul, väldoftande päronfrukt. Kvitten är föremål för odling (jfr. foto 17, Canon!), medan frukten lämnar en aromatisk marmelad och ett i Sydeuropa uppskattat gelé. *Cydonia* har varit officinell på grund av frönas, kvittenkärnornas, höga halt av växtslem i skalets yttersta del. Användningen har varit för att mildra andra läkemedel i

42

43

41

45

46

44

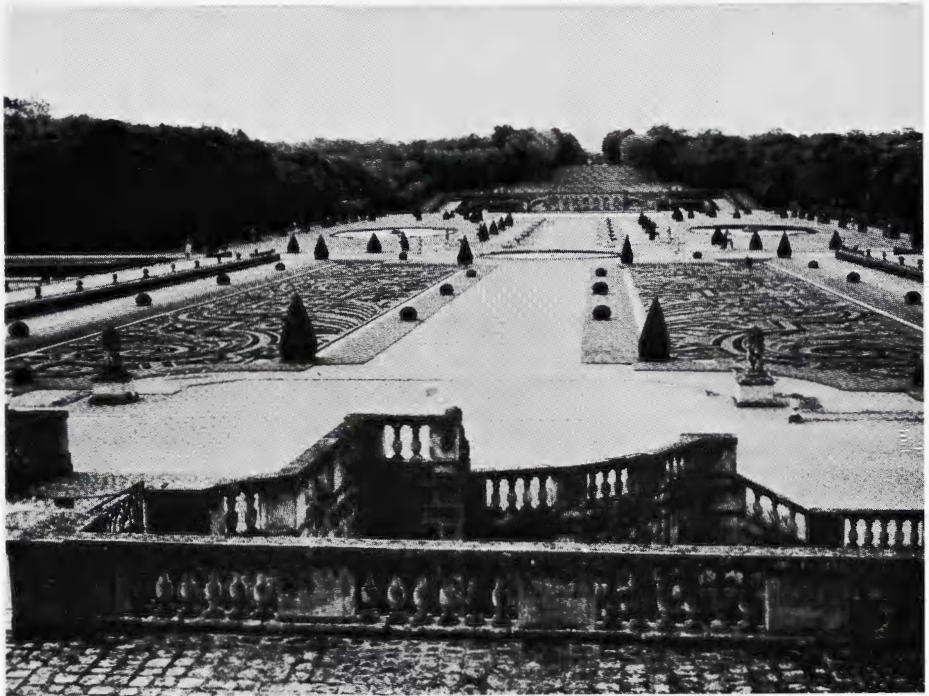
48

49

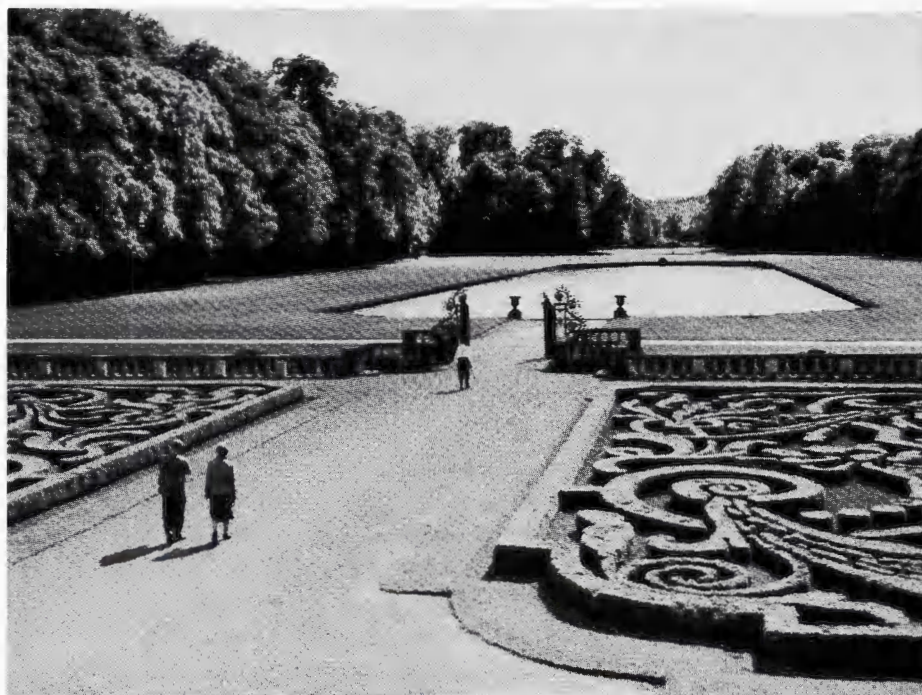
47

50

51

53

52

mixturer. Men kvittenslem har också använts som pomada för att hålla besvärligt hår på plats.

Ett snabbt besök i *Arboretum Gouet* (från 1873) med olika gymnospermer samt sydbokar (*Nothofagus*) blev avrundning på vår fina vistelse på *Arboretum Les Barres*.

Färden gick mot Paris via Fontainebleau-skogen. Hästkastanjerna var nu nästan över, men robiniorerna fortsatte blomningen i Paris.

(XXII) *Vaux-le-Vicomte*. 24 maj. Sol och varmt.

Genom en magnifik platanallé fram till slottet, vars baksida skymtade genom trädgårdens fina smidesstaket.

50. Parterren, perspektiv. Broderierna i parterren var planterade med en småbladig buxbom. Gångarna i ritningen av vit flinta, rött tegel och svart kolstybb för att få fram färgskiftningar.

Ena halvan av anläggningen var under klippning vid vårt besök. Den del som var klar gav ett helt annat intryck än den oklippta på grund av färgskillnaden. Före klippningen grävdes ett litet dike, i vilket klippres-terna borstades ner. Sedan krattades diket igen. Marken blev alltså gödslad, inget gick förlorat och inget behövde transporterats bort.

Broderierna bestod av två olikfärgade former av *Buxus sempervirens*, en friskt grön (i de breda, centrala banden), en annan mer grågrön. Effekten gick förlorad när buskarna var utvuxna och oklippta.

51. *Vaux-le-Vicomte*, Le Nôtres praktsak, hans första stora självständiga arbete.

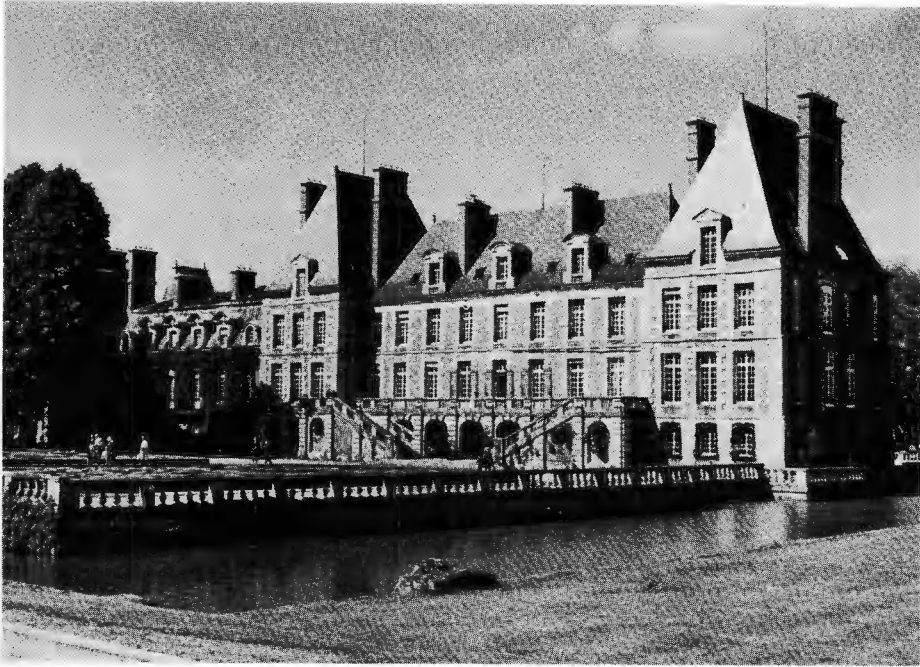
Bollar av buxbom, mer storbladig än i broderierna. Runda och kantiga pyramider av idegran, avenbokshäck vid kanten av parterren.

Inga blommor förekom här, endast grönt och kontraster. Gott om överraskningar: vattenkonster, kanaler, spegeldammar och sidogångar, som man aldrig anade från slottstrappan.

I kanalerna växte som vanligt krusnate (*Potamogeton crispus*) och i gruset längs spegeldammen fjäderhyacint.

Besöket interfolierades av regnskurar av kort varaktighet.

Vi lämnade *Vaux-le-Vicomte* och körde förbi Barbizon, en liten vacker by känd för den konstnärliga aktivitet som en gång utvecklades här, Barbizonskolan. Sena tiders efterföljare bland konstnärerna i Barbizon lär nu förse bouquinisterna i Paris med miniatyrer av Nôtre Dame och Eiffeltornet.

55

54

(XXIII) *Courances*. 24 maj. Vårt sista exkursionsmål. Solen flödade över de stora ytorna — även detaljerna här hade rejäla mått.

52. Entrépartiet med långsträckta dammar och platan-alléer. Det yttersta trädet sträckte sina grenar 20 m ut från stammen över dammens korsarmar.

53. Parterren och den stora spegeldammen från slottstrappan. I omgivande skogsmarken bok, ek och lind. Från slottsgrinden med olika hemiska järnornament har man utblickar, vistas: genom mörka, gräsklädda och buxbomskantade gångar skymtar ljusa lövsalar. Boskéer beskuggar dammar med klart rinnande vatten med undervattenssängar av olika växter: slinke (*Nitella*) i sådan mängd att dammarna hade lukt av den karaktäristiskt doftande kransalgen, näckmossa (*Fontinalis anti-pyretica*) samt blommande tätate (*Groenlandia densa*, syn. *Potamogeton d-us*), sistnämnda av ganska stort intresse, eftersom den tillhör den nordiska floran med förekomster i Danmark (tidigare även i Halland och Östfold).

Spegeldammen mäter 180 × 40 m, alltså ännu en stor, tilltalande yta. Vattnet mindre klart här än i kanalerna och övriga dammarna, som faktiskt fungerat som fiskodlingar. I järnkrukorna vid stora dammen hade grusbräcchan kommit in i massor som ogräs och blommande nu vackert.

54. Från entrén — en så generös trappa måste alltid få gäster att känna sig välkomna. Och vilken inbjudande lekplats! Efter *Courances* har jag enbart sett fantasilösa och fula trappor.

55. *Courances*, slottet från parksidan.

Till slottets sevärdigheter hörde även en liten japansk trädgård med mycket av det som tidigare noterats under resan. Ny var *Robinia pseud-acacia* f. *tortuosa*. Väl värd att nämna är hängstarren, *Carex pendula*, som mycket sällsynt förekommer vild i Sönderjylland, och som vi sett flera gånger tidigare.

Vaux-le-Vicomte och *Courances* bildade en strålande final på en lyckad föreställning med en nästan otroligt välregisserad stegring och utan löngrer, intressant och stimulerande från första början.

25 maj. Paris, avresedag, fuktvarmt och tryckande.

Dagen vikt för vila och shopping. Magnus J. och jag shopper en guide över Botaniska trädgården — där vi sedan fördriver några timmar.

Jardin des Plantes. Ur det mycket rikhaltiga sortimentet plockar jag fram några som jag fann särskilt intressanta eller vackra.

Först nämner jag fem stora träd av *Robinia pseudacacia* f. *decaisneana* med svagt köttfärgade blommor (och parasiterande mistel). Unga träd av denna form blommor i Visby.

Av *Pistacia vera* fanns ett mycket grovt träd, avtaget flera gånger och

lutande sig över stigen. Följande intressanta uppgift om exemplaret fanns på en skylt: "Planté au jardin des semis vers 1700 (Jardin Alpin actuel). Permit à Sébastien Vaillant de découvrir la sexualité chez les végétaux en 1716".

Övrigt av speciellt värde här:

pappersmullbär (*Broussonetia*; bägge könen)

vitblommigt judasträd (*Cercis*)

skärblommig mispel (*Mespilus*)

Gaylussacia baccata (nordamerikansk ericacé med små obetydliga, grönbruna blommor)

Ledum groenlandicum (lik vanlig skvattram)

hängande form av avenbok (*Carpinus*)

Ononis fruticosa (vacker djuprödblommig ärtbuske)

Pernettya mucronata (sydamerikansk ericacé med fasta blad och vita klockor som *Andromeda*)

Mahonia lomarifolia (kul växt med nedre småbladsparen starkt stickiga)

Petteria ramentacea (ett monotypiskt släkte med liten utbredning vid Medelhavet, lik ett gullregn men lågvuxen och med upprätta, tjocka klasar av gula blommor)

Cytisus battandieri i blom

Lavatera olbia (samma som fanns i branterna vid Mont St. Michel och Dinard)

Onopordum acaule, en praktfull, storblommig tistel.

Vi lämnade Paris mot kvällen. Med tacksamhet kan vi konstatera, att Frankrike-exkursionen 1965 blev så som reseledningen hoppats och uttryckt i vår reseguide: alla till full belåtenhet med mängder av upplevelser och intryck.

Summary

French journey 1965

The author reports on an excursion to France in 1965 organised by the Swedish Dendrological Society.

1. Paris, Jardin Bagatelle, Petit Chateau. 12.V.1965.
2. — *Morus alba* f. *pendula*.
3. — pergola with *Clematis* and flowering tulips.
4. — *Viburnum tomentosum* v. *sterile*.
8. — *Cornus florida*.
5. Paris, Jardin Albert Kuhn, the Japanese Garden. 12.V.1965.
6. —.
7. Chantilly, the English Garden with fine trees of *Taxodium distichum*. 13.V.1965.
9. — *Viburnum rhytidophyllum*.
10. — the castle and a part of the English Garden with *Taxodium distichum* and *Salix* × *chrysocoma*.
11. Versailles, the nursery of Georges Truffaut, *Paeonia suffruticosa*. 14.V.1965.

12. — *Choisya ternata*.
13. — *Populus nigra* v. *italica*.
14. — *Sequoiadendron giganteum* f. *pendulum*.
15. — *Salix* × *chrysocoma*.
16. Angers, Botanic Garden, *Cedrus atlantica* f. *pendula*. 19.V.1965.
17. Canon, the chartreuse with *Hedera helix* on the walls and different kinds of fruit-trees cultivated as trellis-work. 15.V.1965.
18. Sassy, the parterre with embroideries and spherical bushes of *Buxus sempervirens*. Solitaires of *Hibiscus syriacus*, not yet decked with leafy branches. 15.V.1965.
19. — a detail of the wall with *Hedera helix*, *Asplenium trichomanes* and the yellow lichen *Caloplaca* (Gasp.) *heppiana*.
20. — the parterre, facing the castle.
21. — the parterre and a part of the grazed meadow with groups of foreign conifers (*Cedrus*, *Chamaecyparis*, *Araucaria*, *Sequoia* and *Thuja*).
22. Mont St. Michel, inside the castle. 17.V.1965.
24. — a general view.
23. *Umbilicus pendulinus* (Spain, Cantabrian Mountains. May 1959).
25. Tremblay, the branches of the trees have been cut down to supply fuel and fence-poles. 16.V.1965.
26. Bonne Fontaine, *Cedrus atlantica* f. *glauca* and *C. deodara* growing together on the meadow close to the little lake. 18.V.1965.
27. Caradeuc, the parterre of Diane. 18.V.1965.
28. — the castle, millions of *Chrysanthemums* on the meadow.
29. — the Frenche parterre with *Taxus baccata* and different varieties of *Buxus sempervirens* and *Ilex aquifolium*.
30. Angers, the castle, *Centranthus ruber* growing on the walls of the moat. 19.V.1965.
31. — the castle courtyard.
33. — a little parterre in the moat, overshadowed by an ornamental tree of *Cedrus deodara*.
32. Villandry, the parterre. 20.V.1965.
34. — an attractive avenue of lime-trees.
35. — a summer arbour made of wood.
36. Chenonceaux, the entrance, the magnificent avenue of plane-trees. 21.V. 1965.
37. — the parterre with *Hibiscus syriacus* and *Taxus baccata*.
38. Ménars, the castle courtyard with palms and bignonias. 22.V.1965.
39. — the castle.
40. Valencay, *Viscum album* on *Robinia pseudacacia*. 21.V.1965.
41. Arboretum Les Barres, *Calycanthus floridus*. 23.V.1965.
42. — *Tamarix tetrandra*.
43. — *Davidia involucreta*.
44. — *Chionanthus virginicus*.
45. — *Decaisnea fargesii*.
46. — *Wisteria floribunda* f. *macrobotrys*.
47. — *Abies pinsapo* f. *glauca*.
48. — *Fothergilla major*.

49. — *Cydonia oblonga*.
50. Vaux-le-Vicomte, the parterre and the whole garden seen from the flight of steps of the castle. 24.V.1965.
51. — the castle and part of the parterre with spherical bushes of *Buxus sempervirens*, pyramids of *Taxus baccata* and hedges of *Carpinus betulus*.
52. Courances, the entrance with ponds and avenues of big plane-trees. 24.V.1965.
53. — the parterre and the big mirror pond seen from the flight of steps of the castle.
54. — the entrance to the castle with its enormous stairway.
55. — the castle.

Photo Ingvar Nordin, Göteborg.

Träd och buskar i några av de besökta parkerna och trädgårdarna. (Trees and bushes from some parks and gardens visited during the excursion.)

+ = med blommor (with flowers)

° = med frukt, kottar (with fruits, cones)

Några uppgifter om planteringsår samt dimensioner för vissa trädindivid har hämtats ur Vincent "Versailles. Les arbres du parc" (1960), "Catalogue des espèces cultivées dans L'Arboretum Des Barres" samt ur guideböckerna "Bagatelle", "Jardins Kahn" och "Jardin des plantes".

Paris, Jardin Bagatelle. 12 maj

Araucaria araucana (Chile)
Cedrus atlantica glauca pendula
C. libani (Mi As, Syr)
Chamaecyparis pisifera filif. nana, pisif. squarrosa
Cunninghamia lanceol.⁺ (Pinac.; Kina)
Juniperus squamata meyeri (Kina)
Sequoiadendron gigant. (monotyp. N. Am; 1830, 23 m)
Acer saccharinum (N. Am)
A. palmatum atropurpureum
Aucuba japon. luteocarpa° (Cornac.)
Betula verrucosa crispa, ver. youngii

Broussonetia papyrif.⁺ (Morac.; O. As)
Cercis siliquastrum⁺ (Legumin.; S. Eu, V. As)
Cladrastis lutea (Legumin.; N. Am; 1910, 14 m)
Cornus florida⁺
Corylus colurna (SO. Eu, V. As)
Cotoneaster salicifolius floccosus
Daphne laureola (Thymelaeac.; S. Eu, V. As)
Davidia involucrata (Nyssac.; monotyp. Kina; 1900, 13 m)
Ehretia dicksoni (Boraginac.; O. As; 1890, 14 m)
Elaeagnus pungens, pungens maculata (Jap)
Euonymus japon. (inklusive *panache-rade ff.*)
Fagus silvatica pendula (1860, 20 m)
Hedera helix maculata (Araliac.)
Hibiscus syriacus (Malvac.; Ind, Kina)
Hydrangæa petiolaris (Saxifragac.; Kina, Jap)
Koelreuteria paniculata (Sapindac.; O. As)
Lonicera nitida (Kina)
Morus alba pendula

- Paulownia tomentosa*⁺ (Scrophulariac.; Kina)
Physocarpus opulifolius (Rosac.; N. Am)
Platycarya strobilacea (Juglandac.; monotyp. Kina)
Prunus laurocerasus (SO. Eu, Mi As)
P. lusitanica (SV. Eu)
Rhodótypos scandens (Rosac.; monotyp. Kina, Jap)
Schizophragma integrifolium (Saxifragac.; Kina)
Staphyléa colchica⁺ (Kauk)
Sophora japonica pendula (Legumin.)
Ulmus carpinifolia wredei
Viburnum opulus roseum⁺
V. rhytidophyllum⁺ (Kina)
V. tomentosum sterile⁺
- Paris, Jardins Albert Kahn* (Boulogne-sur-Seine). 12 maj
Cryptomeria japonica araucarioides
Ginkgo biloba pendula (1925, 3 m)
Picea abies pendula
P. orientalis (Kauk, Mi As)
P. parviflora^o (Jap; 1900, 10 m)
Acer carpinifolium (Jap)
A. sieboldianum (Jap)
Cercidiphyllum japon. (Cercidiphyllac.; O. As)
Cornus kousa (Jap, Korea)
Corylus maxima purpurea
Fatsia japonica (Araliac.; monotyp. Jap)
Hydrangéa quercifol. (Saxifragac.; N. Am)
Lonicéra japonica (O. As)
Mahonia bealei (Berberidac.; Kina; 1925, 2.5 m)
M. japonica
Pieris japonica (Ericac.; Jap)
Poncirus trifoliata (Rutac.; monotyp. Kina, Korea)
Rhus typhina laciniata (Anacardiace.)
Skimmia japonica^o (Rutac.; Jap)
Xanthóceras sorbifolium⁺ (Sapindac.; monotyp. Kina)
- Versailles, Jardin du Roi.* 14 maj 1965
Calocedrus decurrens (Cupressac.; monotyp. N. Am; 25 m, stamomkr. 2 m)
Sequoia sempervirens (Taxodiace.; monotyp. N. Am; 28 m, stamomkr. c. 3 m)
Taxodium distichum (N. Am; c. 1820, 30 m, stamomkr. 4 m)
Thuja plicata (N. Am)
Acer pseudoplatanus flavovariegatum
Ailanthus altissima (Simaroubac.; Kina)
Berberis × *stenophylla*
Calycanthus floridus⁺ (Calycanthac.; N. Am)
Catalpa bignonioides (Bignoniace.; N. Am; 1817, stamomkr. 4.3 m)
Cédrela sinensis (Meliace.; Kina)
Cercis siliquastrum⁺ (Legumin.; S. Eu, V. As)
Cotinus coggygria, coggyg. purpurea (Anacardiace.)
Fagus silvatica laciniata (stamomkr. 3,2 m)
Gleditsia triacantha (Legumin.; N. Am)
Hibiscus syriacus (Malvac.; Ind, Kina)
Jasminum nudiflorum (Oleace.; Kina)
Kerria japonica pleniflora⁺ (Rosac.; monotyp. Kina)
Liquidambar styraciflua (Hamamelidac.; N. Am)
Lonicéra nitida (Kina)
Osmanthus heterophyllus (Oleace.; Jap)
Platanus × *hýbrida* (40 m, stamomkr. 1 m ö. m. 5,5 m)
Prunus lusitanica (SV. Eu)
Rhodótypos scandens⁺ (Rosac.; monotyp. Kina, Jap)
Syringa amurensis japon. (Oleace.; Jap)
- Versailles, Georges Truffaut's plant-skola, utställningen.* 14 maj
Abies concolor nana

- Cedrus atlantica glauca*, atlant. glauca
pendula
Pinus griffithii (Himal-Afghan)
P. parviflora^o (Jap)
Sequoiadendron gigant. pendulum
 (Taxodiaceae.)
Berberis × *stenophylla*
Choisya ternata⁺ (Rutaceae; monotyp.
 Mex)
Cotoneaster microphyllus (Himal)
Elaeagnus macrophylla (Jap, Korea)
Hedera helix maculata (Araliaceae.)
Populus nigra italica
Rhus typhina laciniata (Anacardiaceae.)
Salix × *chrysocoma*
Viburnum rhytidophyllum (Kina)
- vid *själva plantskolan tillkommer*
 bl. a.
- Ginkgo biloba* (monotyp. Kina)
Camellia japonica (Theaceae; Kina, Jap)
Cotoneaster salicifolius floccosus
Magnolia × *soulangeana*⁺
Parthenocissus tricuspidata lowii
 (Vitaceae.)
Paulownia tomentosa⁺ (Scrophulariaceae; Kina)
Sambucus nigra aureovarieg. (Caprifoliaceae.)
Viburnum tomentosum sterile⁺
Wisteria sinensis⁺ (Leguminaceae; Kina)
- Evreux*, liten kommunal anläggning
 vid vår färdväg. 14 maj 1965
- Aralia elata* (NO. As)
Berberis julianae (Kina)
B. × *stenophylla*
Cladrastis lutea (Leguminaceae; N. Am)
Populus alba pyramidalis
- Dinard*. 18 maj
- Cryptomeria japon. elegans* (Pinaceae.)
Thuja occident. aureovarieg. (Cypres-
 sac.)
Agave americana
Albizia julibrissin (Leguminaceae; As)
- Arbutus unedo* (Ericaceae; Irland, S.
 Eu)
Atriplex canescens (Chenopodiaceae; N.
 Am)
Berberis darwinii⁺ (Chile)
B. julianae (Kina)
B. thunbergii atropurpurea
Buxus sempervirens aureovarieg.
Callistemon citrinus (Myrtaceae; Austr.)
Ceanothus coeruleus — hybr.⁺ (Rham-
 naceae.)
Choisya ternata⁺ (Rutaceae; monotyp.
 Mex.)
Cistus ladaniferus⁺ (Cistaceae; V. Medelh.-
 omr.)
Cotoneaster adpressa (Kina)
C. salicifolius floccosus
Elaeagnus pungens maculata (Elaeag-
 naceae.)
Escallonia × *langleyensis*⁺ (Saxifra-
 gaceae.)
Eucalyptus globulus (Myrtaceae; Austr.)
Euonymus fortunei vegeta (Celastraceae;
 Jap)
Fatsia japonica^o (Araliaceae; monotyp.
 Jap)
Ficus carica (Moraceae; V. As)
Hibiscus syriacus (Malvaceae; Ind.,
 Kina)
Hydrangea macroph. maculata (Saxi-
 fragaceae.)
Kolkwitzia amabilis (Caprifoliaceae;
 monotyp. Kina)
Laurus nobilis (Lauraceae; Medelh. omr.)
Lonicera maackii⁺ (Manch., Korea)
L. tatarica
Lycium halimifol. (Solanaceae; SO. Eu,
 V. As)
Magnolia grandiflora (N. Am)
 × *Mahoberberis neubertii* (Berberi-
 daceae.)
Osmanthus heterophyllus (Oleaceae;
 Jap)
Periploca graeca (Asclepiadaceae; S. Eu,
 V. As)
Physocarpus opulifol. (Rosaceae; N. Am)
Pistacia vera (Anacardiaceae; Mesopot.,
 Mi As, Syr)

- Pittosporum tobira (Pittosporac.; Kina, Jap)
 Polygonum baldschuanicum (Polygonac.; Bokhara)
 Populus alba pyramidalis
 Prunus lusitanica⁺ (SV. Eu)
 P. serrulata (O. As)
 Pyracantha coccinea (Rosac.; Ital-V. As)
 P. crenulata (Himal)
 Raphiölepis umbellata⁺ (Rosac.; Jap)
 Ribes sanguin. atrörubens (Saxifragac.)
 Rosa 'Dorothy Perkins' (med erysi-phé)
 Rosmarinus off.⁺ (Labiatae; monotyp. Medelh.omr.)
 Skimmia japonica^o (Rutac.; Jap)
 Spartium junceum (Legumin.; monotyp. Medelh.omr.)
 Spiraea albiflora (Jap)
 S. × arguta
 Symphoricarpos × chenaultii (Caprifoliac.)
 Trachycarpus fortunei⁺ (Palmae; Jap)
 Ulmus pumila (N. As)
 Viburnum carlesii (Caprifoliac.; Korea)
 V. lantana (Eu, V. As)
- Angers, Jardin des plantes. 19 maj*
 Araucaria araucana (Chile)
 Cedrus atlantica pendula
 Cunninghamia lanceol. (Pinac.; Kina)
 Cupressus arizonica (Cupressac.; N. Am)
 Ginkgo biloba (monotyp. Kina)
 Pinus griffithii (Himal-Afghan)
 Sequoiadendron gigant. (monotyp. N. Am)
 Acer palmatum atropurpureum
 Arbutus × andrachnoides (Ericac.)
 Davidia involucreta (Nyssac.; monotyp. Kina)
 Diospyros kaki (Ebenac.; O. As)
 Fatsia japon. (Araliac.; monotyp. Jap)
 Koelreuteria panicul.^o (Sapindac.; O. As)
- Liquidambar styraciflua (Hamamelidac.; N. Am)
 Paulownia toment.⁺ (Scrophulariac.; Kina)
 Tilia mongolica (Kina)
 Trachycarpus fortunei (Palmae; Jap)
- Angers, Arboretum Allard (La Maulévrier). 19 maj*
 Calocedrus decurrens aureovarieg. (Pinac.)
 Cedrus atlantica pendula
 Cunninghamia lanceolata (Pinac.; Kina)
 Cupressus arizonica (Cupressac.; N. Am)
 C. macrocarpa (N. Am)
 Pinus bungeana (Kina)
 P. parviflora (Jap)
 Sciadopitys verticill. (Pinac.; monotyp. Jap)
 Sequoiadendron giganteum pendulum
 Tórreya californica⁺ (Taxac.; N. Am)
 Arbutus × andrachnoides (Ericac.)
 Colletia ferox⁺ (Rhamnac.; Chile)
 Nandina domestica (Berberidac.; monotyp. O. As)
- Tours. Parken vid Musée des Beaux Arts och katedralen. 21 maj*
 Cedrus libani (Mi As, Syr; 175 år, krondiam. 40 m)
 Arbutus unedo (Ericac.; Irland, S. Eu)
 Celtis australis^o (Ulmac.; Medelh. omr.)
 Cercis siliquastrum⁺ (Legumin.; S. Eu, V. As)
 Cornus sanguinea (Eu)
 Cotoneaster salicifolius floccosus
 Liriodendron tulipifera (Magnoliac.; N. Am)
 Punica granatum (Punicac.; Medelh. omr.-Himal)
 Robinia boyntonii⁺ (Legumin.; N. Am)
 R. pseudacacia (N. Am, natural. Eu)
 Sophora japonica pendula (Legumin.)

Tours. Parken vid Grand Hotel och järnvägsstationen. 21 maj

Chamaecyparis lawsoniana álumi (Cupressac.)
Ch. nootkatensis pendula
Ch. pisifera plumosa
Ginkgo biloba (monotyp. Kina)
Taxus baccata (Eu, N. Afr, V. As)
Acer platanoides (Eu, Kauk)
A. negundo, neg. variegata, neg. aureo-varieg.
Aesculus hippocast. (Hippocastanac.; Balkan)
Aucuba japonica (Cornac.; Jap)
Betula verrucosa crispa, verruc. fastigiata
Cotoneaster salicifolius (Kina)
Elaeagnus pungens maculata (Elaeagnac.)
Euonymus japon. argenteovarieg. (Celastrac.)
Fagus silvatica purpureo-pendula
Fraxinus ornus (Oleac.; S. Eu, V. As)
Lagerstroemia indica (Lythrac.; Kina)
Liriodendron tulipifera (Magnoliac.; N. Am)
Magnolia grandiflora (N. Am)
Populus nigra italica
Prunus serrulata (O. As)
Quercus borealis (N. Am)
Robinia pseudacacia⁺, *pseudacacia unifoliola*

Tours, Jardin Botanique. 22 maj

Cedrus libani (Mi As, Syr)
Cryptomeria japonica, japon. elegans (monotyp. Jap)
Ginkgo biloba⁺ (monotyp. Kina)
Sequoia sempervirens (monotyp. N. Am)
Sequoiadendron giganteum (monotyp. N. Am)
Taxodium distichum (Taxodiaceae; N. Am)
Acer campestre (Eu, V. As)
A. negundo varieg.^o, *negundo aureo-marginata*

A. saccharum (N. Am)
Actinidia polygama (Actinidiaceae; O. As)
Aesculus parvifl. (Hippocastanaceae; N. Am)
Akebia quinata (Lardizabalaceae; O. As)
Amorpha fruticosa (Legumin.; N. Am)
Asimia triloba⁺ (Annonaceae; N. Am)
Atraphaxis buxifolia⁺ (Polygonaceae; Transkauk-Turkest)
Baccharis salicina (Compos.; N. Am; 4 m)
Berchemia scandens (Rhamnaceae; N. Am)
Caragana spinosa (Legumin.; Sibir)
Carpinus betulus (Betulaceae; Eu-Pers)
Catalpa bignon. (Bignoniaceae; N. Am)
Ceanothus americanus (Rhamnaceae; N. Am)
Celastrus orbiculatus (Celastraceae; Kina, Jap)
Celtis australis (Ulmaceae; Medelh. omr.)
Chionanthus virginicus⁺ (Oleaceae; N. Am)
Choisya ternata⁺ (Rutaceae; monotyp. Mex)
Cladrastis lutea (Legumin.; N. Am)
Clerodendron trichotomum fargesii (Verbenaceae; Kina)
Coronilla emerus (Legumin.; Eu)
Corylus colurna (Betulaceae; S. Eu, V. As)
Diospyros kaki (Ebenaceae; O. As)
Fagus silvatica roseomarginata
Fontanesia phillyreoides (Oleaceae; Mi As)
Gleditsia triacanthos (Legumin.; N. Am)
Gymnócladus dioicus (Legumin.; N. Am)
Halesia carolina⁺ (Styracaceae; N. Am)
Hibiscus syriacus (Malvaceae; Ind, Kina)
Koelreuteria paniculata (Sapindaceae; O. As)
Laburnum × watereri (Legumin.)
Liquidambar styraciflua (Hamamelidaceae; N. Am)

- Liriodendron chinense⁺ (Magnoliac.; Kina)
 L. tulipifera⁺ (N. Am; 30 m)
 Lonicéra hénryi (Caprifoliac.; Kina)
 L. maackii⁺ (Manch, Korea)
 Maclura pomifera (Morac.; monotyp. N. Am)
 Magnolia acuminata⁺ (N. Am)
 M. grandiflora (N. Am)
 × Mahoberberis neubertii (Berberidac.)
 Morus alba (Kina, natural. Eu, As, Am)
 M. nigra (V. As)
 Nandina domestica (Berberidac.; monotyp. O. As)
 Osmanthus heterophyllus (Oleac.; Jap)
 Parrotia persica (Hamamelidac.; monotyp. Pers; 15 m)
 Periploca graeca (Asclepiadac.; S. Eu, V. As)
 Phellodendron amurense (Rutac.; Kina, Manchur)
 Physocarpus opulifolius⁺ (Rosac.; N. Am)
 Pieris japonica (Ericac.; Jap)
 Pistacia vera (Anacardiac.; Mesopot, Mi As, Syr)
 Poncirus trifoliata (Rutac.; monotyp. O. As)
 Populus deltoides (N. Am)
 P. nigra (Eu, V. As)
 Prunus lusitanica⁺ (SV. Eu)
 Ptélea persicaefolia (Rutac.; N. Am)
 Pterocarya rhoifol.⁺ (Juglandac.; Jap)
 Quercus borealis (N. Am)
 Q. frainetto (Balkan, S. Ital)
 Q. ilex (S. Eu)
 Q. macrocarpa (N. Am)
 Rhododendron maximum (Ericac.; N. Am)
 Robinia boyntonii⁺ (Legumin.; N. Am)
 R. hispida⁺ (N. Am)
 R. viscosa⁺ (N. Am)
 Syringa persica⁺ (Oleac.; Pers–Kina)
 Viscum album (Loranthac.; Eu–N. As; på Acer camp., Aesculus parvifl., Juglans sp.)
 Vitex agnus-castus (Verbenac.; S. Eu, V. As)
 Zizyphus jujúba (Rhamnac.; SO. Eu–O. As)
Arboretum Les Barres, Arboretum Leurosse. 23 maj
 Abies pinsapo glauca°
 Cedrus atlantica fastigiata
 Cephalotaxus drupacea fastigiata (Taxac.)
 Chamaecyparis pisifera filifera
 Ginkgo biloba pendula
 Pseudotsuga menziésii pendula
 Sequoiadendron giganteum pendulum
 Corylus avellana contorta
 Cotinus coggygia purpurea (Anacardiac.)
 Fagus silvatica tricolor
 Salix matsudana tortuosa
Arboretum Les Barres, Fruticetum Vil-morinianum, Nouvelles Pelouses. 23 maj
 Cunninghamia konishii (Pinac.; Formosa)
 C. lanceolata (Kina)
 Picea breweriana⁺ (N. Am)
 Pinus apacheca
 P. pinaster (Medelh. omr.)
 Pseudólarix amabilis (Pinac.; monotyp. Kina)
 Actinidia chinensis (Actinidiac.; Kina)
 Aesculus discolor mollis (Hippocastanac.; N. Am)
 Akebia quinata (Lardizabalac.; O. As)
 Calycanthus floridus⁺ (Calycanthac.; N. Am)
 Carpinus quercifolius (Betulac.)
 Carya ovata⁺ (Juglandac.; N. Am)
 Cercidiphyllum japon. (Cercidiphyllac.; O. As)
 Chionanthus virginicus⁺ (Oleac.; N. Am)
 Clethra alnifolia⁺ (Clethrac.; N. Am)

- Comptonia peregrina* (Myricac.; monotyp. N. Am)
Cornus controversa variegata (Kina, Jap)
C. florida⁺, *florida rubra*⁺
Corylus avellana contorta
Cydonia oblonga⁺ (Rosac.; monotyp. Pers-Turkest)
Davidia involucrata⁺ (Nyssac.; monotyp. Kina)
Decaisnea fargesii⁺ (Lardizabalac.; Kina)
Dipelta floribunda⁺ (Caprifoliac.; Kina)
Elaeagnus umbellata⁺ (O. As)
Enkianthus campanulatus⁺ (Ericac.; Jap)
Euptelea polyandra (Trochodendrac.; Jap)
Fothergilla major⁺ (Hamamelidac.; N. Am)
Halesia carolina meehánii (Styracac.)
Hamamelis arborea rubra
H. mollis (Kina)
H. vernalis (N. Am)
Kalmia latifolia (Ericac.; N. Am)
Kalópanax pictus (Araliac.; monotyp. O. As)
Liquidambar orient., *orient. pendul.* (Hamamelidac.; V. As)
L. sinense (Kina)
Lonicéra giraldii (Kina)
L. tatsienensis⁺ (Kina)
Magnolia fráseri (N. Am)
M. liliflora nigra⁺ (Jap)
M. macrophylla (N. Am)
Myrica pensylvanica (Myricac.; N. Am)
Nyssa silvatica (Nyssac.; N. Am)
Quercus dentata (Fagac.; O. As)
Q. phillyraeoides (Kina, Jap)
Siphonosmánthus delavayi (Oleac.; Kina)
Stranvaesia davidiana fructo lutea (Rosac.; Kina)
Tamarix tetrandra⁺ (Tamaricac.; SO. Eu, V. As)
Ulmus parvifolia (O. As)
Viburnum tomentosum sterile⁺
Wisteria floribunda macrobotrys⁺ (Legumin.)
Xanthoceras sorbifol. (Sapindac.; monotyp. Kina)
Zelkova sínica (Ulmac.; Kina)
- Arboretum Les Barres, Arboretum Gouet.* 23 maj
Abies concolor lowiana (N. Am)
A. koreana (Korea)
Cephalotaxus fórtuni (Taxac.; Kina)
Cryptomeria japon. (Pinac.; monotyp. Jap)
Picea omorika (SO. Eu)
P. orientalis (Kauk., Mi As)
Pinus nigra (Eu, Mi As)
Sequoia sempérvirens (Pinac.; monotyp. N. Am; 90 ár)
Alnus cordata (Betulac.; Ital.)
Gleditsia aquatica (Legumin.; N. Am)
Nothofágus obliqua (Fagac.; Chile)
N. procéra (Chile)
- Courances, japanska trädgården.* 24 maj
Cryptomeria japonica elegans
Taxus baccata stricta
Acer japonicum (Jap)
A. palmatum atropurp., *palm. dissectum*
Aucuba japonica (Cornac.; Jap)
Berberis candidula (Kina)
B. gagnepainii (Kina)
B. wilsoniae (Kina)
Cercis siliquastrum (Legumin.; S. Eu, V. As)
Crataegus douglasii (N. Am)
Cotinus coggygria purpurea (Anacardi.)
Cotoneaster microphyllus (Himal)
C. salicifolius floccosus
Fagus silvatica atropunicea, *silv. tortuosa*
Hibiscus syriacus (Malvac.; Ind, Kina)
Hippophaë rhamnoides (Elaeagnac.; Eu, Kina, Himal)

- Koelreuteria paniculata (Sapindac.; O. As)
 Liquidambar styraciflua (Hamamelidac.; N. Am)
 Parrotia persica (Hamamelidac.; monotyp. Pers)
 Prunus cerasifera atropurpurea
 P. laurocerasus, laurocer. schipkaënsis (SO. Eu, Mi As)
 Rhus typhina (Anacardiaceae; N. Am)
 Robinia pseudacacia tortuosa (Legumin.)
 Salix alba sericea
 S. × chrysocoma
 S. purpurea (Eu, N. Afr, As)
 Viburnum tomentosum sterile+
 Vinca major variegata (Apocynac.; S. Eu, V. As)
- Paris, Jardin des plantes. 25 maj*
 Chamaecyparis lawsoniana ellwoodii
 Ch. pisifera filifera
 Cryptomeria japonica, jap. 'Bandai-Sugi' (monotyp. Jap)
 Cupressus arizonica (Cupressac.; N. Am)
 Ephedra distachya (Ephedrac.; S. Eu, N. As)
 Metasequoia glyptostroboides (Taxodiaceae; monotyp. Kina)
 Pinus densiflora umbraculifera
 Taxodium distichum (Taxodiaceae; N. Am)
 Thuja occident. pendula (Cupressac.)
 Thujopsis dolabrata varieg. (Cupressac.)
 Törreya nucifera (Taxac.; Jap)
 Actinidia chinensis (Actinidiaceae; Kina)
 Atraphaxis pungens (Polygonac.)
 Betula jacquemontiana+ (Himal)
 B. nana (N. halvklottet)
 B. verrucosa gracilis
 Broussonetia papyrifera+ (Morac.; O. As)
 Buddleia alternifol. (Loganiaceae; Kina)
 Buxus balearica (Buxac.; V. Medelh. omr.)
- Carpinus betulus fastigiata, bet. pendul.° (3 m)
 Caryopteris × clandonensis (Verbenac.)
 Cercidiphyllum japon. (Cercidiphyllac.; O. As)
 Cercis siliquastrum alba (Legumin.)
 Cistus hirsutus (Cistac.; SV. Eu)
 C. laurifolius (Medelh. omr.)
 C. populifolius+ (SV. Eu)
 Clerodendron trichotomum (Verbenac.; Kina, Jap)
 Coriaria myrtifolia+ (Coriariaceae; S. Eu, NV. Afr)
 Cornus kousa (Jap, Korea)
 Coronilla glauca+ (Legumin.)
 Corylopsis sp. (Hamamelidac.)
 Corylus avellana contorta (3,5 m)
 Cytisus nigricans (Legumin.; Eu)
 C. purpureus (S. Eu)
 Daphne × laveniriensis (Thymelaeaceae)
 D. odorata
 Davidia involucrata (Nyssaceae; monotyp. Kina)
 Dipelta floribunda (Caprifoliaceae; Kina)
 Ehretia dicksoni (Boraginaceae; O. As; 12 m)
 E. thyrsoiflora (O. As)
 Enkianthus campanulatus+ (Ericaceae; Jap)
 Euonymus alatus (Celastraceae; O. As)
 E. wilsonii+ (Kina)
 Fothergilla gárdeni (Hamamelidaceae; N. Am)
 F. major (N. Am)
 F. monticola (N. Am)
 Gaylussacia baccata+ (Ericaceae; N. Am)
 Halimodendron halodendron (Legumin.; monotyp. Transkauk–Turkest, Altai)
 Hamamelis mollis (Kina; 3,5 m)
 Hebe armstrongii+ (Scrophulariaceae; N. Z.)
 + Laburnocytisus adámi (Legumin.)
 Ledum groenlandicum+ (Ericaceae; N. Am)

Lespedeza thunbergii (Legumin.; Kina, Jap)
Liriodendron tulipifera (Magnoliac.; N. Am)
Lonicera etrusca (Caprifoliac.; Medelh.omr.)
L. implexa (Medelh.omr.)
Mahonia lomariifolia (Berberidac.; Kina, Burma)
Mespilus germanica fl.ros. (Rosac.; monotyp. SO. Eu–Pers)
Ononis fruticosa⁺ (Legumin.; S. Eu, N. Afr)
Paeonia suffruticosa⁺ (Paeoniac.; Kina)
Pernettya mucronata⁺ (Ericac.; S. Am)
Petteria ramentacea⁺ (Legumin.; monotyp. Istr–Alban)
Phillyrea decora (Oleac.; V. As)
Pistacia vera (Anacardiaceae.; Mesopot, Mi As, Syr)
Poncirus trifoliata^o (Rutac.; Kina, Korea; 4 m)
Populus alba fastigiata
Pyracantha rogersiana (Rosac.; Kina)

Quercus coccifera (Medelh.omr.)
Rhamnus alpina (SV. Eu)
R. purshiana (N. Am)
Rhododendron ledoides⁺ (Ericac.)
Robinia pseudacacia decaisneana⁺ (Legumin.)
Salix lapponum (Eu, Altai)
S. reticulata (N. halvklotet)
Schisandra sphenanthera (Magnoliac.; Kina)
Sinowilsonia henryi (Hamamelidac.; monotyp. Kina)
Smilax aspera (Liliac.; S. Eu–Ind)
Sophora viciifolia⁺ (Legumin.; Kina)
Sorbus domestica (Medelh.omr.)
Spiraea decumbens (S. Eu)
Syringa emodi⁺ (Oleac.; As)
S. tomentella⁺ (Kina)
S. velutina⁺ (Kina, Korea)
Tilia platyphylla laciniata
Viburnum davidi (Kina)
V. fragrans (Kina)
Xanthoceras sorbifolium^o (Sapindac.; monotyp. Kina)
Zanthoxylum alatum planispinum (Rutac.; Himal)

OSCAR DOUGLAS

Tunet, ängen och hagen

Weekendkurs i markvård, Öland–Kalmar norra län,
4–6 aug. 1967

Det var ett djärvt och ärligt drag av allas vår Mårten Smedberg att inbjuda till "Kurs".

Det hade varit värt ett bättre öde än att mera avskräcka än samla deltagare. Ty kursen blev en fullträff — för det knappa tjug medlemmar av föreningen, som deltog. Om anmälningarna, eller snarare återbuden, kommit in tidigare, skulle arrangemangen, som nu var beräknade för de många (som svek), kunnat göras angenämare för de få, som kom. Men det var också det enda, som inte var fullt bra.

Vid ankomsten till Ingeltorps lantbruksskola, där deltagarna var förlagda i två nätter, trycktes en diger och vacker foliant i ens hand: Dendrologföreningens nya kurs- och exkursionspärm. I den var sammanpressat ett studiematerial, som åtminstone jag inte på långt när ännu hunnit tillgodogöra vare sig mig själv eller min trädgård. Förutom kursplanen med utstencilerade föredrag och riklig litteraturhänvisning, fann man där det mesta av vad Weibulls, Plantex, Gullviks, Vilhelmsons m. fl. firmor har att erbjuda den som vill anlägga flygfält, golfbanor eller bara en enkel gräsmatta. Och där fanns två nummer av "Vi" innehållande så smakliga bilder av alla våra vilda bär och så lättsmälta anvisningar för hur sommarstugägaren röjer sin tomt, att de var utmärkta mellanlägg till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademins Meddelanden ang. gödsling av skogsmark. Inte ens en deltagarförteckning saknades. Som teknisk ledare fungerade Mårten Smedberg.

Björn Ditzinger gav oss en verksam åskådningsundervisning i hur man först effektivt förstör ett landskap genom kalkstensbrytning och hur man senare hjälpligt inte återställer det — för det går inte — men igen gör det människovänligt genom olika åtgärder.

Kursens ledare framför andra var emellertid f. överantikvarien fil. dr K. A. Gustawsson.

Det var under hans inspirerande ledning som vi första exkursionsdagen fick studera hur det urgamla kulturlandskapet återställts kring några av Ölands förnämsta fornlämnningar, Borgby, Gråborg och Ismantorp. För den som tidigare med möda letat sig fram genom buskskogen till dessa monument över en svunnen kultur och samtidigt undrat hur landskapet kring dem måne sett ut, då de brukades, var det en stor upplevelse att nu se dem frilagda och snåreländet förvandlat till vacker äng, tidvis hävdad genom slätter, tidvis utnyttjad som fårbeta.

I en redan vacker, men ännu inte helt "riktigt" skött löväng vid Gråborg intog vi vår fältlunch. Och sedan bar det av upp till norra delen av ön för att först dricka kaffe i den monumentala stenväderkvarnen vid Djupvik och därefter se vad Björn Ditzinger hade att visa. Dagen hade varit något mulen, det mörknade fort och vi fick inte helt njuta av den vackra kustvägen upp till Byxelkrok, där vi omsider fick "Examensmiddagen" serverad. Det var sena natten innan vi rätt omtumlade igen var hemma i förläggningen. Turisträngseln på ön hade inte medgivit att en närmare belägen restaurang valts.

Reveljen på söndagsmorgonen gick redan kl. 06.30. Efter frukost gick resan nu i egna fordon norrut till Strömserums gård, som var dagens första mål. Här mottogs vi på det mest älskvärda sätt av baron och friherrinnan Christopher Rappe. Redan under infarten till den underbara gamla gården kände man sig herrgårds hemma under dess mäktiga alléer. Och nu fick vi en demonstration av hur ännu i dag en mycket stor och intressant park kan hållas åtminstone i huvudsak hävdad av en intresserad ägare och hans familj. Som baron Rappe framhöll i sitt inledande intressanta lilla föredrag består Strömserums park i dag av tre olika skötta men intill varandra liggande delar. Den första upptar den stora gården mellan de gamla herrgårdsbyggnaderna och en bakom det äldsta huset anlagd formell trädgård. Den andra utgörs av numera till mycket stora gräsmattor utlagda köks- och fruktträdgårdar med bevarade och fortfarande använda vin- och drivhus, blomster- och köks-trädgårdar till dagligt behov och ögonfägnad. Och den tredje delen bildar den mycket vidsträckt landskapsparken genomfluten av en å med klart vatten, som bildar fall och dammar och där gamla fångstanordningar för lax och ål har fått stå kvar. En del av denna parkskog har numera helt överlåtits åt sig själv och det var mycket intressant att se hur ljusningar för kort tid uppstår, då någon trädjätte faller, men fort slyas igen, då varken människohand eller mule gör sitt verk. — På den stora gräsmattan bjöd värdfolket på förfriskningar, däribland hemmavuxna härliga druvor. Och så var det tid för resans sista etapp till slutmålet: Stensjö by.

För den, som inte råkar veta det, vill jag tala om att Stensjö by ligger cirka 10 km norr om Oskarshamn, att den övergavs av sina sista brukare så sent som "i vår tid", att de allra flesta av dess olika byggnader fick stå kvar, medan "markerna" växte igen till slyskog och att hela byn, inklusive dess betesmarker och minimala åkrar numera räddats, restaurerats och tagits i hävd främst på initiativ och under ledning av dr Gustawsson. Nu tillhör den genom privat donation Kungl. Vetenskapsakademien. Den är ytterligt pittoresk och idyllisk där den ligger med sina mestadels rödmålade hus sammangyttrade mellan bergknallar och stenuppfyllda betesängar i ett landskap, som numera betecknas som helt oanvändbart för i varje fall en svensk. En rätt strid ström av turister hittar dock in på den otroligt slingrande och smala vägen från stora landsvägen. Om för att sätta ytterligare en fjäder i sin hatt att ha höjt sig över detta föraktade "fattigsverige" eller för att självrannsaka begrundna forna släktens möda och verk, må vara vars och ens ensak. Men den, som för några timmar vill komma av vägen och njuta av det för alltid försvunna kulturlandskapets charm och skönhet, det, som vuxit långsamt men säkert som eken ur stenmarken och i sig rymmer det mesta av vad svensk natur kan ge av ljus och skugga, doft och färg, den skall göra sig mödan att fara dit.

— Tänk då också med beundran och tacksamhet på dem som räddat denna idyll och stöd deras fortsatta gärning liksom deras efterföljare. Det var ju det den här "kursen" bland mycket annat ville lära oss! Vi, som var med, bringar nu till slut dem vår hyllning.

Summary

How to restore a landscape

During a week-end, members of our society had the opportunity of studying some special kinds of landscaping north of Kalmar and on Öland.

The old Swedish farmland was formed to a great extent by the scythe and the grazing cattle. The technique used, leaving certain trees and shrubs, gives ideal conditions for all kinds of wild flowers. Modern farming has no use for those charming meadows and at most places they are being replaced by shrubby thickets or woods.

First the members were shown by K. A. Gustawsson, a famous expert, how meadows of this kind can be restored, and several were visited, some of them near the prehistoric fortifications for which Öland is famous.

Next on the programme was a limestone quarry in the south of the island where different ways of healing the scars in the landscape were demonstrated and discussed.

The last day the manor of Strömserum on the mainland was visited. The

problems of keeping up a big garden and a park nowadays were demonstrated by the owners, Christoffer Rappe Bart. and his wife. The greater part of the park, through which a clear salmonriver is winding, has to be left more or less as a wilderness.

Not far from this place, 10 km north of Oscarshamn, is the village of Stensjö. When the last farmers left it some twenty years ago, little had changed since the 18th century. It was saved from decay by a private mecenate and is now being restored, buildings and landscape alike, under the supervision of Mr Gustafsson. With its stony pastures and fields surrounded by old-fashioned wooden fences, it gives a charming and interesting picture of how the Swedish landscape looked a hundred years ago. And you must admire the people who managed to live on this meagre soil.

Golfbanor — naturvård, ett aktuellt problem

”Most people must have observed the sort of sense they have had of beeing swiftly drawn in an easy coach on a smooth turf, with gradual ascents and declivities. This will give a better idea of the Beautiful than almost anything else.” Denna Burkes definition av det Sköna hörde till den estetik, som låg bakom de verk som skapades av Kent, Brown, Repton och andra stora ”landscape gardeners” i 1700-talets England. Dessa konstlade ideallandskap satte en prägel på England, som är märkbar än idag. Det ”typiska” engelska landskapet, av de flesta uppfattat som natur, är i själva verket i stor utsträckning en konstprodukt.

Det som nuförtiden i vårt land kommer närmast dessa idealiserade landskap är förmodligen golfbanorna. Där terräng och vegetation är gynnsamma kan en golfbana ibland bli förvillande lik en engelsk park i den grandiosa stil, som man annars sällan finner utanför upphovslandet. Man tvingas till uthuggningar, som kan ge kilometervida utblickar. Gläntor i storskogen med mossiga stenblock kontrasterande mot en greens fina grönska skulle ha kunnat tillfredsställa t. o. m. Rousseau bortskämd med Ermenonvilles lundar. Den finklippta fairwayn avslöjar terrängens mjuka konturer och ger det klassiska, pastoralala intryck, som de gamla engelska mästarna försökte återskapa i tre dimensioner efter Poussins och Claude Lorrains landskapstaylor. I bästa fall kan alltså en golfbanearkitekt — nolens volens — även om han enbart har i sinnet att göra en bra golfbana och är totalt rudis ifråga om ”landscaping” i övrigt, åstadkomma något vackert. Därmed inte sagt att inte resultatet kunde ha blivit betydligt bättre om han anlitat en kunnig landskapsarkitekt. I värsta fall blir resultatet av golfbaneanläggarens verksamhet en dålig golfbana. Däremot troligen sällan en direkt förfulning av landskapet.

Om golfspelaren ett par ögonblick kan lösgöra sig från spelets fascination kan han kanske, medan han drar sin vagn över turfen, njuta något av samma raffinerade, estetiska upplevelse som Burke en gång i sin mjukt framrullande landau dragen av snabba fullblod. Han kan glädjas åt att vårt kulturlandskap, annars nu mest berikat av motorvägar, kraftverk och flygfält, på mer än hundra platser får anläggningar, som håller landskapet öppet på ett sätt som överensstämmer med gamla, fina traditioner. Och när han svär över en förlorad boll i ruffen kan han

kanske någon gång få kompensation genom att njuta av en flora och fauna, som pietetsfulla bankommittéer låtit få en fristad där.

Men just om detta senare har diskussionens vågor gått höga. Det är ett aktuellt ämne, som också bör kunna intressera Lustgårdens läsare. Här publiceras därför nu några uppsatser i ämnet. Fil. mag. Torsten Malmberg behandlar det ur naturvårdssynpunkt. Fil. lic. Georg Svensson i egenskap av golfspelare och intresserad ornitolog. Professor Per Friberg slutligen, sätter golfbanorna i relation till det moderna kulturlandskap, som håller på att växa fram.

Gösta Adelswärd

TORSTEN MALMBERG

Golf och naturvård ur skånsk synvinkel

”Golf är ingen tillflykt utan medför bara nya problem.” Orden är James Restons och avser inte svenska förhållanden utan amerikanska. Citatets första påstående kan också till en början lämnas därefter. Men så tillvida kan vi hålla med den kände kommentatorn i New York Times, att i varje fall golfbanor för med sig problem. De som här skall behandlas har med natur- och landskapsvård att göra. Utan tvekan är det anmärkningsvärt, att man så länge kunnat blunda för eller inte tillräckligt beaktat dessa ingalunda oviktiga frågor. Orsakerna torde vara flera, men innan vi går in på dem, skall vi något skärskåda skånsk natur och skånska golfbanor. Det provinsiella ligger här i öppen dag men får inte undanskymmas det faktum, att principiella, för hela landet gällande slutsatser bör kunna dras av resonemanget.

Skånsk natur

Vår sydligaste provins är som bekant inte bara tätt befolkad, starkt uppodlad och hårt industrialiserad utan också från begynnelsen försedd med en efter svenska förhållanden synnerligen varierande, ja, delvis unik natur. Gränsen mellan Nord- och Mellaneuropa placeras med all rätt av många vid Ringsjön, och särskilt Sydsåne visar både vid kust och i inland prov på miljötyper, som nästan helt saknar motsvarigheter på andra håll i landet (se till exempel ”Natur i Skåne”, 1947). I all synnerhet gäller detta om biotoper kring invatten och vid havet. De marskbe- tonade strandängarna i sydväst intar en särställning som de nordligaste

exemplen på en i övrigt västeuropeisk företeelse (jämför Nils Dahlbecks doktorsavhandling "Strandwiesen am südöstlichen Öresund", 1945). Över huvud taget har intet svenskt landskap en så lång, utom i nordväst praktiskt taget obruten lågkust som Skåne.

Självklart gäller denna beskrivning till stor del det som var och inte det som är. Knappast någonstades i vårt land har exploateringen gått så hårt fram som i sydväst, där en spöklik gigantomani i Örestadsregionens gestalt för ögonblicket firar stora triumfer. Vad som i dag återstår är bara ynkliga rester av det gamla naturkulturlandskapet (ofta kallat naturen), och med en förfärande snabbhet breder industrikulturlandskapet (ofta kallat kulturen) ut sig. Med dessa begrepp vill författaren fästa uppmärksamheten på den utomordentligt stora skillnaden mellan de oftast väl balanserade, endast långsamt föränderliga miljöer, som ännu bär spåren av en mångtusenårig, på insikt och erfarenhet grundad naturhushållning, och de naturvidrigt rovdriftsbetonade, som skapas av det moderna jord- och skogsbruket, av industrien och av tätorterna. Det behöver väl näppeligen påpekas, att någon ursprunglig, vild natur fränsett små, oåtkomliga refugier sedan lång tid tillbaka inte förekommer i Sydsverige.

Skånska golfbanor

Det är mot bakgrunden av detta ytterst prekära naturvårdsläge som vi måste betrakta de skånska golfbanorna. Sporten som sådan är gammal, men först kring sekelskiftet kom den till Sverige, då banan vid Falsterbo anlades. Under 1920- och 1930-talen tog den fart, och nya spelplatser dök upp som svampar ur jorden. "En av orsakerna till att inte golfspelet fått allmän spridning tidigare var nog att det fordrades stora arealer att ströva kring på. Men att inköpa sådana marker, lätt tillgängliga för städernas befolkning, och att med konst lägga om kulturmarker så att de kunna motsvara skotska hedar och betesmarker och hålla dem i stånd var dyrbart." Man fäster sig vid orden "stora arealer" och "med konst lägga om kulturmarker" i professor Gustaf Ljunggrens aningslöst avslöjande meningar (Kungsmarken. Festskrift till Lunds Akademiska Golfklubbs 25-årsjubileum, 1962). Golfsportens expansion har för övrigt fortsatt efter andra världskriget och tycks just nu nå en kulmen. Verkningarna för den skånska naturen och det skånska landskapet är förödande.

Såvitt bekant finns det i dag 15 golfbanor i Skåne, varav 10 på lågkust vid havet. Det är lätt att förstå, varför man lagt dem så, på jämn mark

nära storstäder och sommarvillaområden, bad- och utsiktsplatser. Betydande arealer av de ännu återstående saltängarna och sandhedarna har emellertid på detta sätt spolierats. Ingen av de tio banorna kan nämligen sägas vara acceptabel ur naturvårdssynpunkt, men olyckligast är naturligtvis anhopningen längst i sydväst. Att det fullkomligt enastående naturområdet Flommen mellan Skanör och Falsterbo med sina laguner och sitt överflödande rika växt- och djurliv skall vara platsen för en golfbana måste betecknas som en skandal. Och att Nabben strax söder därom, Skandinavians sydvästligaste udde och skådeplats för dess mest spektakulära flyttfågelsträck, skall vara i huvudsak reserverad för golfspelare är i längden ohållbart. Här är det dock fråga om gamla synder, medan banan vid Fågelvik omedelbart väster om Trelleborg blev färdig sommaren 1967 och trots intensivt lokalt motstånd placerades på det ur natursynpunkt finaste och känsligaste stället i stadens närhet, trots att stora, för golfspel lämpliga och ur natursynpunkt triviala strandmarker fanns att tillgå längre västerut.

Kullaberg och Kungsmarken

Av de fem "inlandsbanorna" förefaller två godtagbara, den vid Vittsjö och den uppe på åsen vid Båstad. Måhända menar kanske någon, att golfbanan på Kullaberg kan jämföras med den senare. Då glömmer man emellertid bort, att "Skånes heliga berg" är provinsens enda större, enhetliga naturskyddsområde och ur alla synpunkter en riksklenod. Det är fullkomligt ofattbart, att ett så flagrant brott mot både mening och anda hos stiftarna av Aktiebolaget Kullabergs Natur som golfbaneanläggningen kunnat få utföras. Ändå märkligare är kanske, att den ende som på allvar protesterade mot den var läkaren och ornitologen Paul Rosenius, medan projektet försvarades bland annat av en ledande botanist och naturvårdare. Golfbanan på Kullaberg är en skamfläck, som måste utplånas ju förr dess bättre, och de öppna markerna kring Kullagården bör som förut betas, helst av hästar.

Det är emellertid inte Kullaberg utan Kungsmarken öster om Lund, som har varit i centrum för den senaste tidens skånska naturvårdsdebatt. Området i fråga är av synnerligen stort värde ur både arkeologisk, botanisk, geografisk, zoologisk och kanske framför allt markhistorisk synpunkt. Trots detta anlades en golfbana där i slutet av 1930-talet efter mer eller mindre starka protester från olika håll. Ärendet är ett skolexempel på hur det brukar gå till i dylika fall. Var och en talade för sitt lilla specialgebiet och förklarade sig nöjd, när dess krav till synes respekte-

Fig. 1. Avesta. Golfbanor kan med fördel placeras där naturen ej tar skada. —
A golfcourse laid out where no injury is done to nature.

rades. Ingen tycktes inse, att det viktigaste var miljön som helhet med kullar, järnåldersåkrar, det skånska landstingets urgamla samlingsplats och framförallt de av tusenårig, obruten betesgång präglade, orkidérika gräsmarkerna. I själva verket fanns det mycket starkare skäl för att göra Kungsmarken till Skånes första nationalpark än den förvuxna Dalby Hage.

Skadegörelsen

Naturligtvis är många golfspelare ointresserade av naturvård och inser av den anledningen inte, att deras hobby medför några problem. Fler-talet brukar dock förklara sig vara stora naturälskare, och man får

därigenom ytterligare en förklaring till att så många golfbanor ligger på natursköna och ur naturhistorisk synpunkt intressanta platser. Många hävdar, helt säkert i god tro, att golfspel ingalunda skadar naturen eller att ingreppen är ringa och betydelselösa. En del påstår till och med, att banorna är av värde för naturskyddet genom att de räddat viktiga områden undan än värre exploatering. Det senare argumentet är välkänt av naturvårdare och utnyttjas i alla situationer. Ingenting är förstas så illa, att det inte kunde vara ännu värre. Hellre än sådana medvetna försök till bortförklaring godtar man den fullkomliga okunnighetens floskler i stil med att golfspelarna gör en välgärning, när de förvandlar "sumpiga och illaluktande marker" till "vältrimmade gräsmattor" (Sydsvenska Dagbladet Snällposten 28.4.1967).

Låt oss försöka sammanfatta golfbanornas negativa effekter på naturen! Först har vi då direkta skadeverkningar på mark, växter och djur genom bananläggning, underhåll, nedtrampning och störning. I Falsterbo förekommer det till exempel, att stånd av den fridlysta martornan, *Eryngium maritimum*, kommer i vägen för en golfboll eller att en kull av den sällsynta fältpiplärkan, *Anthus campestris*, går till spillo under en tävling. Allvarligare är dock i allmänhet de indirekta följderna genom floraförfalskning, varvid främmande växtarter vandrar ut från de besådda partierna eller sprids via bortkastat avfall och mer eller mindre förkväver den ursprungliga floran, och genom byggnation, vägar och andra anordningar i omgivningen. På Nabben har till exempel stora cementpelare och skrot vräcks ut i strandkanten för att hindra havets abrasion från att äta sig in på golfbanan. Hit kan kanske också föras det estetiskt vidriga i att se starkt gröna, kortklippta gräsmattor, som gör sig så bra i trädgårdar och parker, mot strandens diskreta naturliga pastellfärger.

Friluftsliv och vetenskap

Ännu tråkigare är emellertid, att golfbanor under spel, vilket i Skåne kan äga rum större delen av året, är livsfarliga att beträda. Härigenom förhindrar ett mindre antal spelentusiaster den stora naturintresserade allmänheten från att besöka de förnämliga lokaler, där som nämnt banorna ofta är placerade. Detta ger särskilt på sådana ställen som Kullaberg, Kungsmarken och Falsterbo upphov till en ständigt stigande irritation. Man förvånar sig verkligen över att staden Skanör med Falsterbo härom året ansåg det med sina intressen förenligt att förnya golf-

Fig. 2. Avesta. Mot den öppna fairwayn framstår björkarna som eleganta park-träd. — Avesta. Elegant birches framing the fairway on the 10th hole.

klubbens 50-åriga arrende av Nabben-banan. Situationen sommartid är där nämligen helt grotesk. Icke golfspelare kan visserligen på egen risk ta sig ut till Skandinaviens sydvästspets, där Öresund och Östersjön möts och det stora flyttfågelsträcket lämnar land, längs markvägen förbi fyren eller via någon av stränderna. Men större delen av i varje fall den bilburna turistströmmen får aldrig se denna enastående plats av det enkla skälet, att det inte finns någon parkeringsplats utom golfklubbens privata på rimligt avstånd från Nabben.

Allra olyckligast är tvivelsutan den genom golfbanornas anläggning åstadkomna vandaliseringen av grässvålarna längs kuster och invatten. Dessa utgör enligt den ledande sydsvenske markhistorikern Mårten Sjöbecks undersökningar rester av den gamla stängselfria allmänningsheden,

ett oersättligt dokument för tydningen av naturkulturlandskapets historiska utveckling, funktion och jämvikt (bland Sjöbecks många uppsatser i detta ämne kan nämnas ett par av de sista: "Hur såg landskapet ut och hur fungerade växtligheten under forntiden och medeltiden?" i boken Landskapsvård, 1966 och "Det markhistoriska skeendet", Skånes Natur 1967; jämför även professor Tryggve Troedssons understreckare "Markvård och storflygfält", Svenska Dagbladet 26.9.1967). Det är beklagligt för att inte säga ödesdigert, att man så sent insett de öppna, urgamla betesmarkernas utomordentligt stora vetenskapliga och praktiska betydelse som levande vittnesbörd om hushållningen med matjord, vår viktigaste naturtillgång.

Naturvårdare och golfspelare

Vidare är det sorgligt att behöva konstatera, hur förstrött och försagt naturskyddsorganen handlagt de här behandlade problemen. Ledande naturvårdare-golfspelare har dikterat besluten, och så kommer det sig, att såvitt bekant intet nytt banprojekt i Skåne hittills kunnat stoppas eller dess förläggning ändras. Inte ens någon av de ständiga utvidgningarna har man, frånsatt smärre justeringar, förmått hindra. För inte länge sedan presenterades ett nytt, olämpligt förslag till golfbana i Brååns dalgång nära Eslöv (Sydsvenska Dagbladet Snällposten 25.6.1967) utan att protester hördes, och nyligen invigdes Bokskogens golfklubbs bana nära den förut så idylliska Hamelns gård vid norra delen av Yddingen. En av Skånes Naturskyddsförenings styrelseledamöter står bakom det olyckliga förslaget, och föreningens ordförande — mirabile dictu — förrättade invigningen (Sydsvenska Dagbladet Snällposten 17.9.1967).

Det utomordentligt starka gensvar, som presskritiken mot de skånska golfbanorna (Sydsvenska Dagbladet Snällposten 7.4, 24.4, 29.4, 20.5, 21.5 och Lunds Veckoblad 26.5.1967) mött i de mest skilda läger ger dock vissa förhoppningar inför framtiden. Ledaren "Golfbanor och naturvård" i Skånes Natur, nummer 3, 1967 ger en elegant och vettig sammanfattning av saken, även om författaren gör ett misslyckat försök att ursäkta tidigare underlåtenhetssynder, till exempel i fråga om golfbanan vid Trelleborg. Där bröt man för övrigt redan före invigningen enligt uppgift från initierat håll mot länsstyrelsens circular och körde hela traktortåg med fyllnadsmaterial ut på de förut så fågelrika marskängarna. Det finns sålunda anledning att i fortsättningen räkna med en stramare linje från naturskyddets representanter i alla väsentliga golfbanefrågor.

Lösning i sikte?

Golfspel kan säkert vara en utmärkt hobby och trots James Restons påstående antagligen också en god tillflykt undan vardagens stress och bekymmer. I ett hårt exploaterat landskap som det skånska kan dock inte längre spelets representanter i kraft av ekonomisk eller annan maktställning få lägga beslag på ur naturvetenskaplig, historisk och social synpunkt omistliga områden. Hänsynslöshet måste få vika för hänsyn, diktat för planering. Redan förefintliga golfbanor, i första hand de på Kullaberg, i Kungsmarken och på Falsterbohalvön, måste uppges, och alla nya banor förläggas på lämpliga platser inåt land, fjärran från vattendragen. Utan tvekan kan Skåne svälja inte bara 15 utan om så skulle behövas 150 golfbanor utan att väsentliga naturvärden spolieras. En förutsättning är naturligtvis då, att natur- och landskapsvärden får ett avgörande inflytande vid placeringen.

Sannolikt kan golfbanorna till och med bli positiva inslag i miljön, och motsättningarna mellan sportens företrädare och naturvårdens helt elimineras. Man kan då tänka sig två olika förläggningstyper som ersättning för de nuvarande naturvidriga. I ena fallet passar man enligt engelsk förebild in banan i ett förefintligt, helt och hållet artificiellt parklandskap, typexempel kungens privata golfbana vid Sofiero. Detta kan dock mera sällan realiseras i vårt land. Däremot är det desto lättare att ta fasta på de förslag, som lämnas av ledarskribenten i Skånes Natur att utnyttja sämre åkrar eller betesmarker utan större naturvärden. Särskilt uppe på åsarna bör man ha möjligheter att låta golfbanan smälta in i gammal hag- och fäladsmark, som hotas av barrträdsplantering. Då kan golfspelet hjälpa till i det synnerligen väsentliga arbetet på att förhindra granridåns totala nedfällning över den gamla svenska lustgården.

Summary

Golf and nature protection from a scanian point of view

Skåne (Scania), the southernmost province of Sweden, has by nature a varying and interesting landscape. In special the marshy beaches in the SW has no counterpart in the country (see e.g. Nils Dahlbeck: Strandwiesen am südöstlichen Öresund, 1945). As the result of a dense population, a high percentage of cultivated ground and a strong industrialization the natural biotopes, above all the wet ones, have diminished very fast during the last century. The small fragments are urgently needed for scientific and other pur-

poses. In this connection there has been a controversy between representatives of the nature protection and the golf sport, as 10 out of 15 scanian courses are placed along the coast. Direct and indirect damages are stated, most serious, perhaps, those related to the grazing turfs, which according to Mårten Sjöbeck are of great interest as combined documents of the history of nature and culture. It is proposed to concentrate, in the future, scanian golf courses apart from the water in the woods, where meagre cultivated and grazing land could be the place of golf playing instead of being planted with spruce. The highly desired openings in the country are thus conserved, and in this way the negative environmental effects of the golf courses could be replaced by positive ones.

GEORG SVENSSON

Et in Arcádia ego

I den strid som blossat upp kring Kungsmarken och där golfspelare och naturvårdare, i synnerhet icke golfspelande sådana, står mot varandra kan och bör undertecknad inte ta ställning. Jag har aldrig satt min fot, tyvärr, på Lunds akademiska golfklubbs bana, och min enda erfarenhet av den problematik, som utlöst striden, är ett antal tidningsartiklar. Det är omöjligt för mig att bilda mig en egen uppfattning om huruvida den redan befintliga banan ödelagt omistliga natur- och kulturvärden, som några påstår, eller i stället räddat sådana, som andra påstår. Lika svårt är det för mig att avgöra om en ny 18-hålsbana i anslutning till den första skulle vara förenlig eller oförenlig med sund natur- och kulturvård.

Men jag kan väl inte desto mindre våga ta ställning rent principiellt. Mitt utgångsläge är då att jag är hängiven golfspelare sedan fyrtio år tillbaka och att jag anser att golfen för många människor, i synnerhet sådana som i vardagslag har ett hårt och jäktat arbete, är en ojämförlig hälsokälla. Jag ämnar inte bli lyrisk över spelets kvaliteter men jag hävdar att det är svårt att finna en nyttigare och roligare motion. En bidragande orsak till att jag finner golfen så njutbar är att jag har ett

---

Fig. 3. "John-Bauer-hålet", Linköpingsklubbens stolthet. Konstruktören engelsmannen Douglas Brasier har här fått fram en golfmiljö, som ej kan vara mer svensk. Gran och fur omger korthålet och greenen ligger inklämd mellan en skogstjärn i miniatyr och ett jättelikt, mossigt flyttstensblock. — Linköping golfcourse. This short hole surrounded by fir and pine tells much about a Swedish landscape. Yet it has been laid out by an Englishman, Douglas Brasier. The green lies between an enormous piece of rock and a small pond.

stort behov av att vistas i det fria och att jag på ett låt vara amatör-
mässigt sätt är naturintresserad. Utan att på minsta vis vara specialist
fängslas jag av att iaktta växter och djur, särskilt då fåglar. Landskapet
som ständigt skiftar ifråga om struktur och vegetation, och som på
grund av vådrets och årstidernas växlingar aldrig är detsamma, ger mig
rikare skönhetsupplevelser än något annat. Följaktligen anser jag att
naturen innehåller värden av en sådan dyrbarhet att de inbjuder till
varsamhet. Med den befolkningsexplosion som världen befinner sig i,
och den exploatering som på alla håll bedrivs i den heliga nyttans och
utvecklingens tjänst ter sig värdet av en någotsånär orörd natur allt
väsentligare.

Alltså: när man anlägger en golfbana måste man självfallet se till att
man inte skövlar oersättliga naturvärden. En lokal för särpräglade växter,
en häcknings- eller rastplats för fåglar eller något annat faunistiskt
värdefullt område, bör lika litet som ett fornminne få stryka på foten
för en fairway. Jag är också övertygad om att våra banläggare efter
bästa förmåga ser till att så inte sker. Har det hänt i det förflutna,
innan man var lika uppmärksam på dessa ting som nu, bör det om möj-
ligt rättas till, men jag tror uppriktigt sagt att skadeverkningarna varit
små. De flesta svenska golfbanor torde till sin övervägande del ha anlagts
på mark som tidigare legat under plogen. Det faller sig också onekligen
naturligast att dra fram hålen på odlad mark, där man relativt snabbt
kan få fram en användbar gräsmatta och där man inte behöver utföra
så stora röjnings- och planeringsarbeten. I vissa fall, som t. ex. Tylösand,
tog man det djärva greppet att bereda plats för banans flesta hål genom
omfattande röjningar i skogen, en skog som ursprungligen var planterad
och som knappast i sin helhet var naturvårdsmässigt oersättlig. Skall
man överhuvudtaget ifråga om sådana banor tala om uppoffringar av
värden så får det vara i nationalekonomiska termer. Men i dagens
Sverige torde den jordbruks- eller skogsbruksareal som golfbanorna
lagt under sig spela en minimal roll.

De icke golfspelare naturvårdare som angriper golfbanorna för deras
ingrepp i naturen talar gärna om att fairways och greener är så "sterila".
Ja, en perfekt fairway och givetvis en green är ingen lämplig växtplats
för blommor, eftersom klippningsmaskinerna obarmhärtigt mejar av
varje planta som försöker sticka upp över de andra. Men man förbiser
att dessa finklippta områden utgör långt ifrån hela golfbanan. Denna
måste, för att vara sportsligt fullgod, i lika hög grad bestå av ruffar där
gräset med alla dess blommor tillåts att växa högt, samt av områden
som överhuvudtaget inte rörs av några maskiner, t. ex. skogsbackar,

Fig. 4. Ätvidabergs golfbana. Tävlände och äskädare på väg mot en green omgiven av skogslind. — Ätvidabergs golfcourse. A green framed by limetrees.

ljunghedar, kärrmarker eller ängar. Varje fairway omges av sådana områden, vilka golfspelaren vare sig han vill eller inte måste röra sig på nästan lika ofta som på det klippta. Även om han inte frivilligt uppsöker dessa svårspelade lägen så kompenseras han av att där befinna sig i en relativt orörd natur. Han är dessutom så fint uppfostrad genom sina stränga regler att han inte får bryta något som växer för att därigenom underlätta slaget, och den åverkan som detta sedan gör är inte större än att naturen snart läker den.

Det är alltså fel att påstå att golfspelaren endast rör sig i en hårt tukad natur. Tvärtom är han bland bollspelare ensam om att utöva sin sport på en bana som till avsevärd del är ett stycke orörd natur. Han har därför rikare tillfällen att uppleva naturen än de flesta andra idrottsmän, i synnerhet som golfspelets rytm tillåter inte så litet av naturmeditation.

Jag har hittills endast talat om de förändringar som golfbanorna inne-

burit för det svenska landskapet och för naturen. Jag har velat hävda att ingreppen inte varit överdrivet brutala och att de inte gått fram eller i varje fall inte behövt gå vidare hårt fram över värden som vi är ense om måste skyddas. Jag har påstått att golfspelet har särskilda förutsättningar att väcka känslan för natur hos den som överhuvudtaget är bildbar. Men jag har hittills inte sagt något om de värden som golfbanorna eventuellt kan *tillföra* landskapet. Att sådana existerar anser jag vara obestridligt. Jag anser helt enkelt att en golfbana, när den ligger där den skall ligga och när den byggs med den rätta landskapsarkitektoniska blicken är något av det vackraste man kan se. Närmare de elyseiska fälten kan vi nog i varje fall inte komma här på jorden. Om detta har jag skrivit en gång tidigare, i Svenska Turistföreningens årsskrift 1947, och jag finner det bekvämast att i fortsättningen citera ett par avsnitt ur denna uppsats som har rubriken "Naturen i golfperspektiv":

"Golfspelarna har alltså tagit några bitar av Sveriges jord i besittning och omformat dem för spelets ändamål. Det är inte heller så små stycken det är fråga om. En fullvuxen golfbana om 18 hål kräver en areal som en medelstor bondgård, cirka 40-50 hektar skulle jag tro, och det är naturligtvis synd på jorden, om den som ibland är fallet skulle ha kunnat användas till att producera brödföda. Men i den svenska folkhushållningen torde denna form av vanhävd spela en mikroskopiskt liten roll som mer än väl kompenseras av golfens bidrag till folkhälsan, turistlivet och naturskönheten. Golfbanor är nämligen alltid vackra. Att i en tätbebyggd trakt inpå storstadens liv, bland omsorgsfullt inhägnade villatomter, där funkis eller snickarglädje frodas, träda ut på en golfbana med dess mjuka, smaragdgröna, mot skogsbrynen böljande oändliga gräsmattor, dess vida utsikter och öar av träd och dungar är en förtrollande upplevelse, fritidsreservatet i en verkligt ädel uppenbarelse. Och där golfbanan ligger ute i själva landskapet bland bondgårdar och sädesfält är den samtidigt både mer och mindre ursprunglig natur än sin omgivning. Den är tuktad och bearbetad men samtidigt har naturen där avklätts mycket av det, som är tillfälligt, och fått en tidlös, av alla nyttyosynpunkter oberoende renhet och skönhet som inte kan beskrivas bättre än med det associationsrika ordet arkadisk. Några av sina områden har golfspelarna tagit från en natur som människorna eljest skulle ha låtit ligga, i bästa fall för fäot, nämligen kustrensor av sand och mager jord, där gräset endast här och var lyckats hitta en bit fastare, fuktig jord att knyta sin täta matta på. I dessa kustbanor tycks naturen rentav från början ha haft golfspelet som arbetshypotes, där är bunkrarna färdiglagade liksom de fina gräsplanerna kring hålen

som knappast ens behöver klippas om inte av betande får. Det var också på sådana ställen i Skottland som golfspelet föddes långt bort i tiden.

— — —

Hålen på en golfbana är utlagda så att de skänker så mycket omväxling som möjligt. Varje hål skall ha sin individuella karaktär, sitt distinkta utseende och sina speciella problem. Hålens inbördes riktning växlar ideligen så att man än har solen eller vinden emot sig, än med sig eller från sidan. I högre grad än kanske någon annan sport, i varje fall mer än någon annan bollsport, står golfen i relation till naturen. En golfspelare har tre motståndare: sig själv, sin medtävlare och naturen. Bollens läge är aldrig detsamma, eftersom inte ens den jämnaste gräsmatta är alldeles jämn och eftersom bollen tyvärr inte alltid ligger på den klippta delen av banan utan ibland på grus, ibland i högt gräs, ibland i en skogskant bland stockar, sten och lingonris, ibland i buskage eller i strandgyttja, i gropar, tuvor, ja, det har till och med hänt att den kilat in sig mellan ett par grenar uppe i ett träd och måst på något sätt spelas där. Golfspelaren kan alltså inte undgå att få en imponerande detaljkänedom om sin banas beskaffenhet, om allt som växer och inte växer där. Han känner den till slut lika bra som insidan av sin hand — tror han, tills han en vacker dag konstaterar att han befinner sig på en plats där han aldrig varit förr.

Men naturen ställer golfspelaren även inför andra problem. Han spelar direkt mot landskapet. Han har framför sig en träddunge som han måste slå bollen över, han måste ta hänsyn till markens beskaffenhet vid bollnedslaget så att han kan beräkna bollens rull. Ibland är marken torr och ger långt rull, ibland är den fuktig och stoppar bollen nästan genast. Samma distans kräver vid olika tillfällen helt olika slag, beroende på vindförhållandena och luftens fuktighet. Att spela i hård vind är betydligt svårare än i vindstilla men ger den skickligare spelaren rikare tillfällen att utnyttja sin erfarenhet och teknik. Att spela i solsken och vackert väder är naturligtvis behagligast, men en av golfens stora fördelar är att den är tämligen oberoende av väderleken. Det går bra att spela i regn om man är klädd därefter, det kan rentav ha sin speciella tjusning om nederbörden är måttlig. En tävling i golf får inte brytas på grund av regn annat än om tävlingskommittén dömer banan ospelbar, vilket den inte anses vara förrän vissa greenar står under vatten. I väder som inte en katt vågat sig ut i har flera viktiga golftävlingar spelats. Jag minns särskilt en mästerskapsfinal i Båstad, då det regnade och stormade så, att finalisterna och deras trogna åskådare troligtvis var de enda levande varelserna i nordvästra Skåne som frivilligt vistades utomhus.

I Skåne liksom i England kan golf spelas nästan året runt, men på de mellansvenska banorna börjar säsongen tidigast omkring 1 april och fortsätter till in i november. Den trogne golfspelaren är, om han har tillfälle, ute på banan åtminstone lördag och söndag samt då och då på sommarkvällarna. Man skall inte söka fördölja att det framför allt är spelet, sporten, som driver honom eller henne ut på banan. Promenaden och naturupplevelsen kommer i andra hand, men det är inga dåliga presenter att få på köpet. Många golfspelare skulle överhuvudtaget inte promenera i naturen, om inte den magiska vita bollen som rättfångarens pipa lockade dem efter sig. Bland golfspelarna utgörs majoriteten av hårt arbetande yrkesmänniskor som behöver avkoppling och som inte skulle unna sig en avkoppling, om inte hobbymomentet kom till. Det går inte att tänka på annat när man spelar golf, ty då går spelet överända, dessutom är spelet i sig självt så fascinerande att frestelsen är ringa, "If business interferes with golf, cut business out", lyder ett engelskt uttryck. Så värst många affärsmän har väl inte vanskött sin affär bara därför att de lockats smita från kontoret till golfbanan, men att man när man väl befinner sig på golfbanan slutar att tänka på affärer är nog så sant.

Men säger ni kanske, alldeles bortsett från det sportsliga, är det inte bra enformigt att ideligen, ideligen följa samma ariadnetråd genom samma labyrint av hål? Ånej, golfbanan är visserligen i stort sett sig lik från gång till gång, men årstiderna, vädret, belysningarna, molnlandskapen är aldrig desamma. Ingen golfmatch är den andra lik, det gäller också ifråga om naturbetingelserna. Dessutom finns det flera golfbanor och ingenting är så roligt och spännande som att komma till en ny golfbana."

Då detta skrevs 1947 hade Sverige ett tjugotal banor. Sedan dess har utvecklingen gått raskt framåt så att vi i dag har nästan precis etthundra golfbanor, därav cirka 40 med 18 hål och resten med 9. Det låter som en försvarlig massa mark men utslagen på hela Sveriges yta blir det en försvinnande liten del. Om man räknar 50–60 hektar per 18-hålsbana och hälften för 9-hålsbanorna kommer man upp i sammanlagt cirka 3 700 hektar. Det finns flera enskilda jordagods som är större än alla våra golfbanor tillsammans. Om vi antar att golfen aldrig hade nått Sverige, hur skulle det då ha sett ut på de platser där banorna nu ligger. När det gäller dem som befinner sig i omedelbart grannskap av expansiva städer — och de är flertalet — vet vi det: de skulle ha tagits i anspråk för bebyggelse. Det är obestridligt att golfbanorna räddat underbara grönområden åt våra städer och därmed tjänat naturintresset. Återstår

ett fåtal badorts- och hotellbanor på längre avstånd från tätbebyggelse. Jag vågrar tro att de utgjort något allvarligt hot mot växt och djurliv. Däremot tror jag att de bidragit till att förmedla kontakten mellan människa och natur och därmed också berett jordmånen för en bättre naturvård.

Summary

Et in Arcádia ego

Is a golf-course to be regarded from the aspect of nature conservation as an unwelcome intrusion in the landscape, or may it in fact be considered as a contribution to the conservation of a piece of nature which might otherwise be exploited even more ruthlessly? The origin of this problem is the debate that has arisen around the proposed laying out of an eighteen-hole golf-course on the so-called Kungsmarken just outside Lund in the province Skåne. It has been claimed by those representing nature conservation that a golf-course would spoil an extremely sensitive region as far as plants and animals are concerned.

The author of this article is not sufficiently conversant with the local conditions to have any particular opinion in this special case. In principal, however, he considers it obvious that golf-courses should not be constructed where they might destroy the natural habitats of rare and interesting plants and animals, such as the breeding or resting places of birds.

Nevertheless, he is strongly opposed to those fanatic friends of nature who hold the view that golf-courses, a priori, violate nature and make it sterile in an undesirable way. Most golf-courses are laid out in areas which would otherwise be built over or which are now cultivated, and the constructors of golf-courses are probably as eager to protect natural and cultural values as the authorities are. It is quite possible that the land might be used more economically, but since the areas occupied by golf-courses are relatively very small, such objections must be regarded as petty ones.

A golf-course does not consist only of tees, fairways and greens, which may, botanically, be rather sterile. Within the area of the course there is at least as much undisturbed nature. In the roughs, banks of bunkers and the outlying areas there is frequently more untouched nature than the golfer is always willing to accept. Whether he likes it or not, he has to visit such places, and is compelled to play there. If he is at all interested in nature, he will get more out of the visit than the immediate problem of playing his ball from a bad lie. There cannot be many games, at least not ball games, that are practised so close to relatively undisturbed nature as golf. Most golfers also regard contact with nature as a rather important element in the charm of the game.

One may take the opposite approach, and claim that golf-courses, if laid out in the right places and with the right attitude to the topography of the landscape, may become environments of great beauty. They are especially valuable in or close to towns. A golf-course is unrivalled as a green area, but even when it is situated among fields and farms, or on heaths or shores, it

frequently means that the structure of the landscape must be preserved, and in consequence we experience it more consciously and more intensely than otherwise. The fundamental idea of golf is that it is played in direct confrontation with nature, and therefore the best golf-course is that which has preserved as much as possible of the natural features of the landscape.

PER FRIBERG

Golfbanor och landskap — en planeringsfråga

Vårt sommarnöje ligger alldeles vid golfbanan. Från huset ser vi ut över den del av banan som kallas elfte hålet har vi fått veta av någon initierad. Vi har inte funderat så mycket över spelets regler mer än att det måste gå ut på att med en klubba slå en liten vit boll runt en bana med en rad stationer, markerade med röda flaggor. Uppslagsbokens första mening under ordet *golf* slår fast att det är ”*ett bollspel, där en liten massiv boll spelas med klubbor av olika typer . . .*”. Till golfbanan hör dess *tees, greens, fairways, roughs* och *bunkers*, allt delar av golfbanans landskap — men väl att märka inte särskilt markanta delar därför att de nästan alltid — om man ser dem i sitt sammanhang som landskapselement — blir underordnade det ursprungliga landskapet, dess topografi, vegetation eller vad annars som i det enskilda fallet är detta landskaps karakteristika. Det kan vara lämpligt att så här som den allra första av några reflexioner kring golfbanorna och landskapet påminna sig att som anläggningar är golfbanorna av den nämnda anledningen mera diskreta och hänsynsfulla än väl några andra banor för sport av jämförligt slag. På en vandring i terrängen kan man ju faktiskt komma in på en golfbana utan att märka när man passerar gränsen mellan betade marker och nödtorftigt tuktade roughs och fairways.

Från detaljerna till helheten — ingen annan sport kan väl med mera rätt än golfen tala om *sitt* landskap, golfbanans landskap. För att få plats för dessa arton hål behövs det i regel fyrtio hektar mark, alltså ett hemman på åttio tunnland eller — om vi ser det som tomtmark — fyrahundratusen kvadratmeter. Det är så mycket mark, det utgör i sig en så stor sammanhängande totalmiljö att det kan vara befogat att kalla den ett landskap.

Från sommarnöjets arbetsplats, där detta skrives, kan vi sålunda med bara en glasvägg som skilje blicka ut över det öppna, vida hedlandskap, som också rymmer en golfbana. Från vår utsiktspunkt kan aktiviteten på

banan beskrivas så här: sportklädda människor i alla åldrar passerar därute på ett bestämt stråk i terrängen, som styrda av en instinkt, kne-gande alla på sina vagnar med ett antal klubbor och andra förnödenheter. På långt håll ser de, människorna plus vagnarna, ut som en slags kentaurer i en staccatoframryckning över heden. Mycken möda och tid synes gå åt att leta efter och i bästa fall hitta den lilla bollen, som sedan sänds iväg mot nästa flagga, varefter golfkentaureorna fortsätter vandringen genom landskapet. Landskapet ja, man ställer sig frågan: hur mycket upplever golfspelarna sitt landskap? Är all deras uppmärksamhet koncentrerad på den lilla vita bollen som skall sändas iväg mot den röda flaggan därborta eller njuter de verkligen också *en passant* av landskaps skönhet, av dagrarna över heden, av dofter och blommande ljung? Man vet ju av hörsägen att golfen gör sina utövare till entusiaster till den grad att spelet nära nog blir som något av en last, som man blir gripen av med hull och hår. Och eftersom allt flera människor blir gripna behövs det allt flera golfbanor och därmed uppstår konkurrens med andra legitima behov av mark, *spelet om marken*. Från att ha varit ett exklusivt nöje för ett fåtal har golfen alltmera blivit en sport som alla kan och vill utöva.

Den utvecklingen har redan under många år pågått i sportens och följaktligen också golfens hemland, England och Skottland. Också i Amerika håller golfen på att tränga ut baseball och är därmed på väg att bli en ny nationalsport. På en stadsplane kongress nyligen beskrev en engelsk planerare utvecklingen i londonregionen så här: "... För tio år sedan minns jag en gång när jag spelade på en golfbana intill en landsväg hur en grupp arbetare från ett bygge alldeles i närheten av golfbanan skämtade ohämmat med utövarna av denna sport som man kunde förstå de betraktade som ett mystiskt, märkligt, omanligt medelklassnöje. *A man playing golf is a bit of a joke.*

Den attityden har ändrats under dessa år så mycket att jag är säker på att flera av de byggnadsarbetarna nu själva blivit hängivna golfspelare, som i weekenden otåligt väntar på sin tur att få komma igång på banan. Redan klockan sju på morgonen är det nu överallt på våra golfbanor en lång kö av spelsugna golfare, den som kommer senare brukar få vänta flera timmar innan han får spela. Vid en golfbana i Londontrakten, Beckenham, spelades 1949 63 000 spel och 1963 84 000 spel, vid en annan, Hainault Forest med två 18-håls banor, steg antalet spel under samma tid från 60 000 till 127 000.

Därför behövs det självklart många nya banor och därför är det nödvändigt att räkna med detta i generalplanerna för våra städer, särskilt

som golfbanorna är så arealkrävande att de så tidigt som möjligt bör komma med i dispositionerna. Detta måste planerarna komma ihåg i sitt arbete. Golfbanorna för ju heller inte med sig buller och störningar för sin omgivning som till exempel motorsportens arenor och dessutom kommer de verkligen till användning varenda dag hela året till skillnad från andra tävlingsbanor och idrottsanläggningar. Därför måste vi ge plats åt golfbanor i våra grönområden . . .”.

Den engelske planerarens beskrivning har citerats här därför att deras förhållanden på många sätt liknar våra egna. En våg av nymornat intresse för naturvårdsfrågor väller nu över landet. I varje morgons tidning får vi bevis när vi läser om kampen mot biocider, nedskräpning, vattenförorening och all annan vandalisering av naturen. Vi har börjat bli rädda om våra tillgångar i fråga om naturresurser, som vi förut ansett outtömliga. Vi har äntligen börjat betrakta naturvärdena som ett kapital som vi inte får förlösa. Ja, andarna har vaknat, minsann, och det är en lust att leva.

Samtidigt pågår en intensiv urbanisering av allt större områden i det fåtal stadsregioner vi räknar med för framtiden. Med någon förvåning får vi veta att naturen i vårt land håller på att ta slut, men med någon lättnad konstaterar vi att nästan alla våra städer, även vår huvudstad ter sig som en glänta i storskogen och att antalet invånare per kvadratkilometer i vårt land — 18 — är låg jämförd med Hollands 178. Siffror blir fort inaktuella men vi vet att nu behöver varje medborgare allt mera mark att bo på, att arbeta på, att ställa upp bilar på, att färdas på och att rekreera sig på vinter som sommar. Och därmed är vi framme vid det rörliga friluftslivets stigande behov av mark: sjöområden, badplatser, ridbanor, strövområden, camping och allt annat i den vägen i allmänhet och golfbanor i synnerhet.

Så börjar därmed spelet om marken och konkurrensen blir hård om de ur olika synpunkter bästa lägena för anläggningar av alla slag som hör staden till: bebyggelse, vägar, friområden. Har man så kommit fram till att ett område i varje fall *inte* bör bebyggas kan valet sedan stå mellan olika alternativ för intensivt friluftsliv eller för total fredning och fridlysning för vetenskapliga ändamål. Och så uppstår en konflikt mellan de motstridiga intressenas talesmän, som ofta är dramatisk och som alltid är tragisk i klassisk mening i så motto att liksom i det grekiska dramat den ene av parterna måste duka under.

Det borde finnas en väg att komma från dessa motsättningar, en lösning som här genast skall utpekas. Den lösningen måste helt givet ligga i *en översiktlig planläggning på tidigt stadium*, som ger en överblick både utåt i rummet och framåt i tiden. Det skulle ske i form av en landskaps-

Fig. 5. Golfbanan i Åtvidaberg ligger i ett naturligt parklandskap på gammal åker och hagmark. Vackra ekbestånd är karaktäristiska för trakten. Trots att de nödvändiga uthuggningarna ej alltid kan ske med hänsyn till parkmässiga synpunkter har nya skönhetsvärden ofta vunnits. — The golfcourse at Åtvidaberg is situated in a natural parkland dominated by oak. The fairways often open beautiful vistas although laid out mainly from the golfer's point of view.

planering efter en för vårt land ny arbetsmetodik, där bebyggelse- och vägplaneringen integreras med fritids- och naturvårdsplaneringen, så att biologiska hänsyn med allt vad det innebär får prioritet. En sådan planering av hela landskapet studeras vid lantbrukshögskolans institution för trädgårdskonst och naturvård i Alnarp i utbildningen av landskapsarkitekter. Endast genom en sådan planläggning kan man i spelet om marken ha en möjlighet att avväga intressena, jämka och syntetisera, avväga alla detaljernas roll i helheten, den stora helheten som är vår totala miljö och där även stora pusselbitar som golfbanor i alla fall bara är — just pusselbitar. I utgångsläget för planeringen är ju så att säga naturen först på platsen — vad är då självklarare intill det axiomatiska att man startar med att bestämma vilka delar av den befintliga miljön som måste sparas? Skälen kan vara olika: naturvetenskapliga, antikvariska

eller sociala. Vad är naturligare än att fredningsintressena får förtur och tillgodoses efter noggranna inventeringar och att först därefter golfbanor, motorvägskaruseller, benmjölsfabriker, hippodromer, reningsverk, stadionanläggningar, egnahemsområden, bensinstationer och friluftsbad får rivalisera om återstoden? (Uppräkningen vill här givetvis spegla alla dessa allt mer markkrävande anläggningar som är golfbanornas konkurrenter om marken.) I sanningens namn bör härtill bemärkas att golfbanorna begripligtvis hittills har haft andra ambitioner än de uppräknade anläggningarna ifråga om att vilja välja ett naturskönt läge. Detta är givetvis förklaringen till att golf och naturvård ofta har kolliderat. I problemet rummet — tiden tillkommer dessutom det faktum att golfklubbarna ju ofta faktiskt hade valt ut kanske de bästa bitarna innan det nymornade naturvårdsintresset ens hade börjat spira. Det ideella naturskyddet har inte kunnat förhindra detta, de konserverande krafterna har fått ge efter för de exploaterande även när det gällt fritidsändamål. Detta synes onödigt — i själva verket kan ju golfbanor placeras i de mest skiftande terrängtyper, de kräver ju inte för att fungera vissa bestämda mått, höjdförhållanden, marklutningar och andra naturliga eller framskapade betingelser, de behöver heller inte ligga längs strandområden som öresundskusten eller på utomordentliga naturområden som Kullaberg med enastående utblickar över land och hav. Där borde man få ströva fritt utan att riskera att bli träffad av golfbollen. Därför kunde i framtiden golfbanorna lika gärna förläggas till marginella åkrar eller moränbackar som vi redan har gott om och får i överflöd i samband med jordbruksbygdens förutspådda evakuering.

Det finns exempel i legio att konkretisera dessa principreflexioner om golfbanor och landskap. Låt oss välja golfbanan vid Kungsmarken öster om Lund — utan pretention att lösa problemet, bara belysa problematiken! Området är unikt både ur kulturhistorisk och botanisk synpunkt; här finns slätterängar som tillhört utmarkerna, där byns bönder gemensamt skördade hö för vintern; här är ett mycket värdefullt område med sin rikedom på orkideér (Adam och Eva) på de kvarvarande kalkfuktängarna; här har på den gamla kungsgårdens ägor utmarken fått förbli orörd till skillnad från den bondeägda jorden, där gårdarna vid skiftets genomförande tog sådana utmarker i bruk och odlade upp dem till nya boplatser; här indikeras det gamla slätter- och beteslandskapet av smalbladig lungört (*Pulmonaria angustifolia*) och humlesuga (*Betonica officinalis*) — att de finns kvar beror på att marken hävdas på samma sätt som tidigare —; här finns boplatser från järnåldern, enligt arkeologerna de bäst bevarade i vårt land liksom åkrarna från samma tid. Kungsmar-

Fig. 6. Åtvidabergs golfbana. På fairwayn vid sjön betar änder i hundratal utan att låta sig störas. Ett flertal sällsynta fåglar häckar inom området bl. a. stenkäcken och mellanspetten, som rett sitt bo intill en utslagsplats. — Åtvidaberg. Ducks are frequently seen on this fairway and many unusual birds breed near the course and pay no attention to the players.

ken är därför allt som allt en relik av stort värde, även om senare tidens åtgärder i form av granplanteringar knappast är ägnade att ge förhoppningar för den framtida landskapsbilden. I stället för granåkrar borde här vara lövträdsvegetation.

Men ännu bjuder oss Kungsmarken en landskapsbild som vi aldrig kan få igen. Och nu hotas den av den akademiska golfklubbens eventuella expansion med ytterligare en 9- eller 18-håls bana som skulle förläggas över den gamla kulturmarken.

Helt givet har antikvarier och naturskyddare av främst vetenskapliga skäl avstyrkt utvidgningen, medan golfklubben ansett att den planerade nya banan knappast skulle spolia naturvärdena. Och därmed är ställningskriget i gång i låsta positioner. Ett alternativ har emellertid lagts fram av regionens planerare som förutom av vetenskapliga och kulturella

dessutom också av sociala skäl vill minska den nuvarande banan till halva dess storlek och anlägga en ny utvidgad bana i grannskapet men i mindre ömtålig terräng än den golfklubben planerat. Därigenom skulle i planerarnas lösning de 20 000 lundabor som finns i bostadsområdena inom ett par kilometers avstånd från Kungsmarken kunna röra sig fritt i största delen av området och Lund skulle få ett strövområde i direkt kontakt med staden!

Ekologerna vill från sina utgångspunkter bevara den ursprungliga naturtypens biotoper, skogen, heden, myren, ängen, liksom kulturmarkens vegetation och dess lokaler — i detta fall som nämnts humlesugan, smalbladiga lungörten och orkidéerna, som generationer av lundabotaniker har studerat i sina floristiska karteringar. *Kulturhistorikerna* vill hålla i hävd de områden människan påverkat, dess rösen och fornminnen, i detta fall ärkebiskopens forna åkrar och betesmarker. *Golfspelarna* anser att nästan allt detta går att bevara även med en golfbana försiktigt inlagd i terrängen, till nytta och nöje för många. *Planerarna* kan i detta läge i en översiktlig bedömning och genom en omsorgsfull planering söka nå fram till en lösning där både naturvården, kulturminnesvården och det rörliga friluftslivet får sina intressen tillgodosedda.

Ett annat skånskt exempel där en samordnad planering varit till stor hjälp är Barsebäck och det där planerade stora fritidsområdet. I samband med motorvägsbygget i områdets närhet blev behovet av grus så stort att en större grustäkt planerades och utfördes på samma marker som senare skulle användas till en golfbana. Vi hade då möjlighet att modellera marken efter önskan för att passa till den kommande användningen genom att i ritningarna som hörde till täktplanen bestämma markens form och nivåer, i många punkter 5 meter under de ursprungliga.

Här i Lustgården ville man gärna avsluta dessa reflexioner med att peka på möjligheterna att med konst anlägga golfbanor som det skulle vara en upplevelse att beträda. De engelska förebilderna ligger ju aldrig i någon jungfrulig naturmiljö — sådan existerar ju knappast på öriket men väl har man där världens mest humaniserade landskap, dess *countryside*. De *biologiska* komponenterna i vårt landskap: marken, vattnet, vegetationen jämte de *arkitektoniska*: rum, rymd, skala, ljus, skugga har vi ständigt till hands liksom i bästa fall också de *kunskaper* och den *fantasi* som kan diktera lösningen. Upplevelsen av en golfbana är ju också ovanligt diktatoriskt entydig, centraldirigerad i orubbliga spelregler, i en fixerad framryckning från hål ett till hål arton. Vi vet därför precis hur de människor vi skapar banan och miljön för kommer att

röra sig genom vårt tillrättalagda landskap. Vi kan på lämpliga ställen servera dem utblickar, passager, berg och dalar i välberäknade sekvenser. Naturligtvis kan vi misstänka att de i upplevelsen av sin omgivning samlas till andra intressepunkter än dem vi hoppats på, punkter som markerats med röda flaggor — för att inte tala om den lilla bit mark där den magiska vita bollen ligger. Mellan dessa momentana koncentrationsstunder av aktivt spel och andra mera flegmatiska i den obligatoriska aktiviteten att leta efter bollen — däremellan bör också den inbitne golfspelaren kunna påverkas av sin miljö.

I funderingar kring golfbanornas miljö kommer man lätt in på en smula parkfilosofi. Engelska landskapsparker som kulturyttring ligger ju nära till hands som utgångspunkt för golfbanornas anläggning. Någon av Lancelot Browns parker lär numera vara inrättad som golfbana. De franska parkerna fungerade ju som ram för stora festliga arrangemang med många människor medan de engelska ägnades den ensamme vandraren och hans naturupplevelse, där han färdades genom alstren av en trädgårdskonst som närmast hade sin inspiration ur måleriet. Hur nära trädgårdskonsten och målarkonsten kan ligga varann bevisas ju bäst av uppgiften att målaren Gainsborough också åtog sig att planera parker. Mot den bakgrunden är det närliggande att fråga sig varför våra golfbanor alltid planeras enbart av experter på golf men aldrig av experter på park och landskap?

Ser vi golfbanorna som element i stadslandskapet närmast som väldiga parker, som mer eller mindre naturbetonade eller artificiella miljöer, så stämmer de just genom sin storlek väl med den nya skalan som dels husen, dels också i ännu högre grad trafiklederna innebär, där den nya staden växer ut över ännu nästan orörda marker.

Måste då denna urbanisering också gå ut över värdefulla, ja omistliga naturområden, eller omvänt — måste fredningen av dessa, att hävda deras värde alltid innebära ett negativt förnekande av det nyas möjligheter, dess rimliga krav på förändring av den befintliga miljön? Svaret får ges från fall till fall, den ena konfliktsituationen är inte den andra lik, de i vidaste mening *ekologiska* villkoren skiftar. Men eftersom man i stort bestämmer markens användning redan i den översiktliga planeringen är det ju här fredning av värdefulla naturområden liksom lokaliseringen av friområden, golfbanor inräknade, måste göras. Mycket tyder också på att ett nytt synsätt är på väg så att man inte som tidigare börjar med att lokalisera bostäder, industri, administration och handel samt parallellt härmed huvudlinjerna för trafiken och först därefter i vad som blir över fogar in rekreatiomsområden eller först då frågar sig hur in-

greppen kommer att bli i den ursprungliga miljön. Ordningsföljden bör ju vara den omvända så att man allra först tar undan de områden som ur social eller vetenskaplig synpunkt bör sparas från bebyggelse eller annan exploatering. Som enheter i dessa friområden är golfbanornas pastorala landskap med sin extensiva användning av marken välkomna avbrott i urbaniseringens eller agrarnäringarnas effektiva landskap.

Summary

Golf and landscape—a planning problem

A golf course is a system of tees, greens, fairways, roughs and bunkers, all these elements that constitute *the golf landscape*—but also elements that in most cases can be located and designed to fit very well into the original landscape, its topography, vegetation and everything else that is characteristic of this landscape. This is the reason why golf courses,—subordinated to their environment—as a planning element in urbanized areas can be used to keep a big open space open even in the future and if it is a beautiful piece of land without changing very much its original conditions.

No or few other sports can talk about their own landscape but as a golf course occupies at least 40 hectares of land we are talking about a big piece of ground as a landscape garden. And then, about golf as an environment, when regarding the golf-players walking through the landscape I cannot help putting the question: How much do the golf-players really enjoy the beauty of the landscape? You have heard, that the golf makes its practisers enthusiasts to such an extent, that the play will almost be like a vice.

As more and more people start playing golf, more and more golf courses are required—and then it is a question of reserving land for this purpose in competition with all other kinds of land use.

Therefore it is necessary to have this in mind, when the master plans for our cities are to be made, especially as the golf courses need so much land, that already the preliminary planning dispositions should as early as possible include them. It is to be noticed, that there is no noise on the golf courses, and that they are used every day of the year, which is not the case with many other sports-grounds. That is why we have to give place to golf courses in our open spaces.

In the planning process we also know, that every citizen now needs more and more space, more land to live on, work on, park the cars on, travel on and to get recreation on winter and summer. By this the question of land use starts and the competition about the land is hard. And even when finally there is a conclusion that a certain area shall be open and not exploited, a discussion starts about how the grounds should be used. There can then be a conflict between different alternatives, such as intense outdoor life or complete conservation for scientific purposes. There must be a solution to solve this conflict, and the solution must simply be an early planning, that gives a survey of time as well as space.

This should be executed by a landscape planning according to a method of

work that is new for our country, a method where the built up areas and the road planning are integrated with the planning of open spaces. In this planning biological considerations should get priority. Such a landscape planning is in Sweden practised at the Institute of Landscape Architecture of the Agricultural College at Alnarp. Only by such an overall planning of the total landscape it is possible to integrate the different interests, that compete about the land. At the beginning of the planning the original natural landscape is what we start with, and that is why it goes without saying, that you start to decide which parts of the existing environment should be saved. The reasons are different: scientific, antiquarian, social or others.

It is then natural that the conservation interests get priority—and then it is up to golf courses and all their competitors to be rivals for the rest of the land.

GUSTAF ADOLF WESTFELDT

Den förvildade trädgården på Lida

Under mina strövtåg i Västgöta fjällar förde mig ödet en sommardag 1965 till Lida, beläget en knapp mil norr om Borås. Ordet fjällar kanske irriterar någon men Linné kallade faktiskt vildmarksområdet mellan Borås och Alingsås, som han passerade under sin Västgötaresa 1747, vid detta namn. Sagda skogsområde omfattar delar av Bredareds, Sandhults och Töllsjö socknar och sträcker sig i en av sina utlöpare fram emot Fristad. Gården, eller gårdarna, de är nämligen två, ligger på västsidan om Öresjö cirka 240 m ö. h. Strävsam är backen upp från sjön, men när man väl kommer dit upp, så ger utsikten lön för mödan. Djupt i dalen 100 m lägre än gårdarna ligger Öresjö och bortom densamma de skogklädda höjderna ovanför Sparsörs villasamhälle, de odlade fälten i "Gringri lider" och norr därom Fristads kyrka.

Redan under skolåren besökte jag Lida vid något tillfälle. Det var då icke utsikten och trädgården såsom sådan som lockade utan körsbärsträden med sina härliga frukter. Det fanns på den tiden mängder av fruktträd på Lida, äpple-, päron-, körsbär- och bigarråträd. Det var den tidigare ägaren, trädgårdsmästare Johan Andersson, som byggt boningshuset och anlagt odlingarna. I dag finns det blott några få träd kvar, knotiga och nedlusade av lavar. Man kan även finna något förvildat sötkörsbärsträd i grannskapet. Enligt vad jag erfarit av en dotter till Andersson, som är bosatt i Borås, byggde fadern den rödmålade stugan 1885. Stugan har senare försetts med en anskrämlig glasveranda. Den är i dag i ett rätt så bedrövligt skick. Samtidigt anlades trädgården närmast söder om stugan och litet högre upp i slutningen fruktträdgården. I anslutning till köksträdgården byggdes tvenne växthus. De är för länge sedan jämnade med marken. Ett stycke västerut från stugan låg ladugården, som säckade ihop under den snörika vintern 1965/66. F. ö. genomkorsades anläggningen av välvårdade grusgångar och gräsmattorna pryddes av välansade rabatter med blommor av alla de slag. Av allt detta ser man i dag föga eller intet. Allt är nu i ett härligt vildvuxet tillstånd. Det finns dessvärre ej något fotografi från Lida från sekelskiftet. Ej heller finns det någon planskiss i behåll och än mindre någon förteckning över trädgårdens alla träd, buskar och örter.

Står man med ryggen mot stugan, kan man snett fram till höger skönja spår av en rabatt eller gräsmatta. Mitt på densamma växte i äldre tider ett valnötsträd. Det försvann liksom tvenne akasior (*Robinia*) och en stor murgröna på den norra gaveln under 1940-talets hårda fimbulvintrar. Vilken Juglans-art det rört sig om är ej gott att i dag avgöra. Då både Juglans *cinerea* och *nigra* är härdiga i våra bygder, får man gissa på endera av dem. I dag växer det en äkta kaprifol (*Lonicera caprifolium*) på södra gaveln och den nyssnämnda rabatten pryds av ett kraftigt bestånd av solstjärna (*Telekia speciosa*), en nära släkting till ålandsrot (*Inula helenium*), som den mycket erinrar om. Solstjärnan växer i stora mängder omkring gården och i dess grannskap. Den odlas f. ö. lite varstans i bygden, och det finns all orsak att tro, att de härstammar från Lida.

Strax till vänster om solstjärnebeståndet finns ett mindre buskage huvudsakligen bestående av gammal hederlig bondsyrén (*Syringa vulgaris*) samt schersmin (*Philadelphus coronarius*). Ett tiotal meter bortom detsamma reser sig ett verkligt praktexemplar av blodbok (*Fagus silvatica*) med en vackert utbildad krona. Stammen mäter 2,7 m vid brösthöjd. Bortom bokträdet växer ett lägre buskage av rönnspirea (*Sorbaria sorbifolia*) och som övergår i ett mera högvuxet bestånd av surkörbsbär (*Prunus cerasus*), syrén, sibirisk ärtbuske (*Caragana arborescens*) och inhemsk hassel. I gräsvallen framför rödboken har förvildats bergklint (*Centaurea montana*), körvel (*Myrrhis odorata*), skogsförgätmigej (*Myosotis silvatica*), rödfibbla (*Hieracium aurantiacum*), knölklocka (*Campanula rapunculoides*) och hässleklocka (*C. latifolia*), penningblad (*Lysimachia nummularia*), *Polygonum alpinum* och aklejoj i alla de färger. Här finns även ett litet exemplar av *Evonymus nanus* samt slutligen ett stort bestånd av stjärnfloka (*Astrantia major*). Det är en växt, som man sällan ser odlad i Sjuhäradsbygden. Om man tittar lite närmare på stjärnflokans blomställning, så är det inte utan, att man måste hålla med en bekant till mig, som, då han fick syn på växten, påpekade, att den med sina grön- eller rödaktigt vita svepeblad och sin elegant utbildade blomställning gör ett ålderdomligt intryck samt att den rätteligen kan sägas höra hemma i krinolinens tidevarv eller i Gustav III:s dagar.

I riktning mot ladugården finns ett tredje buskage. Det är vidlyftigare än de föregående och rikare på arter. Förutom bondsyrén noterar man dess frände, den ungerska syrénen (*Syringa josikaea*), benved (*Evonymus europaea*), en röd vinbärsbuske, snöbär (*Symphoricarpos rivularis*) och på fransidan ett stort bestånd av parkslöde (*Polygonum cuspidatum*) eller bovete som den understundom felaktigt kallas. Det är ju en upp

till 3 m hög ört, som är hemmahörande i Ost-Asien. Över buskaget höjer sig ett cirka 15 m högt träd av mera ovanligt slag. Bladen är handflikiga, på undersidan filludna. Blommorna äro gröna, ofärgade, och framkommer på eftersommaren. Det är *Acanthopanax picta*, en ostasiatisk art, som står närmast aralierna och murgröna. Trädet odlas sällan i Sverige och man måste förvåna sig över att det överlevt 40-talets vintrar.

Några meter från *Acanthopanax* står en ståtlig europeisk silvergran (*Abies alba*). Den hör ju till de mera snabbväxande av sitt släkte. Höjden är uppskattningsvis 25 meter, stamomkretsen 2,8 meter vid brösthöjd.

I slutningen strax ovan silvergranen finns trädgårdens största buskage, ungefär 60 m långt och 15 m brett. I kanten av detsamma står en trädformig hagtorn med röda blommor. Här får vi förnya bekantskapen med den snart allestädes förekommande solstjärnan och intill densamma växer mästerroten (*Peucedanum ostruthium*), en gammal medicinalväxt, som erinrar om kirskaålen (*Aegopodium podagraria*). Detta verkligt svåra ogräs har naturligtvis även smugit sig in i trädgården. Om man en gång har planterat mästerroten i sin täppa, får man behålla den. Som ogräs kan den dock ej mäta sig med sin frände kirskaålen. Mästerrotens blad har en mörkgrön nyans och de är verkligt dekorativa. Jag noterade vidare häckspirea (*Spiraea salicifolia*), välkänd från alla äldre trädgårdar och ödetorp och i något enstaka exemplar såg jag även kvastspirea (*S. chamaedryfolia*). F. ö. växer här svarta vinbär, hägg, syrén, några smärre hasselbuskar och druvfläder (*Sambucus racemosa*), som för varje år blir allt vanligare kring städer och industrisamhällen. En mycket stor del av buskaget utgöres dock av de båda slide-arterna, *Polygonum cuspidatum* och *sachalinense*. De täcker tillsammans en yta på cirka 250 kvm, som ökar till omfånget för varje år, förkvävande allt som står i dess väg. Inne i det slutna beståndet fann jag några hårt trängda exemplar av stormhatt (*Aconitum*) och trädgårdsnattviol (*Hesperis*). Jätteslidet (*Polygonum sachalinense*) erinrar till växtsättet mycket om sin frände, men blir högre, ända upp till 4 meter. Vad som särskilt frapperar är de stora om "elefantöron" erinrande bladen. I övre delen av buskaget reser sig tvenne utländska granar, silvergran och douglasgran (*Pseudotsuga Douglasii*). Den sistnämnda är 30 m hög med en stamomkrets på 2,6 m.

Tätt tryckta till granarna står ett par exemplar av gullregn (*Cytisus alpinum*), några ungerska syréner, videkornell (*Cornus alba*), *Diervilla canadense*, en mindre rödbok och här och var blommor om våren tibast (*Daphne mezereum*). Ett litet bestånd av mahonia (*Berberis aquifolium*) har även gömt sig i dunklet under granarna.

I gräsmattan bland buskarna finns även en hel del intressanta örter. Enligt fröken Andersson odlade fadern i sina rabatter mängder av "sköna blomster". Bland dem hon kan erinra sig sedan barnåren är rosor och liljor, edelweiss (*Leontopodium alpinum*), flox i många färger samt Mose brinnande buske (*Dictamnus albus*). Dessutom lär fadern i sina odlingar haft "Sveriges sällsyntaste gräs". Då hon därtill underströk, att gräset hade långa, vackra plymer, finns det all orsak att tro, att hon avsåg fjädergräset (*Stipa pennata*). Flertalet av örterna har för länge sedan försvunnit. En del ha gått urder i konkurrensen med den inhemska floran. Andra har under årens lopp liksom *Stipa* försvunnit i sällskap med någon blomsterälskande besökare. Bland örter, som jag noterat, kan nämnas myskmadra (*Galium odoratum*), fingerborgsblomma (*Digitalis*), gemsrot (*Doronicum*), lupiner, vintergröna (*Vinca minor*), gulplister (*Lamium galeobdolum*), luktviol (*Viola odorata*), liljekonvalje, penningblad, hässleklocka, smörbollor (*Trollius*) och skogsförgätmigej. På vår och försommar blommar här mängder av lökväxter, narcisser, dubbla pingstliljor, krokus, snödroppor, pärlhyacint (*Muscari*) och *Scilla* och man kan även finna några av bygdens egna primörer såsom blåsippa, svalört (*Ficaria*), vårlök (*Gagea lutea*), ormbär (*Paris*) och skogsbingel (*Mercurialis perennis*). Den sistnämnda liksom även smörbollor och svalört kan mycket väl vara spontana. De är långt ifrån sällsynta i bygden och växer även i sluttningarna vid Lida.

I det södra hörnet av trädgården, där köksträdgården och växthusen legat, har buskvegetationen ännu ej hunnit ta överhand. Närmast framkörsvägen finns ett bestånd av *Polygonum cuspidatum* och inne i det samma fann jag några exemplar av struthräken (*Matteuccia struthiopteris*). Vid stenvuren växer hassel och hägg. Enstaka exemplar av ek, lönn och björk har även fattat posto i ängsmarken tillsammans med syren, hagtorn och tibast. Jag kan härifrån även notera ett exemplar av *Crataegus americana*. Området domineras eljest av solstjärna. F. ö. växer det rödfibbla, hässleklocka, körvel, trädgårdsnattviol, akleja och penningblad. Här står även ett litet exemplar av *Rosa centifolia*, den enda ros, som jag sett på Lida samt den vitblommiga meterhöga *Clematis recta*.

I ängsmarken ett 50-tal meter norr om ladugården anlade Andersson åt en av sin döttrar en liten trädgård, som han kallade "Karins trädgård". Ett flertal av den stora trädgårdens arter är här representerade, men härutöver finner man snöbollsbuske (*Viburnum*), ett exemplar av bondpion, porslinsblomma (*Saxifraga umbrosa*) samt ett stort bestånd av *Polygonum polystachyum*, en främling från Himalaya. Porslinsblomman har även förvildats i ängsmarken, där den växer tillsammans med ormrot

(*Polygonum viviparum*), vitsippa och fläckig nyckelblomster (*Orchis maculata*), "fattigmans-orchideen", som den kallas på sina håll i bygden. Mitt uppe i det manshöga beståndet av *Polygonum polystachyum* och nästan skynd av densamma står en synnerligen intressant umbellat, *Molopospermum cicutarium* BC. Den är gott och väl meterhög och har blågröna tredubbelt parbladiga blad och gulvita blommor. Hur den hamnat här på Lida är en gåta, allra helst som man ytterligt sällan ser den odlad i vårt land. Arten anträffas vildväxande i södra Frankrike, Pyreneerna och Nord-Italien.

Bland Lidas fruktträd fanns i äldre tider även en päronsort, som barnen satte mycket värde på. Det trädet lär ha kommit från ett grannställe, som hette Hallvik och som farfadern tidigare ägt. Päronen kallades även för hallviks-päron och de var i barnamun naturligtvis "sällsynt goda".

Några hundra meter norr om gården rinner den lilla Kvarnbäcken ned till Öresjö. Bäckdalen begränsas i norr av ett 8 m högt stup nedom vilket utbreder sig ett mindre hässle. Enligt fröken Andersson planterade fadern här i bäckravinsens dunkel, i "berga-trädgården", som han älskade att kalla platsen, en del skuggälskande örter. Det är inte många av dessa, som i dag finns kvar. Om våren är marken översållad av kraftiga bestånd av snödroppar och även pingstliljor kan man finna. Senare kommer skogsbindel, kransrams (*Polygonatum verticillatum*) och *Epimedium alpinum* och även något enstaka exemplar av *Scilla campanulata* har dröjt sig kvar. Rikligast företrädd är vintergrönan, som i en tät matta täcker blockmarken och högt över densamma vajade vid mitt besök ett stort exemplar av plymspirea (*Aruncus silvestris*). Bland hasselbuskarna kan man även finna olvon (*Viburnum*) och äkta kaprifol.

När man granskar listan över alla de träd, buskar och örter, som ännu lever kvar sedan Johan Anderssons tid, så drar man gärna den slutsatsen, att sedan trädgården anlagts och sedan Andersson och hans familj lämnat Lida, Andersson gick ur tiden 1904 och sterbhuset sålde stället redan några år senare, har allt fått förfalla. Det kvarstående sortimentet växter utgör prov på vad som odlades på 1890-talet. Någon påspädning av senare tiders trädgårdsnyheter har säkerligen ej ägt rum.

Summary

A forgotten garden

Lida is situated 10 km north of Borås on the west side of Öresjö in the parish of Fristad. The height above sea level is about 260 metres. The estate was

bought in 1880 by Johan Andersson, a gardener, who built the existing house and laid out the adjoining garden. Andersson planted a large number of fruit-trees, built a greenhouse and laid out a beautiful garden which harboured trees, shrubs and plants unknown in these parts of the country. Today there is little or nothing to be seen of all this. The grounds have now turned into a charming wilderness. Many of the rarities disappeared during the hard winters about 1940. Some have been smothered by the local vegetation, others have disappeared because of visiting flowerlovers. Among those still existing is a specimen, 15 metres high, of *Acanthopanax picta*, a native of East Asia, *Dier-villa canadense*, *Crataegus americana* and a couple of tall firs, *Abies alba* and *Pseudotsuga Douglasii*. Large parts of the grounds are covered with *Telekia speciosa* and close to a big copperbeech you find a vigorous population of *Astrantia major*. Native of East Asia are three species of the genus *Polygonum*, *P. cuspidatum*, often running wild, *P. sachalinense*, 4 metres high, and the rare *P. polystachium*. In the middle of *P. polystachium* there are some specimens of *Molopospermum cicutarium*, about one metre high, seldom seen in cultivation in our country. It is evident that since Johan Andersson's death in 1904 his gardens have been left to decline. The plants growing at Lida today are examples of what a gardener with a botanical interest cultivated at the turn of the century. Certainly, no new garden plants have since been added.

TOR G. NITZELIUS

Abies

A review of the firs in the Mediterranean

In the following pages the most important spontaneously growing and cultivated species of the genus *Abies* have been described by means of determination keys and short notes on distribution and ecology. Attention has also been paid to some introduced species, which have proved to be of significant interest for reafforestation and erosion control as well as amenity horticulture. On a later occasion a map of the distribution of the Mediterranean firs as well as an exhaustive reference list of herbarium specimens will be given in this paper.

The Mediterranean region is here treated in a rather strict sense, i.e. the Mediterranean basin extending from Portugal and Morocco in the west to southeast Turkey and Palestine in the east. According to the map on the frontispiece, this area corresponds on the whole to that of the cultivated olive tree. It thus also includes the Insubrian region of northern Italy (especially regarding the surroundings of Lake Garda) as well as the littoral and the mountain slopes of Pontus in Asia Minor.

The diagram on page 148 showing the altitudinal forest belts of the Mediterranean is based on the great variation of the climate within the whole area. The difference between e.g. the oceanically influenced west and many other parts does not need to be particularly emphasized. The purpose of the diagram is to give an approximative idea of the vertical zonation of the spontaneous tree species, and to serve as a practical basis for proposals concerning the hypothetically best sites for the planting of exotic species. Such proposals are to be found under the title "Cultivation" in the description of the species in question.

Abies Mill. Fir

Evergreen trees of pyramidal or cylindrical outline with more or less regularly whorled brs.; bark of young trees smooth or beset with resin blisters, in old trees often thick and furrowed; brts. smooth or sometimes

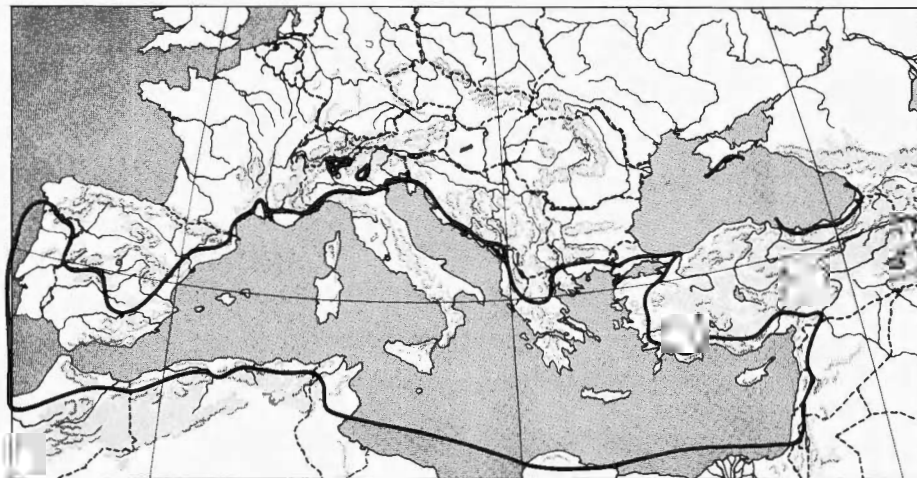

Fig. 1. Map of the area principally considered mediterranean (synonymous to the region of the cultivated olive tree).

grooved; winter-buds ovate or oblong, blunt or pointed, resinous or non-resinous; needles variously arranged on the brts., those of lateral shoots either pectinate, more or less radiate or crowded above and directed forwards and more or less covering the brt.; on leading shoots spreading; the needles are dark green, pale green or glaucous, linear or linear-lanceolate, contracted above the base and leaving a circular scar on the shoot as they fall; blunt or pointed but often notched at the apex; usually flattened and grooved above, in most species with 2 glaucous to white bands of stomata below (above without or rarely with few lines of stomata); each needle has 2 (rarely 4) resin-ducts, which are either internal (median) or marginal or subepidermal); male fls. pendent, formed in the needle-axils on the underside of the brts., oval to cylindric-oblong, with yellow or scarlet anthers; female fls. (inflorescences) ovoid to oblong, composed of numerous 2-ovuled imbricate scales; mature cones, which ripen in one season, ovoid to oblong-cylindric with closely imbricated, thin and fan-shaped scales, subtended by narrow, exserted or hidden bracts; the scales and bracts falling at maturity from the persistent axis; seeds ovoid or oblong, with large thin wing; embryo with 4 to 10 cotyledons.

About 40 species in the northern hemisphere, distributed in middle and southern Europe, north Africa, Asia and north and central America. The northern limit of distribution lies in the subarctic region (at about 65°

Fig. 2. Diagram of the altitudinal forest zonation in the Mediterranean.

Species	Evergreen forest belt (Climate subtropical – warm temperate)			Deciduous forest belt (Climate temperate)		Coniferous forest belt (Climate cool temperate – boreal) 1,500–2,200 m
	Zone 1 s.l.–500 m	Zone 2 500–800 m	Zone 3 800–1,000 m	Zone 1 1,000–1,300 m	Zone 2 1,300–1,500 m	
<i>Laurus nobilis</i>	—————					
<i>Ceratonia siliqua</i>	—————		.....			
<i>Chamaerops humilis</i>	—————		.....			
<i>Olea europaea</i>	—————		.....			
<i>Pinus pinea</i>	—————		.....			
<i>Quercus suber</i>	—————		.....			
<i>Pinus halepensis</i>	—————		.....	.....		
<i>Platanus orientalis</i>	.....	—————		.....		
<i>Quercus coccifera</i>	—————			.....		
<i>Quercus ilex</i>	—————				.....	
<i>Cupressus sempervirens</i>	—————				.....	
<i>Pinus pinaster</i>	—————				.....	
<i>Quercus pubescens</i>		.....	—————		.....	
<i>Quercus pyrenaica</i>		.....	—————		.....	
<i>Castanea sativa</i>		.....	—————		.....	
<i>Fagus sylvatica</i>			.....	—————	.....	
<i>Pinus nigra caramanica</i>			.....	—————	.....	
<i>Abies cephalonica</i>			.....	—————	.....	
<i>Abies pinsapo</i>				.....	—————	.....
<i>Abies alba</i>				.....	—————	.....
<i>Cedrus libani</i>					.....	—————
<i>Cedrus atlantica</i>						.....
<i>Pinus Heldreichii</i>						.....

N. Lat.) and the southern in the high mountains of the tropical regions (at about 14° N. Lat.).

As a rule the firs prefer a humid, temperate to boreal climate. Some species, however, are well adapted to stand more dry conditions. In the following account 25 species, subspecies and varieties of European, African, Asiatic and American origin have been described.

The indigenous species have been indicated with a dot (thus: *A. cephalonica**) in the keys.

A. Buds elongated, acute, 10–25 mm long; bracts of cones ending in 25–50 mm long, rigid spines: 20. *bracteata*

AA. Buds ovoid or globose, less than 10 mm long; bracts of cones ending in a point 10 mm long or less;

B. Brts. (esp. those of the previous year) distinctly grooved;

C. Brts. glabrous; needles with internal resin-ducts: 6. *homolepis*

CC. Brts. hairy in the grooves; resin-ducts marginal: 7. *spectabilis*

BB. Brts. not grooved or only slightly so;

C. Needles visibly stomatiferous on both sides, greyish green or glaucous;

D. Needles radially spreading, pointed, short and rigid;

E. Needles almost terete (about 1.5 mm broad) equally stomatiferous on both sides; resin-ducts internal: 10 a. *pinsapo* ssp. *pinsapo**

EE. Needles flattish, (about 2 mm broad), with few lines of stomata above; resin-ducts marginal: 10 b. *pinsapo* ssp. *marocana**

DD. Needles not radially spreading;

E. Needles flat, directed forward and covering the brt.; resin-ducts internal: 15. *lasiocarpa*

EE. Needles in cross-section convex, pectinately arranged on the brt.; resin-ducts marginal;

F. Needles irregularly and rather sparsely pectinate, generally spreading outward and curving upward (the upper± directed forward), 40–70 mm long and 2–2.5 mm broad, not grooved; cones medium-sized, with hidden bracts:

19 a. *concolor* var. *concolor*

FF. Needles closely set on and concealing the brt.; those of the middle ranks curving upward from an appressed base, 25–35 mm long and 1.5 mm broad, grooved above; buds slightly resinous only, with free acuminate scales at base; cones large, with exerted and reflexed bracts: 21. *procera*

CC. Needles stomatiferous only below (occasionally with few lines of stomata above), lustrous green above;

D. Winter-buds resinous (only slightly so in No. 5);

E. Brts. glabrous;

F. Needles 20–30 mm long; cones with exerted bracts;

G. Needles radially spreading, stiff and gradually narrowed to a sharp point without lines of stomata above; buds with thin scales, close at the tips:

11. *cephalonica**

GG. Needles directed forward (the lower row often more or less pectinate) covering the brt. acute or blunt (sometimes emarginate) often with lines of

stomata above; buds resinous at base only and with keeled scales, slightly free at the tips: 13 b. *nordmanniana* ssp. *equi-trojani**

FF. Needles 30–60 mm long, sharply bifid; cones with hidden bracts:

8. *pindrow*

EE. Brts. pubescent or puberulous;

F. Needles pectinate, with a distinct parting between the 2 lateral sets;

G. Needles firm (25–35 mm long), broadest about the middle, sharply bifid or (in older plants) obtusish and emarginate; buds only slightly resinous; cones with exerted and upright bracts: 5. *firma*

GG. Needles long and flexible, linear (40–70 mm long), more or less distinctly notched at apex; cones with hidden bracts;

H. Needles arranged in one plane, dark green, distinctly notched at apex:

17. *excelsior*

HH. Needles curving upwards, greyish or glaucous green, with lines of stomata in the grooves above, only slightly notched at apex:

19 b. *concolor* var. *lowiana*

FF. Needles directed forward, covering the brt.;

G. Needles blunt to acute or acuminate; young brts. slightly grooved; cones with large exerted and reflexed bracts: 18. *religiosa*

GG. Needles notched or bifid at apex;

H. Needles linear;

I. Needles with conspicuously white bands of stomata beneath; cones with exerted bracts;

J. Needles 20–35 mm long and about 1.5 mm broad; brts. brown; cones about 5 cm long with slightly exerted and reflexed bracts: 1. *Veitchii*

JJ. Needles 25–40 mm long and 2 mm broad; brts. rusty red; cones about 9 cm long with upright bracts: 4. *Forrestii*

II. Needles with less conspicuous white bands of stomata beneath (about 30 mm long and 2 mm broad); cones large, with hidden bracts: 16. *amabilis*

HH. Needles broadest above the middle; cones with slightly exerted bracts;
I. Needles only 10–20 mm long, rather irregularly (sometimes radially) arranged on the brt.; brts. sparingly hairy; buds thinly resinous: 2. *koreana*

II. Needles 20–25 mm long, often arranged in 2 ranks; brts. densely ferruginous-pubescent; buds very resinous: 3. *faxoniana*

DD. Winter-buds not resinous;

E. Brts. pubescent or puberulous;

F. Needles pectinate; cones with exerted and reflexed bracts;

G. Needles linear, 20–35 mm long and 1.5 mm broad, arranged in one plane with a distinct parting between the 2 lateral sets; brts. pubescent:

14 a. *alba* ssp. *alba**

GG. Needles broadest above the middle, about 10–20 mm long and 2 mm broad, crowded above or with a V-shaped depression in the middle; brts. sparingly pubescent or glabrous: 14 b. *alba* ssp. *nebrodensis**

FF. Needles directed forward, covering the brt.;

G. Needles 25–35 (–40) mm long and 1.5–2 mm broad with blunt or slightly notched apex; buds with keeled scales, free at the tips; cones with hidden bracts: 12. *cilicica**

GG. Needles 20–30 mm long and 2–2.5 mm broad, distinctly notched at apex; buds with appressed scales; cones with exerted and reflexed bracts:

13 a. *nordmanniana* ssp. *nordmanniana**

EE. Brts. glabrous; needles crowded above or forming a V-shaped depression in the middle, about 10–25 mm long and 2.5 mm broad, with few white lines of stomata above at apex; cones with hidden bracts: 9. *numidica**

1. *Abies Veitchii* Lindley in *Gard. Chron.* 23 (1861).

Picea Veitchii (Lindley) A. Murray in *Proc. Hort. Soc.* II: 347, figs. 52–62 (1862).

Abies Veitchii var. *olivacea* Shiras. in *Tokyo Bot. Mag.* XXVII: 132 (1913) (in Japanese).

Abies Veitchii var. *nikkoensis* Mayr, *Monogr. Abiet. jap. Reich.* 39, t. 2, fig. 4 loco sup. (1890).

References

WILSON, E. H., The conif. & taxads of Japan, in *Publ. Arn. Arb.* No. 8:60–62, t. XLII, XLIII (1916)

PAVARI, A., Studio prelim. sulla colt. di specie for. esot. in *Annali R. Ist. sup. for. naz.* vol. VI, parte II:85 (1921)

FRANCO, J. DO AMARAL, Abetos. in *Anais do Inst. sup. de Agron.* vol. XVII:177–179, fig. 36 (1950)

HAYASHI, Y., The nat. distr. import. trees indig. Japan. Conifer report 1 (English summary) in *Bull. gov. for. exp. stat.* No. 48.233, fig. 4 and distr. map (1951)

Ibid., *Taxonom. and phytogeogr. study of Jap. conifers*, p. 24, t. 20–22, diagr. No. 23, distr. map No. 20 (in Japanese) (1960)

OHWI, J., *Flora of Japan*, p. 112 (Amer. ed.) (1965)

In the habitat a 20 (–25) m high tree with a narrow, tapering, pyramidal habit; bark smooth, grey or whitish, with prominent resin blisters; buds rather small, subglobose, purplish and very resinous; brts. brown, densely pubescent; needles crowded and directed forward on the upper side, on a less sharp angle below, linear, 20–35 mm long and 1.5–2 mm broad, truncate and notched at apex, shining dark green above, grooved, with 2 conspicuous white bands of stomata beneath; cones cylindric, 4.5–6.5 cm long and 2–2.5 cm broad, green or bluish purple at first, later brown; scales about 1.5 cm broad; bracts slightly exerted and reflexed or almost hidden; sapwood white, heartwood pale yellowish white, soft. It splits easily and is elastic, used for building purposes in Japan.

From the Island of Shikoku *A. sikokiana* Nakai has been described, which may be considered closely related to *A. Veitchii* but which also seems to be related to *A. koreana* Wils. It differs from *A. Veitchii* in

having more rounded (4–4.5 cm long) cones and needles slightly broad-ended at the apex.

Distribution. Japan, from the Adzuma mts. of Fukushima pref. in Honshu, about 37°46' N. Lat. to the Omine mts. of Nara pref., about 34°6' N. Lat.; *A. sikokiana* is reported to occur in the Ishidzuchi and Tsurugi mts. of Ehime and Tokushima prefs. in Shikoku, about 33° N. Lat. *A. Veitchii* is distributed vertically between 1200 and 2800 m in Central Honshu. The vertical distribution of *A. sikokiana* is between 1600 and 1800 m.

Ecology. "As a rule *A. Veitchii* prefers mesophytic conditions on rich soils . . . it is tolerant and is able to germinate even in dense forests" (Hayashi op. cit.); the precipitation varies roughly between 1000 and 2000 mm a year and is mainly coming during the summer through influence of the humid monsoon. In winter cold northwestern winds from the Asiatic mainland are dominating, but even during this time the precipitation is satisfactory.

Cultivation. *A. Veitchii* is a rather fast-growing tree in satisfyingly humid and cool situations, probably only suited for the deciduous forest belt or the lower parts of the coniferous forest belt in the Insubrian region, where neutral to slightly acid soils are predominating. Although the species has a great tolerance to climatic variations, it is rather sensitive to prolonged dryness during summer. From the silvicultural point of view it may be inferior as compared with e.g. *A. alba* Mill. Because of its beautiful habit it is, however, extremely valuable as an ornamental.

2. *Abies koreana* Wils. in *Journ. Arn. Arb.* I: 188 (1920).

References

VIGUIÉ, M. E. & GAUSSEN, H., Rev. du genre *Abies*; in *Trav. Lab. for. Toulouse*, T. II, vol. II, art. I:212–216, with fig. (excl. var. *sikokiana*), (1928–1929)

Broadly pyramidal tree, 10–15 m high; bark of young trees smooth and greyish, on older specimens brown and more or less roughened; buds sub-globose, slightly resinous, with obtuse or acutish, brown scales; brts. yellowish and sparingly pubescent, later more or less glabrous and purplish; needles crowded or irregularly distributed on the shoot, 10–20 mm long and 2–2.5 mm broad, usually broader towards the apex, rounded or emarginate (on younger plants acute) at apex, upper surface lustrous dark green and grooved, under surface with 2 conspicuously white bands of stomata, margins slightly recurved; resin-ducts marginal; cones cylindric,

5–7 cm long and 2.5–3 cm broad, violet purple before maturity, later greyish brown; scales about 20 mm broad, bracts slightly exerted and reflexed.

Distribution. S. Korea; E. H. Wilson: “top of Hallai-san, 1000 m, Island of Quelpart (Cheju Do)”, No. 9486.

Cultivation. The species is only reported from some gardens in the lake-district of N. Italy and S. Switzerland as an ornamental. Like most of the firs from E. Asia it is accustomed to a climate of summer rainfall type. Therefore it should be grown in the upper castanetum and the fagetum zone in the more humid parts of the Insubrian region.

3. *Abies faxoniana* Rehd. & Wils. in *Sarg. Pl. Wils.* II: 42 (1914)

Abies Delavayi var. *faxoniana* A. B. Jacks. in Chittenden, *Conif. in cultiv.* p. 246 (1932)

References

- FLORIN, R., Enum. Gymnosp. coll. on Swedish Exp. to W. and NW. China in 1930–34; in *Acta Horti Berg.*, Tom. XIV:8, pp. 346, 358 (1948)
FRANCO, J. DO AMARAL, l.c., pp. 187–189, figs. 49, 47 (1950)

Tree 20–40 m high with rather broadly pyramidal outline; bark smooth, dark grey, on older trees fissured; buds ovoid, purplish, very resinous, about 4 mm long; brts. reddish brown, densely ferruginous-hairy, sometimes more or less glabrous; needles directed forward and covering the brt. or arranged in 2 ranks, the upper shorter: they are usually broader towards the obtuse or emarginate apex, slightly revolute, 10–25 mm long and 2–2.5 mm broad, shining dark green and grooved above, with 2 chalky white bands of stomata below; cones ovoid or ovoid-oblong, 5–8 cm long, violetpurple; scales 15–20 mm broad, bracts more or less exerted, erect or recurved; wood soft and of comparatively little value.

Distribution. NE. Burma; China: in the provinces of Shensi, Kansu, Szech’uan, Sikang and Yunnan. In Sikang the species, according to Florin, op. cit., was reported from altitudes of 3200–3400 m and in Kansu from 2200 and 2650 m.

Ecology. The climate is on the whole of monsoon-type although there seems to be great differences regarding the precipitation: normally this lies between 1000 and 2000 mm yearly. In Kansu, however, in some localities of the distribution area, it may be considerably less.

Cultivation. The species is said to be of little silvicultural value but is very beautiful as an ornamental tree owing to the dark, glossy green and beneath white needles and the regularly pyramidal habit; requires humid

conditions and at least 700 mm precipitation a year, preferably during summer. With regard to this, it may only be suited for the humid parts of the Insubrian region, where it should be planted on sites facing to the north in the deciduous forest belt. Some provenances of Joseph Rock's introductions of the species from Kansu, now in cultivation in Denmark, could eventually prove hardy and useful even for sites in the lower parts of the coniferous forest belt.

4. *Abies Forrestii* C. C. Rogers in *Gard. Chron.* ser. 3, LXV: 150 (March 1919); W. C. Craib, in *Notes Bot. Gard. Edinburgh* XI:279, t. 162 (Nov. 1919)

References

- WILSON, E. H., The taxads and conifers of Yunnan; in *Journ. Arn. Arb.* VII:56 (1926)
Curtis's Bot. Mag., vol. CLIII, t. 9201 (1927)
VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 173–177 with fig. (1928–1929) (incl. var. *Smithii* Viguié & Gauss.) et. al.
COWAN, J. MACQUEEN, The journeys and plant introductions of George Forrest, p. 132 (with fig. of a cone) *R.H.S.* (1952)

Tree between 10 and 20 (sometimes to 30) m high, in the youth with a pyramidal outline, later like *A. Delavayi* with an umbrella-like, broad and open crown; buds ovoid or globose, reddish brown and thickly covered with whitish resin; scales obtuse; brts. reddish brown, glabrous or more or less covered with brownish hairs; needles pectinate on the lower side of the brt. and crowded above, those in the middle shorter and directed outward and upward, covering the brt. and forming a V-shaped depression in the middle, 25–40 mm long and 2 mm broad, notched at the apex; upper surface lustrous dark green and grooved, sometimes with few lines of stomata near apex, lower surface with conspicuously white bands of stomata and the margins slightly recurved; cones sessile, cylindrical, about 8.5 cm long and 4 cm broad, violet-purple; scales 15–20 mm broad, bracts slightly exserted, upright or reflexed; wood like that of *A. faxoniana*.

Distribution. China. Endemic to the high mts. of NW. Yunnan. It was discovered by George Forrest in 1910 on the Li-chiang range and by him found a second time in 1922 on the Chiench'uan-Mekong divide.

Ecology. According to Cowan, op. cit., the species occurs at altitudes up to 4000 m either forming pure forests or in mixture with larch and pine. Precipitation high (2000 mm and more).

Cultivation. This species is still very rare but is reported from the lake-region of N. Italy, Villa Taranto garden, near Pallanza, and S. Switzerland (Lago Maggiore). It is one of the most beautiful of the firs and very promising as an ornamental. Should be grown in moister situations on northern slopes of the deciduous forest belt in Insubria.

5. *Abies firma* Sieb. & Zucc. *Fl. japon.* II: 15, t. 107 (1842)

Abies Momi Sieb, in *Verh. Batav. Genoot.* XII (1): 12 (1830) nom. nud.

Abies bifida Sieb. & Zucc., *Fl. japon.* II: 118, t. 109 (1842)

References

WILSON, E. H., l.c. pp. 54–56, t. XXXV, XXXVI (1916)

PAVARI, A., l.c. p. 80 (1921)

FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. pp. 182–187, figs. 39–43 (1950)

HAYASHI, Y., l.c. p. 230, fig. 1 and distrib. map (1951)

Ibid., l.c. p. 22, diagram No. 23, Pl. 14, distrib. map 14 (1960)

OHWI, J., l.c. p. 112 (1965)

Tree, in Japan attaining the height of 50 m and a girth of 5 m, with coarse, horizontal brs. forming a broadly pyramidal crown; bark rather early rough and dark grey, breaking up into small plates; buds small, ovoid, only slightly resinous; brts. light brown, slightly grooved (more so on juvenile shoots), pubescent in the grooves but often glabrous; needles pectinate or forming a V-shaped depression, those of the upper side shorter, firm; length 25–35 mm, width 2–2.5 mm; the needles are broadest in the middle, in young plants sharply bifid at apex, in older plants obtuse or emarginate; on the upper surface they are bright, glossy green and grooved, on the lower surface they have 2 greyish bands of stomata; resin-ducts usually 2 marginal in the lower parts of the tree and 4 (additionally 2 internal) on adult brts. in the upper crown section; cones cylindric, 10–12 cm long and 3.5–4.5 cm broad, yellowish green before maturity, later brown; scales 25–30 mm broad; bracts exserted, erect; wood white, soft, mainly used for pulp and cheap furniture or boxes.

Distribution. Japan; the species is distributed from the southern part of Iwate pref., Honshu, 39°5' N. Lat. down to the central and southern part of the island, to Shikoku and Kyushu as far as to the island of Yaku, 30°15' N. Lat.; in N. Honshu the vertical distribution goes from the sea-level up to 1600 m, in Central Honshu from sea-level to 1500 m and in Shikoku and Kyushu from 800 m to 1 500 m.

Ecology. "It can tolerate rather dry situations but as a rule it prefers a

mesophytic habitat on deep, fertile soil" (Hayashi op. cit.); as a young plant almost as tolerant as *A. alba*. Precipitation varying between 1000 and 2500 mm a year.

Cultivation. Only interesting as an ornamental tree in zones 2–3 of the evergreen forest belt and zone 1 of the deciduous forest belt in N. Portugal, and the Insubrian region. Prefers sites facing north and is comparatively fast-growing where the humidity is satisfying (700–1000 mm a year).

6. *Abies homolepis* Sieb. & Zucc., *Fl. japon.* II: 17, t. 108 (1842)

Abies brachyphylla Maxim. in *Bull. Acad. Sci. St. Pétersb.* sér. 3, X:488 (1866) & *Mél. Biol.* VI:23 (1866)

Abies homolepis var. *umbellata* (Mayr) Wils. l.c. p. 58 (1916)

References

WILSON, E. H., l.c. pp. 57–59, t. XXXVII–XXXIX (1916)

PAVARI, A., l.c. p. 81 (1921)

FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. pp. 179–182 fig. 38 (1950)

HAYASHI, Y., l.c. p. 231 fig. 2 and distrib. map (1951)

Ibid., l.c. pp. 22, 23, diagram No. 23, Pl. 16, 17 (as var. *umbellata*), distrib. map No. 16 (1960)

OHWI, J., l.c. p. 112 (1965)

About 30 m high tree, as a young specimen with a pyramidal crown but later in free stand developing an open and broad crown, which is somewhat cedarlike in appearance with long and at an obtuse angle ascending brs.; bark early rough and scaly, dark grey; buds conic or conic-ovoid, blunt, resinous; brts. greyish brown, deeply grooved, glabrous; needles on the lower side of the brt. pectinate and spreading almost at right angles, those of the upper side directed outward and upward, forming a V-shaped depression between them, the outer ones 20–30 mm long and 1.5–2 mm broad, the middle ones shorter, rather rigid; the needles are dark shining green and grooved above, with 2 white bands of stomata beneath, blunt or pointed and slightly more so on juvenile shoots) bifid at apex; cones cylindric, 7–10 cm long and 2.5–4 cm broad, purple (sometimes green) before maturity, later brown; scales very thin, fan-shaped, about 20 mm wide, entire; bracts hidden; sapwood brownish white, heartwood pale brown, light and soft, coarse-grained, used in Japan for building purposes, pulp etc.

Distribution. Japan, from the Northern part of Fukushima pref. in Honshu about 37°46' N. Lat. to central and southern Honshu, Shikoku

and the southern part of Kyushu, i.e. Mt. Takakuma in Kagoshima pref., about 31°30' N. Lat. Vertically it occurs between 800 and 1800 m in N. Honshu, between 700 and 2200 m in C. Honshu and between 1000 and 1700 m in the S. parts of Japan.

Ecology. "It may tolerate dry localities but prefers a mesophytic habitat on deep soil" (Hayashi op. cit.). Precipitation according to that of *A. firma*.

Cultivation. Silviculturally interesting as a comparatively quick-growing tree and valuable as an ornamental because of its cedar-like appearance. For humid sites facing to the North in the zones 1 and 2 of the deciduous forest belt in the lake-region of S. Switzerland and N. Italy and elsewhere in the Mediterranean countries where *A. alba* occurs. Cannot compete with that species as a forest tree but should eventually be planted where severe attacks of *Dreyfusia* have been stated.

7. *Abies spectabilis* (D. Don) Spach, *Hist. Nat. Vég. Phan.* II:422 (1842)
Abies webbiana Lindley in *Penny Cycl.* 1: 30 (1833)

References

- PAVARI, A., l.c. p. 81–82 (1921) s.n. *A. webbiana*
VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 375–381 (with fig.) (1928–1929)
ELWES, H J. & HENRY, A., *The trees Gr. Brit. and Irel.*, vol. IV:752 (1908)
FISCHER, B., Vorkommen u. klim. Bedeut. wärmelieb. fremdl. Gehölze in d. Schweiz, in *Schweiz. Beitr. Dendr.* 2:18 (1950)

Tree, in the natural habitat attaining the height of 50 (60) m and a girth of 6–10 m; bark greyish brown, rough and scaly on old trunks; buds large, globose, very resinous; brts. reddish brown and deeply grooved, hairy in the grooves; needles arranged in 2 sets: the lower pectinate, the upper directed outwards and upwards, forming a V-shaped depression, with the brt. visible between them; the needles are 30–60 mm long and 2.5–3 (–3.5) mm broad, rounded or emarginate or bifid at apex (on juvenile brts. more sharply bifid), shining dark green above and grooved, with 2 broad conspicuously white bands of stomata beneath; resin-ducts marginal; cones cylindric, 15–18 cm long and 4–7 cm broad, at first violet-purple, later dark brown; scales fan-shaped, 20–30 mm broad; bracts hidden or slightly exserted.

A short-needled form, described as *A. spectabilis* var. *brevifolia* Rehd. in *Jour. Arnold Arb.* 1:54 (1919) occurs in the W. parts of the distribution area.

Distribution. Himalaya, from Afghanistan and Kashmir over Nepal and Sikkim to Bhutan at altitudes of 2800 to 4600 m.

Ecology. According to Elwes & Henry (op. cit. 1908), the species grows in Sikkim under an extremely moist summer climate. The precipitation is, however, decreasing from east to west, e.g. from more than 3500 mm in Sikkim to less than 1000 mm in Kashmir and N. Afghanistan.

Cultivation. Occasionally cultivated as a specimen tree in the lake-region of S. Switzerland and N. Italy (Lago di Como and L. Maggiore). Best suited for humid situations in zone 3 of the evergreen forest belt and zone 1 of the deciduous forest belt. Very little, however, is known about provenances of *A. spectabilis*. Western forms from regions with a restricted humidity should be tested in the Mediterranean under similar conditions as for *Cedrus deodara* Loud.

8. *Abies pindrow* Royle, *Ill. Bot. Himal.* t. 86 (1836) & pp. 350, 351 (1839)

A. webbiana var. *Pindrow* Brandis, *For. Fl. Ind.* p. 528 (1874)

References

PAVARI, A., l.c. p. 82 (1921)

VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 306–311, with fig. (1928–1929)

FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. pp. 128, 229–232, figs. 108, 109 (1950)

FISCHER, B., l.c. p. 18 (1950), as a note

In the habitat a 50–60 m high tree; bark smooth and silvery grey on young trees, with resin-blisters, later deeply fissured and brown; buds large, resinous; brts. grey, smooth and glabrous; needles almost pectinate below, on the upper side crowded, directed forward and covering the shoot, those in the middle shorter; they are 30–60 mm long and about 2 mm broad, acute and bifid at apex (entire on young plants), upper surface lustrous, dark green and grooved, lower surface pale, with 2 greyish bands of stomata; cones cylindric, 10–18 cm long and 5–8 cm broad, violet-purple when young, later dark brown; scales 30–40 mm broad, bracts hidden; wood white, straight-grained, easy to work but not durable in the soil.

Distribution. Himalaya from Kashmir to Nepal, where it occurs at altitudes between 2000 and 3000 m in cool, moist valleys and on slopes facing NE., in pure stands or in association with *Picea smithiana* Boiss., *Cedrus deodara* Loud., *Pinus Griffithii* McClelland, *Quercus semecarpifolia* Sm. and others.

Ecology. The species occurs on sites with a precipitation between 1000 and 1800 mm, culminating in the months of June and July.

Cultivation. Of little or no silvicultural value but interesting as an ornamental, for cool, moist situations in zone 3 of the evergreen and zones 1 and 2 of the deciduous forest belt. The best results could be expected in humid slopes facing N. in the Insubrian region and the N. parts of Spain and Portugal.

9. *Abies numidica* De Lannoy ex Carrière in *Rev. Hort.* XXXVII:106, 163, 203 (1866)
Abies pinsapo var. *baborensis* Cosson in *Bull. Soc. Bot. France*, VIII:607 (1861)

References

- MATTFELD, J., Die in Europa u. dem Mittelmeergeb. wildw. Tannen, in *Mitt. d.d. Ges.* No. 35:15–16, t. I, fig. 2 (1925)
PAVARI, A., l.c. pp. 63–65 (1921)
VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 276–284, with fig. (1928–1929)
BARBEY, A., *Une relique de la sapinière méditerranéenne; monographie de l'Abies numidica Lann.*, 80 pp. 33 tables (1934)
PAVARI, A. & DE PHILIPPIS, A., La sperimentazione di specie forest. esot. in Italia, in *Annali della staz. sper. Agr.* vol. XXXVIII:129, 130 (1941)

In the habitat a 20 m high tree; bark smooth and grey on young trees, later scaly and fissured, brown; buds ovoid, only slightly resinous at the base; brts. greyish brown, lustrous and glabrous; needles pectinate on the lower side of the brt. and crowded above, those in the middle shorter and directed outward and upward, on stronger brts. backward, on lower ones with a V-shaped depression in the middle; they are 15–20(–25 mm long and 2–2,5(–3) mm broad, often broader towards the apex, rounded, entire or notched at apex, the upper surface dark, shining green with few but distinct lines of stomata near the apex; with white bands of stomata beneath; cones cylindric, 12–18 cm long and 3–5 cm broad; scales 25–35 mm broad, bracts hidden or sometimes slightly exerted; wood similar to that of *A. alba* but rarely used outside of the habitat of the species.

Distribution. Algeria, Kabylia, Massif de Babor, where the species occurs in the mts. of Babor and Tababor at 1800–2000 m altitude, often in association with *Cedrus atlantica* Mañetti, *Taxus baccata* L., *Acer obtusatum* Waldst. & Kit. etc. *Ref.*: “*A. baborensis* Monts Babors lieux arides et rocheux, sur le calcaire, 2000 mètres”. Elisée Reverchon, *Plantes d’Algerie* 1898! (M)

Ecology. As a rule *A. numidica* occurs on limestones of mezozoic origin. Climatically the region is characterized by a rather high humidity. The

Fig. 3. *Abies numidica*; sterile brt. ($\times 1/2$) Leg. Elisée Reverchon 1898, Algeria, Monts Babors (as *A. baborensis* Cosson) (M). Photo Tor G. Nitzelius.

average precipitation varies between 1500 and 2000 mm a year and is on the whole concentrated to the winter.

Cultivation. According to Pavari & de Philippis (1941) the species has no interest for silviculture in Italy, where it has shown little resistance to dryness compared with e.g. *A. cephalonica* Loud. This may even concern other countries in the Mediterranean. As a tree for gardens or parks the species may, however, attract some interest and should be planted in zone 3 of the evergreen forest belt and zone 1 of the deciduous forest belt.

10. *Abies pinsapo* Boiss. in *Bibl. Univ. Genève*, n. sér., XIII:402, 406 (1838)

Tree to 20 (occasionally 25 or 30) m high with smooth, greyish bark, which becomes fissured on old specimens; buds ovoid to globose, with more or less projecting scales at the apex, resinous; brts. reddish brown, glabrous; needles spreading radially all around the shoot to somewhat pectinate, thick and rigid and in cross-section rounded, convex to flattish and grooved above, 10–20 mm long and 2–2.5 mm broad, more or less sharply acute to obtusish with many to few lines of stomata above, beneath with pale bands of stomata; resin-ducts internal to marginal; cones cylindric, 10–15 cm long, purplish brown; scales 25–30 mm wide, entire; bracts hidden, $1/3$ to $1/2$ of the length of the scale.

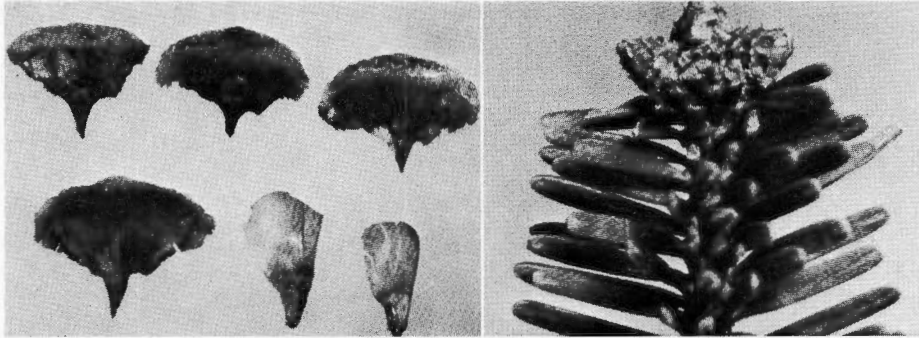

Fig. 4. *Abies numidica*; cone-scales with bracts and seeds ($\times 1/2$) and apex of sterile brt. ($\times 1/1$) from a cultivated tree; Photo Tor G. Nitzelius.

a) *Abies pinsapo* ssp. *pinsapo*

References

- PAVARI, A., l.c. pp. 61–63 (1921)
 MATTFELD, J., l.c. pp. 14, 15, t. I, fig. 1 (1925)
 VIGUÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 312–320, with fig. (1928–1929)
 BARBEY, A., *A travers les forêts de pinsapo de l'Andalousie. Etude de dendrologie de sylviculture et d'entomologie forestière*, 110 pp., 41 tables (1931)
 PAVARI, A., & DE PHILIPPIS, A., l.c. p. 130 (1941)
 FRANCO, J. DO AMARAL, Dos Abetos nascidos no Parque da Pena, in *Bol. Soc. Port. Cienc. Nat. Ser. 2 II* (1):5, 27, 28 (1949)
 Ibid., l.c. pp. 216, 221, figs. 89–93 (1950)
 MAIRE, R., *Flore de l'Afrique du Nord*, vol. I:130, 131 (1952)

Buds ovoid, with somewhat projecting, acute scales at the apex; needles spreading radially, 15–20 mm long, convex and stomatiferous above; resin-ducts internal; cone-bracts $1/3$ of the length of the scale.

Distribution. Mountain group of Serrania de Ronda, Sierra de las Nieves, Sierra de Yunquera and Sierra de Bermeja in the 1100 to 2000 m altitude. *Ref.*: *A. pinsapo*, Andalusia, Sierra de Yunquera. E. Reverchon 1890! (M). — Prov. Cadiz = Dehesa el Pinar, nördl. von Grazalena, leg. Merxmüller & Wiedmann 1962! (M). — Andalusia, Monte de parauta T. Nitzelius 1964 (GB).

Ecology. Occurs in the habitat on limestone; the precipitation (about 1000 mm a year) is of Mediterranean winter-type.

Cultivation. Of little or no silvicultural value but extraordinarily beautiful as an ornamental; prefers calcareous soil and humid situations in zone 3 of the evergreen forest belt and zones 1 and 2 in the deciduous forest belt; is able to resist prolonged summer dryness in the soil but

Fig. 5. An old tree of *Abies pinsapo*. S. Spain, Serrania de Ronda, Monte de Parauta. Photo Tor G. Nitzelius, September 1964.

needs high atmospheric humidity: is therefore susceptible to strong and dry winds; is not tolerant.

- b) *Abies pinsapo* ssp. *marocana* (Trabut) Emb. & Maire in *Bull. Soc. Hist. Nat. Afrique du Nord* XIX (7-8):245 (1928)
Abies marocana Traubert in *Bull. Soc. Bot. France* LIII:154 t. 3 (1906)

References

MATTFELD, J., l.c. p. 15 (1925)

VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 235–240 (with figs.) (1928–1929)

MAIRE, R., l.c. pp. 131, 132 (1952)

Buds with obtuse, or at the apex, slightly acutish scales; needles on lower brts. pectinately arranged, 10–15 mm long and slightly grooved above with few irregular lines of stomata; resin-ducts marginal; cone-bracts about $\frac{1}{2}$ of the length of the scales.

Distribution. Morocco, W. part of Mt. Rif: Mt. Tissouka, Mt. Mago, Bab Rouda, Mt. Krâa. Occurs between 1600 and 2100 m. *Ref.:* *A. pinsapo* Boiss. ssp. *marocana* (Trabut) Emb. & Maire, Rifgegiel, span. Morocco, leg. Geh. Rat H. Dürek 1931, det. Suessenguth.! (M)

Ecology. Same as for ssp. *pinsapo*.

Cultivation. No data known, probably to be compared with *A. numidica* De Lannoy.

11. *Abies cephalonica* Loud. *Arb. et Frut. Brit.* IV:2325 figs. 2235–36 (1838)

Abies Reginae-Amaliae Heldr. in *Gartenfl.* 9:313 (1860)

Abies panachaica Heldr. in *Gartenfl.* 10:286 (1861)

Abies cephalonica var. *Apollinis* (Link) Beissner, *Handb. Nadelholz.* 1 st ed. p. 440 (1891)

Abies Borisii-regis Mattf. in *Notizbl. d. Bot. Gart. Mus. Berlin-Dahlem*, IX:235 (1925) p.p.

Abies alba var. *acutifolia* Turrill in *Kew Bull.* 1, 34 (1925) p.p.

References

MATTFELD, J., l.c. pp. 29–34, t. II, III, figs. 10–16, t. 8 (1925)

VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 118–120, (with figs.) (1928–1929)

MATTFELD, J., Über hybridogene Sippen der Tannen, in L. DIELS, *Bibliotheca Botanica*, Heft 100, pp. 1–84, figs. 1–41, t. I, II (1930)

PAVARI, A. & DE PHILIPPIS, A., l.c. pp. 101–117, t. VI, figs. 16–19 (1941)

Franco, J. DO AMARAL, l.c. pp. 203–208, figs. 70–77 (1950)

Tree about 30 m high, with smooth, greyish bark, which becomes fissured on old specimens; buds ovoid, reddish and mostly very resinous, with broadly acute scales; brts. yellowish to greyish brown, lustrous and needles radially spreading to more or less pectinate or slightly directed forward (the brts. then resembling those in *A. alba*), 20–30 mm long and 2 mm broad, rather firm, gradually narrowed into a sharp point or

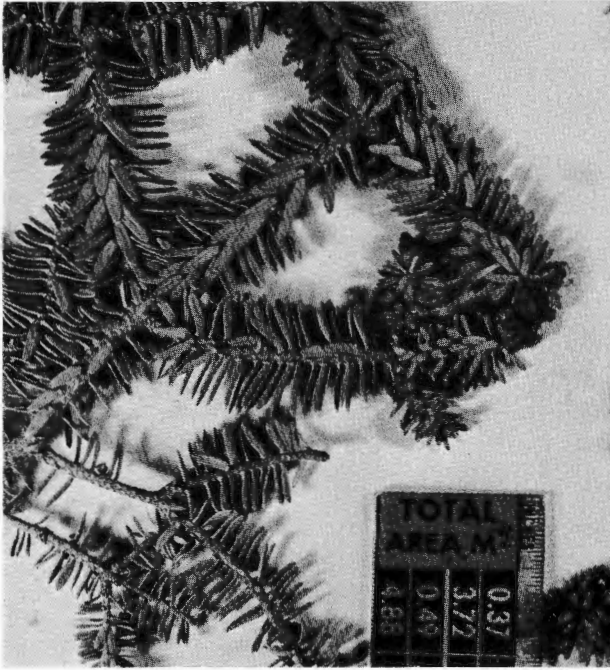

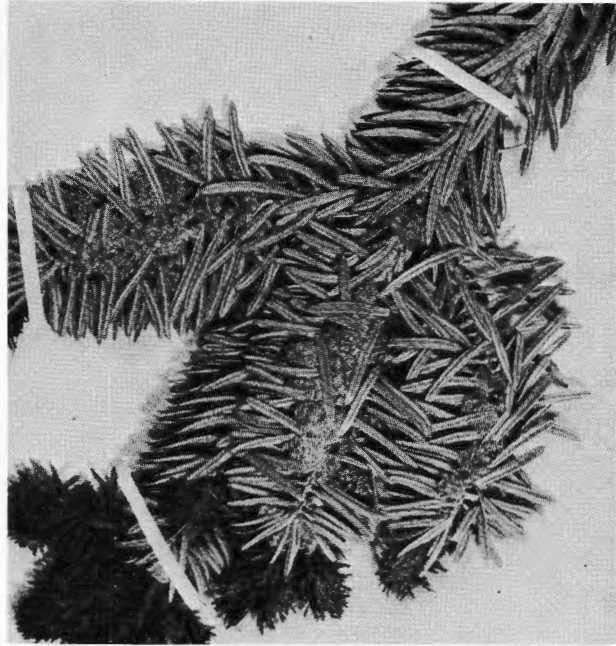
Fig. 6. *Abies pinsapo* ssp. *marocana*; sterile brt. ($\times \frac{1}{2}$) Leg. H. Dürek, Morocco, Mt. Rif 1931. (M) Photo Tor G. Nitzelius.

slightly broader and acute or somewhat obtusish; upper surface shining green, grooved, a few broken lines of stomata near the apex sometimes present, beneath with 2 bands of stomata; cones cylindric, at maturity brownish, 12–20 cm long and 4–5 cm broad; scales 25–35 mm wide, outside clad with brown hairs; bracts exerted and reflexed.

Distribution. Greece, in the mountains between 600 and 2100 m. It is known from the whole Hellenic Peninsula from Peloponnesos to Macedonia. It also occurs on the Island of Euboea and on Kephallonia, which is locus classicus of the species. *Note:* At higher altitudes it sometimes resembles *A. alba* Mill, by slightly broader, acute or blunt and pectinately arranged needles. This form has by many authors been considered a variety, *A. cephalonica* var. *Appollinis* (Link) Beissner, by others an insignificant form only.

Abies alba and *A. cephalonica* are closely related species. From cultivation they have been reported as easily interbreeding. This seems also to be the case in the part of the distribution area where the two species meet, or have met, either horizontally or vertically. Over an area stretching from E. Albania over S. Yugoslavia and N. Greece, including the Peninsula of Athos and the Island of Thasos to the Rhodope Mts. of SW Bul-

Fig. 7. *Abies cephalonica*: sterile brt. ($\times 1/2$) Heldreich, plant. exsicc. Florae Hellen. "in m. Panachaico supra Patras" (28 May 1878) (M). Photo Tor G. Nitzelius.

garia and in altitudes between 600 and 1400 m a very variable population of introgression forms occur. These introgression forms, which in their morphological characters approach both *A. cephalonica* and *A. alba*, were by Mattfeld considered a polymorphic species, *Abies Borisii-regis* Mattf. Ref.: *A. cephalonica* Loud., Griechenland Peloponnes, leg. Geh. Rat. Dürek 1938, det. Goepfinger 1941! (M). — Kephallonia: Aenos ca. 1400 m., beim Touristikon Peripteron, leg. Damboldt 17.5.63! (M). — Insula Euboea septentrionalis: Montes Kandili substr. calc. 800–1000 m. 30.5.1955, K. H. Rechinger fil., Iter Aageum VII! (M). — *Introgressions*: Jugoslavia, in monte Peristeri, in declivibus septentr. subalp. in consortio *Pinus peuce* Griseb. 14–1700 m 23–25. VII 1917. J. Bornmüller = *Plantae Macedoniae* det. J. Bornmüller (as *A. alba* Mill.)! (B). — In reg. silvatica alpina et subalpina, mt. Suharupa pag. Huma op. Ghevgeli act. 1500 in annum $6/09$ leg. Dimonie; J. Bornmüller, *Plantae Macedoniae* (as *A. alba* Mill.)! (M). — Greece: in monte Olympos Thessaliae in declivitate supra Litochoron ex unis arboribus, substrato calceo s.m.e. 500 Leg. $22/VII$ 1927 Dr. Heinrich Handel-Mazzetti (as *A. borisii-regis* Mattf.)! (GB). — Greece, Thessalia, Olympos near Stavros about 900 m altitude leg. June 1966 Tor G. Nitzelius (GB). — Greece, insula Thassos, $6/7$ 1966 leg. Tor G. Nitzelius (GB).

Ecology. *A. cephalonica* occurs as a rule on calcareous soils. The rain-

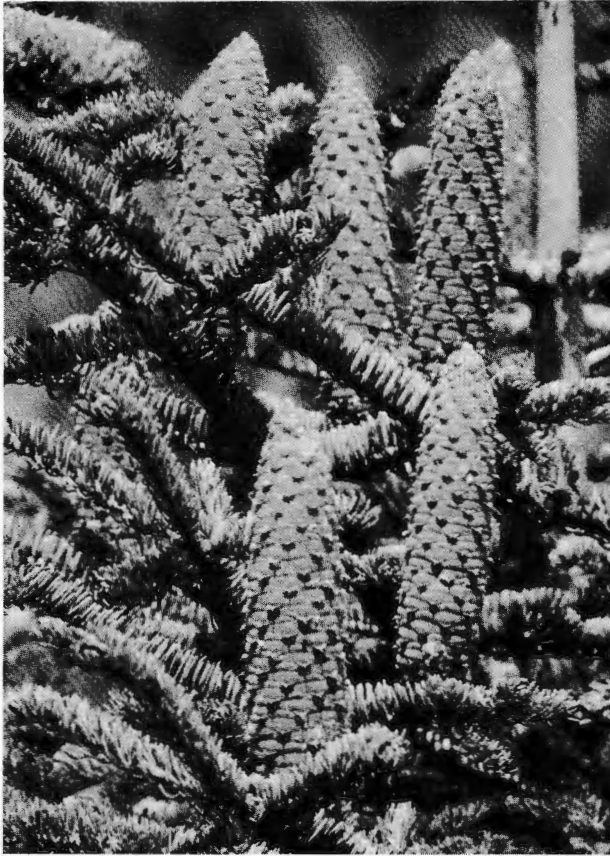

Fig. 8. *Abies cephalonica*; crown-section of a young tree, growing at about 900 m alt. near Stavros, Mt. Olympos, Thessalia, Greece. The fir on Mt. Olympos represents introgression forms between *A. cephalonica* and *A. alba* (= *A. borisii-regis* Mattf.). Photo Tor G. Nitzelius.

fall is mainly of the winter type and varies between 700 and 1500 mm a year. In the lower part of its vertical distribution it sometimes grows solitary or in small groups in the macchia or is associated with *Castanea* but higher up it is frequently found together with *Pinus nigra* Arnold ssp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe or, under more humid conditions, with *Fagus sylvatica* L.

The introgression forms mentioned above are found on different soils, e.g. in Mt. Peristeri in Yugoslavian Macedonia, where they grow on siliceous soil.

Cultivation. Handsome species best suited for zones 1 and 2 in the deciduous forest belt but also doing well in cooler situations in zone 3 of the evergreen forest belt. According to Pavari & de Philippis (1941), *A. cephalonica* has given the best results in the Italian afforestation programme compared with the other species indigenous to the Mediterranean.

In this respect without doubt provenances from low or medium level in southern Greece are meant. To be recommended for other parts in the Mediterranean, where semiarid conditions (precipitation varying between 600 and 1000 mm a year) make the planting of most of the other firs difficult.

The introgression forms seem to prefer more humid conditions and are on the whole quick-growing. They are, however, surprisingly little investigated regarding provenances, although they seem to have a high ecological adaptability.

12. *Abies cilicica* (Ant. & Kotschy) Carr., *Traité Conif.* 229 (1855)

Pinus cilicica Ant. & Kotschy in *Oesterr. Bot. Wochenbl.* 3:409 (1853)

References

MATTFELD, J., l.c. pp. 16–17, t. I, fig. 3 (1925)

VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 133–140 (with figs.) (1928–1929)

PAVARI, A. & DE PHILIPPIS, A., l.c. p. 117 (1941)

FRANCO, U. DO AMARAL, l.c. pp. 221–224, figs. 95–99 (1950)

COODE, M. J. E. and CULLEN, J., Materials for a Flora of Turkey, in *Notes R. B. G. Edinb.*, 26:167, map, p. 69 (1965)

DAVIS, P. H., *Flora of Turkey*, p. 68, map 5 (1965)

About 30 m high tree with smooth, grey bark, becoming fissured and scaly with age; buds rather small, ovoid, without resin, the scales keeled and free at the tips; brts. greyish brown, with short, scattered hairs or glabrous; needles on lower brts. spreading outward and upward, leaving a V-shaped depression, on upper brts. spreading upward and forward; the needles are furthermore slender, 25–35 mm long and about 1.5 mm broad, apex rounded and slightly notched or acutish; upper surface shining green and grooved (trees with strikingly greyish or bluish needles frequently occur in the habitat), with few lines of stomata near the apex, beneath with 2 greyish bands of stomata; cone cylindrical, 16–20 cm long and 5–6 cm broad, often tapering towards the short-pointed apex, at first green, later reddish brown; scales 35–40 mm wide, entire; bracts hidden; wood similar to that of *A. alba*.

Note: A western representative of the species, which is characterized by glabrous shoots, has been separated as *A. cilicica* ssp. *isaurica* Coode & Cullen, op. cit.

Distribution. Asia Minor, Syria, N. Lebanon. Occurs in many parts of the Taurus chain from the region north of Antalya (Isaurian Taurus: ssp.

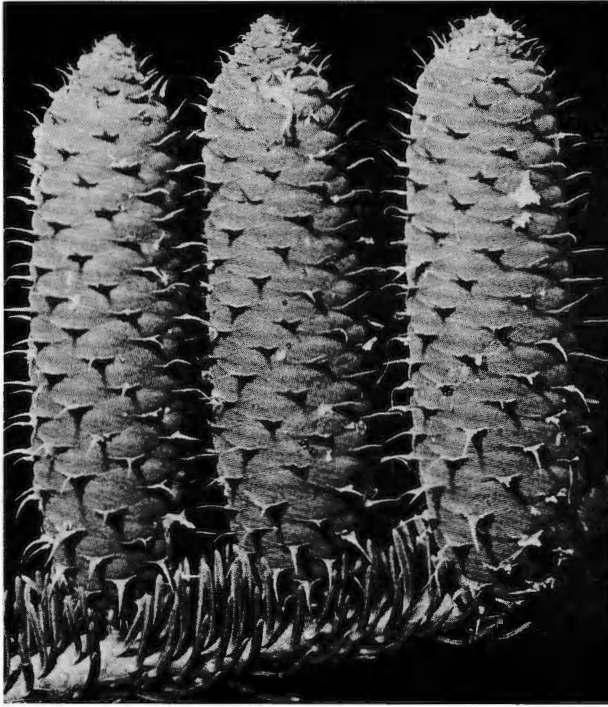

Fig. 9. *Abies nordmanniana* ssp. *nordmanniana*; slightly immature cones (about $\times 1/2$) from a cultivated tree. Photo Tor G. Nitzelius.

isaurica Coode & Cullen) eastward to Antitaurus and Amanus. Here it grows in pure stands, often on mountain slopes facing N. or in mixture with *Cedrus libani* Loud., *Pinus nigra* Arnold ssp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe, and *Juniperus* spp. at altitudes of 1000–2000 m. Furthermore the species is found on northern Mt. Lebanon, where it grows in the cedar forest between 1400 and 1900 m. Ref.: *A. cilicica* Carr., Turkey, W. Taurus “Emir Hassan” near Akseki, 18/10 1967, Tor G. Nitzelius (GB). — Antitaurus, Dode Dag 2.000–2.700 m, Sabu Bey! (M).

Ecology. *A. cilicica* grows on calcareous soils, which often are shallow and dry. The climate is of Mediterranean type, with autumn and winter rains and hot, dry summers with occasional thunderstorms. The annual precipitation varies in the Taurus chain between 1000 and 1500 mm and is almost the same in Amanus and Lebanon.

Cultivation. Mainly grown as an ornamental, best suited for zone 1 and 2 of the deciduous forest belt and the lower parts of the coniferous forest belt. Eventually useful for afforestation purposes also for humid sites in zone 3 of the evergreen forest belt, depending on selection of good provenances. The seeds, however, often show a low percentage of germination.

Fig. 10. *Abies nordmanniana* ssp. *equi-trojani*; sterile brt. ($\times \frac{1}{2}$) Leg. R. Uzuner 1957, W. Turkey, Balikesir, Kaz Dağ. (GB) Photo Tor G. Nitzelius.

13. *Abies nordmanniana* (Steven) Spach, Hist. Nat. Vég. Phan. XI:418 (1842)

A tree attaining 40 (sometimes 50) m in the habitat and a girth of 3–5 m; bark of young specimens smooth and greyish, on older trees slightly fissured and darker; buds ovoid, not resinous or slightly so, with ovate, acute and more or less keeled scales, which are appressed or slightly free at the tips; brts. grey to yellowish brown, glabrous or hairy; needles pectinate on the lower side of the shoot, those above shorter, directed forwards and covering the shoot, 20–35 mm long and 1.5 to 2.5 mm broad, rounded or notched to somewhat acute at apex (on fertile brts. curved upwards, acute and slightly pungent), upper surface lustrous green and grooved, a few lines of stomata present or missing near the apex; lower surface with 2 whitish bands of stomata; cones cylindrical, 15–20 cm long and 5–5.5 cm broad, at first green, later brown; scales 25–40 mm broad; bracts exserted and reflexed; wood of the same quality as that of *A. alba*.

a) *Abies nordmanniana* ssp. *nordmanniana*

Pinus nordmanniana Steven in Bull. Soc. Nat. Moscou XI(1):45, t. 2 (1838)

- Pinus leioclada* Steven, l.c. p. 44 (1838)
Abies bornmuelleriana Mattf. in *Notizbl. Bot. Gart. Mus. Berlin*
 9:239 (1925) p.p.
Abies nordmanniana var. *leioclada* (C. Koch) Czeczott in *Repert.*
Sp. Nov. Reg. Veg. Beih. 107, 2:257 (1939) p.p.
Abies nordmanniana ssp. *bornmuelleriana* (Mattf.) Coode & Cullen
 in *Notes R. B. G. Edinb.* 26:167, map 5 (1965) p.p.

References

- MATTFELD, J., l.c. pp. 22–25, t. I, fig. 6 (1925)
 VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 267–276 (excl. var. *macrolepis*), with figs.
 (1928–1929)
 PAVARI, A. & DE PHILIPPIS, A., l.c. pp. 121–128, t. VII, figs. 21, 22 (1941)
 FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. pp. 23, 24 (1949)
 Ibid., l.c. pp. 189–195, figs. 48–56 (1950)
 LÖFTING, E. C. L., *Abies nordmanniana* i Kaukasus in *Dansk Skovforenings tid-*
skrift 46:426–455, figs. 1–9 (1961)
 DAVIS, P. H., l.c. p. 70, map 5, (1965)

Buds not resinous, with less keeled and closely appressed scales; brts. grey, mostly covered with short, brown hairs; needles 2–2.5 mm broad, rounded and notched at apex, upper surface without lines of stomata near the apex.

Distribution. W. Caucasia and Lazistan. In NE. Anatolia it goes inland to the drier and colder region near Ardahan (Yalniçam dagl). To the west it follows the Pontic mts. to the region of Kastamonu in Paphlagonia where introgression forms to ssp. *equi-trojani* (Aschers, & Sint.) Coode and Cullen (described below) occur. These were treated by Mattfeld as *A. bornmuelleriana* and by Coode & Cullen as *A. nordmanniana* ssp. *bornmuelleriana*, which also includes the firs growing on Mt. Olympus of Bithynia (Ulu Dagh of Bursa). According to my opinion it is difficult to maintain the introgression forms between *A. nordmanniana* ssp. *nordmanniana* and *A. nordmanniana* ssp. *equi-trojani* as a distinct taxon. (See under ssp. *equi-trojani*). *Abies nordmanniana* ssp. *nordmanniana* grows at altitudes between 1000 and 1800 m, but sometimes, in Caucasia, it goes up to 2100 m. The herbarium material of *A. nordmanniana* s. lat. (esp. re. newly discovered localities) is not yet ready for publication.

Fig. 11. *Abies nordmanniana* cfr. ssp. *equi-trojani* (*A. bornmuelleriana* sensu Mattf.); Ulu Dag, Bursa (Mt. Olympus of Bithynia), NW. Turkey. Photo Tor G. Nitzelius, Sept. 1966.

Ecology. In its Caucasian and E. Turkish habitat the ssp. *nordmanniana* generally occurs on soils deriving from igneous and granitic rocks. The precipitation varies from 1000 mm a year or less in the more continental parts (Ardahan) of the distribution area to almost 3000 mm in the coastal region around Artvin in E. Turkey. In accordance to this the winter-temperature shows great differences between the mild coastal areas, where the conditions allow the cultivation of citrus fruits and tea and the inner parts with intense and dry cold.

Cultivation. The ssp. *nordmanniana* is cultivated very little in its habitat but has been increasingly planted in the European reforestation work. In Italy, however (Pavari & de Philippis 1941), it has given inferior results in the Alps and Apennins as compared with *A. cephalonica* and *A. alba*. Regarding the tremendously varying climatic conditions in the different parts of its natural habitat the ssp. *nordmanniana* still may be of interest for provenance tests in the lower parts of the coniferous forest belt in the Mediterranean.

b) *Abies nordmanniana* ssp. *equi-trojani* (Aschers. & Sint.) Coode & Cullen in *Notes R. B. G. Edinb.* 26:167, map 5 (1965)

Abies equi-trojani Aschers. & Sint. ex Mattf. in *Mitt. der deutschen dendr. Ges.* 25:29 (1925)

Abies pectinata var. *equi-trojani* Aschers. & Sint. ex Boiss. *Fl. Or.* 5:701 (1884)

Abies nordmanniana var. *equi-trojani* Guinier & Maire in *Bull. Soc. Bot. France* LV:186, 187, fig. 3 (1908)

Abies bornmuelleriana Mattf. in *Notizbl. Bot. Gart. Mus. Berlin* 9:239 (1925) p.p.

References

VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 154–158 with figs. (1928–1929)

DAVIS, P. H., l.c. p. 70, map 5 (1965)

AYTUĞ, B., *Abies equi-trojani* Aschers. & Sint. est une espèce d'origine hybride d'après l'étude des pollens, in *Pollen et spores*, No. 2, vol. 1 (1959)

Buds slightly resinous, at least at the base, with distinctly keeled scales, which are slightly free at the tips; brts. yellowish brown, glabrous (the brts. of young seedlings are, however, slightly hairy): needles 1–1.5 (rarely to 2) mm broad, acute to somewhat pungent (on young plants bifid) or blunt (rarely notched) at apex, upper surface with some lines of stomata near the apex.

Distribution. Locus classicus of this fir lies within a restricted area, i.e. Mount Ida (Kaz Dag) in Mysia (Balikesir) W. Turkey. It occurs here on N. slopes between 1200 and 1800 m. The ssp. *equi-trojani* marks the westernmost extension of the species and ssp. *nordmanniana* in NE Anatolia and Caucasia the easternmost. The introgression forms in N. Anatolia show (according to herbarium specimens) a gradual western-eastern transition from narrow, more or less acute needles with few lines of stomata on the upper surface, to broader emarginate needles without stomata-lines on the upper surface. The presence or lack of resin in the buds appears to be a rather trifling character, although a tendency to more resiniferous buds can be stated in the western (and more arid) parts of the area. The distinctions regarding the indumentum of the shoots are also difficult to establish. The ssp. *nordmanniana* seems generally to have hairy shoots and the ssp. *equi-trojani* has always glabrous shoots. In the introgression forms glabrous shoots as a rule occur although some exceptions have been mentioned by Czeaczott op. cit. p. 259 and Davis op. cit. p. 70 (under ssp. *bornmuelleriana*). Regarding the cones and cone-scales as well as the seeds I have not been able to discover any difference in size or form neither in herbarium nor fresh material collected in many parts of the distribution area.

Regarding the fir growing on Mt. Olympus (Ulu Dag) in Bithynia (Bursa) where Bornmüller 1899 first collected the type material of Mattfeld's *A. bornmuelleriana*, it appears in every respect to agree with the isotype of *A. nordmanniana* ssp. *equi-trojani* (Sintenis 523, Mysia, Mt. Ida, 1883)! (M): the needles are narrow (1–1.5 mm broad), acutish and have some lines of stomata near the apex on the upper surface; the buds are resinous and have slightly keeled scales, which are slightly free at the apex. These characters, which have been given a certain diagnostic significance by many authors in such species as *A. numidica* and *A. cili-cica* appear also to have taxonomic value in distinguishing *A. nordmanniana* ssp. *equi-trojani*. In regard to this I may, with reference to material collected by myself in 1966, suggest that the fir of Ulu Dag should be considered belonging to this subspecies. With reference to cultivated material in the botanical Garden of Gothenburg grown up from seeds collected from trees in Gereede, Bolu it seems necessary to maintain even the fir growing in that area as belonging to ssp. *equi-trojani*.

Ecology. *A. nordmanniana* ssp. *equi-trojani* grows preferably on calcareous soil. The precipitation on Mt. Ida is between 1000 and 1500 mm, mainly distributed during autumn, winter and spring.

Cultivation. *A. nordmanniana* ssp. *equi-trojani* recently has shown pro-

Fig. 12. *Abies alba* ssp. *alba*; sterile brt. ($\times \frac{1}{3}$) from a tree in Steiermark, Austria. Photo Tor G. Nitzelius.

mising results in afforestation work in Turkey. It is very little known as a cultivated tree outside Turkey. In the arboretum of the Botanical Garden of Gothenburg, Sweden and in two places in W. and S. Sweden this fir hitherto has shown good results. During the cold winter of 1965–1966 with temperatures for several weeks varying between -15° and -22° (-25°) C. the young, about 50 cm high plants, only partly covered by snow, were entirely unaffected. On the whole, ssp. *equi-trojani* appears to be more fast-growing in cultivation than ssp. *nordmanniana*. In the Mediterranean ssp. *equi-trojani* should be tried in the deciduous forest belt and the lower parts of the coniferous forest belt. It is probably not to be compared with *A. cephalonica* as a particularly dryness-resistant tree but appears to be more tolerant to varying climatic conditions than ssp. *nordmanniana*.

14. *Abies alba* Mill. *Gard. Dict.* ed. 8, No. 1 (1768)

A tree between 20 and 40 (occasionally 55) m, with smooth, greyish bark; buds rather small, ovate with obtuse scales, not resinous or slightly so even on lower brts. (the buds of the fertile shoots are always slightly resinous); brts. greyish to yellowish, with short, brown hairs or almost glabrous; needles pectinate or somewhat brushlike directed outward and

Fig. 13. *Abies alba* ssp. *nebrodensis*; sterile brt. ($\times \frac{1}{1}$). Leg. T. Nitzelius 1963, Sicilia, Polizzi, tree in the garden of "barone Casale". (GB) Photo Tor G. Nitzelius.

upward, leaving a V-shaped depression in the middle, 12–30 mm long and 1.5 to 2.5 mm broad, rounded or emarginate at apex, lustrous and dark to greyish green above, with 2 white bands of stomata beneath; the needles of the upper, fertile brts. shorter and directed outward and upward (and more or less radiate in the upper half of the shoot), acute to slightly pointed or pungent; cones cylindric, 10–20 cm long, at first green, finally reddish brown; scales 25–36 mm broad; bracts exerted and more or less reflexed; wood yellowish white, rather soft but straight-grained. It is much used for paper-pulp, indoor construction work, poles, boxwood, violins etc.

a) *Abies alba* ssp. *alba*

Pinus Picea L., *Sp. Pl.* ed. 1:1001 (1753)

Abies pectinata (Lam.) Lam. & DC., *Fl. Franç.* ed. 3, III:276 (1805), non Gilibert (1792) nec Poiret (1804)

Abies Borisii-regis Mattf. l. c. (1925) p. p.

References

- VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 289–305, with figs. (1928–1929)
FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. pp. 3, 12, 17, 20–23 (1949)

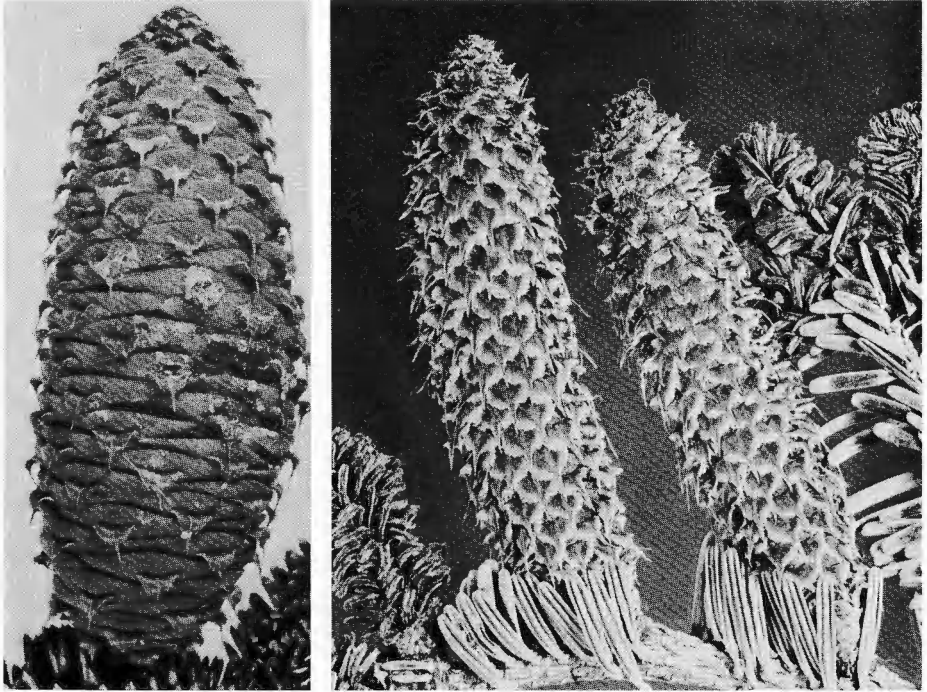

Fig. 14. *Abies alba* ssp. *nebrodensis*; cone ($\times \frac{1}{2}$) and female inflorescences ($\times \frac{1}{3}$). Photo Tor G. Nitzelius.

Ibid., l.c. pp. 195–203, figs. 58–68 (1950)

PAVARI, A., Esperienze ed indagini sulle provenienze e razze dell' Abete bianco, in *Publ. della staz. sper. selv.* No. 8:1–96, t. I–XV, figs. 1–14 (1951)

Buds on lower brts. not resinous; brts. greyish, with a dense pubescence of short, brown hairs; needles pectinate, 20–30 mm long and 1.5–2 mm broad, rounded or distinctly notched at apex, rather thin and weak, dark green.

Distribution. Central and S. Europe, particularly in the mts., from the vicinity of Lublin in Poland (52°N. Lat.) in the north to Calabria of southern Italy in the South. The western limit of distribution lies near Roncevalles in the Pyrenaean province of Navarra (near 1° W. Long.) and

---

Fig. 15. The largest specimen of *Abies alba* ssp. *nebrodensis*, growing in the garden of "Villa barone Casale", Polizzi Generosa, N. Sicily. Photo Tor G. Nitzelius, May 1965.

12 - 681586 Lustgården 1968

Fig. 16. Monte Scalone, Le Madonie, N. Sicily, habitat of *A. alba* ssp. *nebrodensis*. Photo Tor G. Nitzelius, May 1966.

the Eastern in the Carpathian mts. (near 27° E. Long.). *Ref.*: Material from Central and S. Europe of *A. alba* s. lat. (herb. B, M) has been studied. — *Introgression forms between A. alba and A. cephalonica*: N. Albania, Valbonetal, Rogami, 1300–1400 m, 18/7 1936 Dr. F. Lemperg! (GB) — Jugoslavia, Črna Gora Čakor 1500 m, 1/10 1963 Tor G. Nitzelius (GB) — Greece, Thessalia, Olympos 1300 m, June 1966 Tor G. Nitzelius (GB).

b) *Abies alba* ssp. *nebrodensis* (Lojac.) Nitz. stat. nov.

Abies pectinata var. *nebrodensis* Lojacono Pojero, *Fl. sicula*, vol. II, part 2:401 (1907)

Abies nebrodensis Mattei, *Bol. R. Orto bot. Giardino Colon.*, Palermo VII:59–69 (1908)

References

VIGUIÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. pp. 244–248, with figs. (1928–1929)

CLINTON-BARKER, H. & JACKSON, A. B., *Illustrations of new conifers*, p. 11, t. 18, 19 (1935)

MESSERI, ALBINA, Nuovi dati sulla sistematica dell'*Abies nebrodensis*, in *Lincei*

Rend. Sc. fis. mat. e nat., vol XXV: 547–557, with figs. (ser. VIII, fasc. 6) (1958)

GRAMUGLIO, G., Appunti sulla distribuzione geografica dell'*Abies nebrodensis*, in *Lincei Rend. Sc. fis. mat. e nat.*, vol. XXIX: 106–114, with figs. (1960)

Buds even on lower brts. slightly resinous; brts. yellowish, glabrous or with scattered hairs; needles spreading outward and upward, leaving a V-shaped depression in the middle, 12–20 mm long and 2–2.5 mm broad, rather firm and slightly widened towards the apex, the apex slightly emarginate or rounded.

Distribution. N. Sicily, Le Madonie (Monti Nebrodi) in the vicinity of Polizzi Generosa (slightly south of 38° N. Lat. and precisely on 14° E. Long.). This fir occurs at about 1500 m altitude in “Vallone della Madonna degli Angeli”, a valley on the slopes of Monte Scalone, which belongs to the mountain group of Monte Cervi. It is a very restricted area, only a few square kilometers. The fir, which once covered many of the mountains in Sicily, nowadays is only represented by some 25 young trees. It is now under protection and every year new plants are planted in the area. The largest specimen is an about 10 m high tree in the village of Polizzi (fig. 15.).

Note: After careful studies of this fir in the habitat and by means of herbarium material of my own and from the Staatsherbarium in Munich as well as fresh cone-material from the trees in Polizzi and Monte Scalone, I came to the following conclusions. The fir of the Nebrodes is an endemit which, regarding its morphology and distribution appears to be an intermediate stage between *Abies alba* Mill. and *A. numidica* De Lannoy in the Babor mts. of Algeria. This may especially concern the needles, which in the Sicilian fir even in the lower parts of the trees are short and broad (slightly widened towards the apex) and brushlike spreading on the shoot. This is also a striking feature in *A. numidica*. The stomata lines on the upper side, near the apex of the needles, which are considered typical in *A. numidica* are, however, missing in the Sicilian fir. The absent or very scattered indumentum on the brts. of the Sicilian fir is also a feature, which gives it some affinity to *A. numidica*. But here the resemblance between the Sicilian and the Algerian fir ceases. Like *A. alba* the Sicilian fir has cones with distinctly exerted bracts whereas they are hidden in *A. numidica*. On the whole the cones, bracts and cone-scales of the Sicilian fir strongly resemble those in *A. alba*. The buds of the Sicilian fir are more or less distinctly resinous, a feature which in the works mentioned (Mattei 1908, Messeri 1958) has been given a certain taxonomic significance in separating it from *A. alba* as a

species of its own. This appears to me to be a rather trifling character much depending upon arid or humid conditions respectively and accordingly of comparatively minor significance taxonomically. The broad and open crown of the Sicilian fir, which gives it some resemblance to cedars and which was first mentioned by classical authors and later by some botanists, like Mattei, is also considered a character of taxonomic value in separating it from *A. alba*. This character may also, according to my opinion, be doubtful from the taxonomic point of view and merely a result of selective cutting in the former woods of the Sicilian fir. The statistic material nowadays of this fir is, however, too small for an objective judgement in this question.

Referring to the above and to the recent taxonomical treatment of other closely related Mediterranean firs (cf. *Abies pinsapo* and *marocana* according to Emb. & Maire in *Bull. Soc. Hist. nat. Afrique du Nord*, XIX, 1928; *Abies nordmanniana* and *equi-trojani* according to Coode & Cullen in *Notes R. B. G. Edinb.* 26, 1965), I may propose that the Sicilian fir should be considered a subspecies of *Abies alba* Mill.

In SE Calabria, near the village Ferdinanda and on the slopes of Serra san Bruno, I had the opportunity to collect material from firs which showed some resemblance to the Sicilian fir in having short and broad needles brushlike arranged on the brt. but differing from the Sicilian fir in a denser indumentum on the shoot. This form occurs at about 1300 m altitude in the populations of ordinary *A. alba*. It seems to represent the offspring of an original Calabrian fir, closely related to *A. alba* ssp. *nebrodensis*. The average *A. alba* ssp. *alba* which occurs in forests around Serra san Bruno and in Aspromonte, shows every sign of having been introduced from the north earlier or later.

Ecology. *A. alba* ssp. *nebrodensis* occurs, according to Gramuglio (1960) at the base of a mixed wood of beech and *Quercus ilex* L. between 1300 and 1700 m. The medium yearly precipitation is between 700 and 800 mm, mainly distributed during winter and spring. The summer is very hot and dry. The data were collected in the nearby village Petralia Sottana and refer to the period 1938–1957. The disappearance of this fir in the course of time is mainly referable to human activities but according to my opinion also to an accelerated degree of sterility caused by isolation and inbreeding. The low percentage of germination power (about 20%) in the seeds from the tree in Polizzi as well as from younger trees in Monte Scalone has been described by several Sicilian botanists and foresters. In order to investigate this I made two radiographs of the seed-content in two cones, one of them collected from the old tree in Polizzi and

the other from a tree in Monte Scalone. Each radiograph showed about 20% of living embryos in the seeds. The seedlings of the Sicilian fir are extremely slow-growing, which also can be said about elder trees. Slow growth as well as an unusual resistance to dry conditions seem also to be characters of homozygotic influence in the Sicilian fir.

Cultivation. The Sicilian fir is said to be very suitable for afforestation purposes in Southern Italy considering its high adaptability to arid conditions. The low germination power of the seeds and the very slow growth of the tree are, however, delimiting factors, which make such an undertaking difficult and expensive. A necessary step in order to improve the Sicilian fir genetically, would at first be the testing of the fertility of the trees growing in Polizzi and Monte Scalone by induced pollination. This should especially be made in order to retain the homozygotic characters of this fir, which is considered an interesting relict by the Italian botanists. If these trials should fail, which is possible, crossings between the Sicilian fir and a form of *Abies alba* on the mainland should be made. For this purpose the nearly related form growing near Ferdinandea in Calabria, mentioned above, appears to be best suited as a pollen-producer. Selective breeding work in the progeny of these crossings is the next measure which should be taken for the improvement of a fir, valuable for the afforestation in Sicily or elsewhere in other arid parts of the Mediterranean. Eventually a certain percentage of the progeny would show heterosis effects in their growth.

15. *Abies lasiocarpa* (Hook.) Nuttall, *N. Am. Sylva*, III:138 (1849) Alpine fir.

Abies subalpina Engelmann in *Am. Naturalist*, X:556 (1876)

Abies arizonica Merriam in *Proc. Biol. Soc. Wash.* X:115 (1896)

References

SARGENT, C. S., *Silva N. Am.* XII:113–116, t. 611 (1898)

SUDWORTH, G. B., *For. trees Pac. slope*, p. 107–111, fig. 38, 39 (1908)

PAVARI, A., l.c. p. 84 (incl. *A. arizonica*) (1921)

A tree, in the habitat 30 (occasionally 40) m high and of narrowly pyramidal growth; bark of young trees smooth and silvery grey, of old trees ashy-grey or white and more or less corky and fissured; buds small, ovoid and resinous; brts. ashygrey, for 3 or 4 years covered with minute, rufous pubescence or sometimes glabrous before the end of their first season; needles much crowded above, directed forward and upward, 25–40 mm

long and 1,5 mm broad, rounded or acutish at apex, occasionally emarginate, pale bluish green, stomatiferous and slightly grooved above, with broad, pale bands beneath; cones cylindrical, slightly narrowed at the apex, 6–10 cm long; scales 20–25 mm broad, bracts hidden; wood light, soft and not strong, pale brown to nearly white, with light-colored sapwood.

Distribution. High mountain slopes and summits from about L. 61° in Alaska southward along the coast ranges to the Olympic Mts. of Washington over all the high mountain ranges or Br. Columbia and Alberta and southward along the Cascade Mts. of Washington to the neighbourhood of Crater Lake, over the mountain ranges of Eastern Washington, Oregon and of Idaho, Wyoming, Colorado and Utha to the San Francisco peaks of N. Arizona and on the Sandia and Mogollon Mts. of New Mexico.

Ecology. "Best growth on fairly deep, loose, moist soil: will grow also in wet and on poorest and driest thin soils. Does not thrive on heavy, clayey soils" (Sudworth l.c. 1908).

Cultivation. Probably only of interest as an ornamental in zone 2 of the deciduous forest belt and the coniferous forest belt. It should, however, be tried at the upper limits of forest vegetation especially on account of its great hardiness and resistance to snow-pressure. Seeding age at about 20 years. The species is occasionally cultivated in the Insubrian district.

16. *Abies amabilis* (Dougl.) Forb. Pin. woburnense t. 44 (1839)

Abies grandis A. Murr. Proc. R. Hort. Soc. III:308, fig. 1–2 (1863), non Lindl.

References

SARGENT, C. S., l.c. p. 125, t. 614 (1848)

SUDWORTH, G. B., l.c. p. 125, fig. 48, 49 (1908)

HARLOW, W. M. and HARRAR, E. S., *Textbook of dendrology*, 2nd ed., p. 174, fig. 81, t. 17 (1958)

Tree, in the habitat 50–80 m high, with smooth, whitish, only at the base of old specimens furrowed bark; buds subglobose, dark purple, resinous; brts. gray or yellowish brown and minutely hairy; needles pectinate on lower brts., 20–30 mm long and 2 mm broad, flat, grooved on the upper side and shining dark green, with white lines of stomata below, often a little broader above the middle, flexible, rounded and notched at the apex; the needles of the upper brts. directed forward and upward and covering the brt., shorter and stouter than the needles of the lower brts.; they are often stomatiferous also on the upper side, blunt or pointed

at the apex; cones cylindric, about 15 cm long and 7 cm broad, deep purple; scales 25–30 mm broad, bracts hidden; wood yellowish white, soft, straight-grained and easily split; the species is said to be moderately long-lived in its natural habitat (about 250 years maximum age) and is rather slow-growing.

Distribution. Southern Alaska and coasts Mts. of Br. Columbia, Washington and Oregon, ranging from the sea-level in the North to elevations of 1000 to 2000 m in the South and attaining its largest size in the Olympic Mts. of Washington.

Ecology. Occurs abundantly on slopes of Northern and Western exposure. It is said to grow in the habitat in well-drained situations on shallow, gravelly sand to moist, sandy loam or in porous, rocky soils; best on sandy loam (Sudworth l.c. 1908)

Cultivation. A very little known species in the Mediterranean but seems to be suited for cooler and wetter sites in the deciduous forest belt. Is moderately tolerant of shade but very frost-resistant. Valuable as an ornamental for the Western Insubrian region.

17. *Abies excelsior* Franco in *Bol. Soc. Brot.*, Ser. 2, XXIII:162 (1949)
Abies grandis (Dougl.) Lindley in *Penny Cycl.* I:30 (1833)
Abies amabilis A. Murr. in *Proc. R. Hort. Soc.* III:310, fig. 3–9; 321, fig. 40 (1863) non Forbes (1839)

References

- SARGENT, C. S., l.c. p. 117–119, t. 612 (1898)
MÜLLER, K. M., *Abies grandis* u. ihre Klimarassen, in *Mitt. dendr. Ges.* No. 47:54–123, t. 9–26 (part 1, 1935) No 48:82–127, t. 11–14 (part 2, 1936)
PAVARI, A. & DE PHILIPPIS, A., l.c. p. 117–120, fig. 20 (1941)
FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. p. 133, 168–171, fig. 27–30 (1950)

Tree, about 70 (occasionally 90 or 100) m high, with a girth up to 5 m; bark smooth, gray, with resin-blisters, in older specimens dark brown, fissured and scaly; buds rather small, ovoid or conical, resinous; brts. olive-green, minutely hairy, later almost glabrous; needles pectinate, linear, 30–60 mm long and 2–2,5 mm broad, notched at the apex, glossy dark green and grooved above, beneath with 2 whitish bands of stomata: needles on the upper side of the shoot much shorter than those on the lower side; cones cylindrical, 5–10 mm broad, bracts hidden; wood light, soft and coarse-grained, neither strong nor durable, brownish with thin, lighter sapwood.

Distribution. N. part of Vancouver Island southward near the coast to

N. Sonoma County, California and along the Mts. of N. Washington and Idaho to the W. slopes of the continental divide in N. Montana and to the Mts. of E. Oregon; near the coast scattered on moist ground through forests of other conifers; common in Washington and N. Oregon from the sea up to elevations of 1350 m; in the interior on moist slopes in the neighbourhood of streams from 800 m up to 2300 m above the sea.

Ecology. See the excellent work of Müller (l. c. 1935 & 1936)!

Cultivation. Of no silvicultural value but interesting as an ornamental on cooler sites in the deciduous forest belt in the W. Insubrian district.

18. *Abies religiosa* (HBK) Schlechtendahl & Chamisso in *Linnaea* V:77 (1830)

Pinus religiosa HBK., *Nov. Gen. & Sp. Pl.* II:5 (1817)

References

PAVARI, A., l.c. p. 83 (1921)

VIGUÉ, M. T. & GAUSSEN, H., l.c. p. 324–329, with fig. (1928–1929)

FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. p. 158–161, fig. 16–20 (1950)

Tree attaining a height of 50 m and a girth of 5 m in its natural habitat, in culture rarely more than 30 m in height; bark greyish brown, early becoming rough and scaly; buds ovoid or globose, with somewhat prolonged basal scales (like *A. procera*) resinous; brts. olive-brown, slightly grooved, finely hairy; needles pectinate on the lower side of the brt., 15–30 mm long and 1,5 mm broad, those above directed forward and covering the shoot (although not as dense as in *A. nordmanniana*), gradually narrowed to an acuminate, acute or blunt apex, flat, upper surface dark shining green, more or less sulcate; lower surface with 2 greyish bands of stomata; resin-ducts marginal; cones sessile, cylindrical, 10–16 cm long and 4–6 cm broad, at first violet, later chest-nut-brown; scales 3 cm broad, bracts exerted and reflexed; wood pale-yellow, coarse-grained, in the habitat of the species used for carpentry.

Distribution. Mts. of Mexico, where it occurs between 2600 and 3500 m; is distributed in the West from the state of Sinaloa to the state of Jalisco and in the East from the state of Nuevo León to the Western part of the state of Vera Cruz. In Central Mexico it is found in the regions of S. Luiz de Potosi, Hidalgo, Mexico and Puebla. The Southern limit of distribution is to be found near 17°30' N. Lat.

Cultivation. Seems to be adaptable in the cooler parts of the evergreen forest belt facing North and in zone 1 of the deciduous forest belt, particularly as an ornamental; under the same conditions it may prove

useful for trials in smaller plantings in the warmer parts of the Insubrian region and the humid parts of the Iberian Peninsula. Mentioned by Franco (l.c. 1950) from Sintra in W. Portugal, where the species has attained a height of 10 m. Nothing is known about provenance tests with this species in the Mediterranean.

19. *Abies concolor* (Gord.) Hoopes, Book Evergr. 220 (1868)

Large tree with smooth, grey bark containing resin-blisters, fissured and scaly in old specimens only; buds rather small, globose, covered with resin, which conceals the obtuse scales; brts. yellowish brown, covered with minute brown hairs or almost glabrous needles irregularly to vertically arranged, more or less directed forward to pectinately spreading, linear, 40–70 mm long and 2–2,5 mm broad, acute or blunt to slightly emarginate at apex, more or less silvery bluish green, in cross-section slightly convex to flattish and more or less grooved; stomatiferous on both sides or in the grooves only on the upper surface; stomata on the under surface in 2 pale bands; cones cylindric, 7–12 cm long, greenish or purple at first, later brown; scales about 25 mm broad, bracts hidden; the wood is light, soft, coarse-grained and moderately strong. It is whitish in color and without odor. The resin obtained from the bark blisters has about the same use as Canada balsam.

a) *Abies concolor* var. *concolor*

Picea concolor Gord., Pinet. 155 (1858)

Abies concolor var. *violacea* Roehl ex Lavallée, Arb. Segrez. 259 (1877) nom.

References

SARGENT, C. S., l.c. p. 121–124, t. 613 (1898)

SUDWORTH, G. B., l.c. p. 116–121, fig. 43, 44 (1908)

PAVARI, A., l.c. p. 67–74 (1921)

FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. p. 161–166, fig. 21–24 (1950)

Tree, in the habitat to 40 m high; brts. yellowish green; buds about 10 mm long; needles irregularly arranged on the brt. mostly spreading outward and curving upward or somewhat directed forward, 40–60 mm long and 2 mm broad, acute or blunt at apex (on fertile brts. shorter and more strongly curved and sharply pointed), convex in cross-section, stomatiferous on both sides.

Distribution. From Nevada, Utah, W. Wyoming and S. Colorado through

Arizona and New Mexico to N. Mexico ranging from 1200 to 3300 m in altitude (in the Wasatch mts. in Uta between 1900 and 2600 m, in Wyoming between 1500 and 2700 and in Arizona between 1200 and 3300 m)

Ecology. This fir occurs most abundantly on deep, rich moist but well-drained, gravelly or sandy slopes of northern direction; however, it does not require much moisture in general and has a great ability to grow on dry, shallow soils of partially decomposed granite or nearly barren rocks. The var. *concolor* rarely occurs in pure stands, but usually together with *Pinus ponderosa*, *Pseudotsuga Menziesii* and *Picea Engelmannii*.

According to Sudworth (l.c. 1908) the precipitation varies from about 650 mm to 1000 mm a year in the habitat.

Cultivation. *Abies concolor* is the most resistant of all the western firs to dry conditions and is extensively cultivated as an ornamental in most of the mediterranean countries where the conditions seem suitable, i.e. in the cooler parts of the evergreen forest belt and in the deciduous forest belt. As a forest tree however it cannot compete with any of the mediterranean firs.

b) *Abies concolor* var. *lowiana* (Gord.) Lemmon, *Handb. W. Am. cone-bear.* ed. 3, 64 (1895)

Picea lowiana Gordon, *Pinet. Suppl.* 53 (1862)

Abies lowiana A. Murray in *Proc. R. Hort. Soc.* III:317, fig. 21-24 (1863)

Abies grandis var. *lowiana* (Gord.) Hoopes, *Book Evergr.* 212 (1868)

Abies concolor var. *lasiocarpa* (Lindl. & Gord.) Beissner, *Syst. Einteil. Conif.* 45 (1887), non *A. lasiocarpa* Nuttall (1849)

References

SARGENT, C. S., l.c. (1898) sub *A. concolor* s.l. in textu

ELWES, H. J. and HENRY, A. *The trees of Gr. Br. & Irel.* III:779, 780 (1908)

SUDWORTH, G. B., l.c. p. 117 (1908) in textu

PAVARI, A., l.c. p. 73-74 (1921) sub *A. concolor* v. *lasiocarpa*

FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. p. 4 (1949)

Ibid., l.c. p. 166-167, fig. 25, 26 (1950)

Tree, in the habitat to 80 m high; brts. brownish; buds smaller than i var. *concolor*; needles pectinately arranged on the brt., 50-70 mm long and about 2,5 mm broad, blunt or slightly emarginate at apex, flattish in crosssection, grooved above and stomatiforous in the grooves only.

Distribution. Siskiyou Mts. in S. Oregon, on Mt. Shasta and in the Sierra Nevada ranges in California. The northern limit of this fir is the dry interior of S. Oregon. It occurs together with *A. magnifica* on the west slope of the Sierra Nevada and goes up from 1000 m. to 3000 m.

Ecology. Very little is known about the ecology of this fir. According to Elwes and Henry (l.c. 1908) "this fir seems to be the most accomodating of all the western silver firs to the varied conditions of England growing well on soils where *A. nobilis* will not thrive and in a drier climate than *A. gradis* prefers".

Cultivation. *Abies concolor* var. *lowiana* is mentioned by Franco (l.c. 1950) from several parks in the peninsula of Sintra, W. Portugal, where it only has attained 20 m height. The oldest specimens are between 30 and 70 years. Probaly var. *lowiana* will be better suited for humid and cool conditions in the western parts of Insubria as an ornamental.

20. *Abies bracteata* Nuttall, *N. Am. Sylva*, 3:137 (1849)

Abies venusta (Dougl.) K. Koch *Dendrol.* II(2):210 (1873)

References

SARGENT, C. S., l.c. p. 129, t. 615, 616 (1898)

SUDWORTH, G. B., l.c. p. 121-125, fig. 45-47 (1908)

PAVARI, A., l.c. p. 82, 83 (1921)

FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. p. 5 (1949)

Ibid., l.c. p. 150-154, fig. 10-12 (1950)

In the natural habitat a 20-30 m high tree of rather broadly pyramidal habit but abruptly narrowed to a spire-like head; bark light reddish brown smooth, becoming slightly fissured in old trees; buds very different from those on other firs: spindle-shaped, about 2 cm long and acute, not resinous; brts. greenish, glabrous; needles almost pectinately arranged: those on the upper side of the shoot are slightly shorter and pointing forwards; the nedles are furthermore linear to linear-lanceolate, 30-60 mm long and 2,5-3,5 mm broad, rigid, spiny-pointed, lustrous green above, not grooved, with 2 whitish lines of stomata below; cones ovoid, 7-10 cm long, purplish brown and resinous, with the exerted bracts ending in 25-50 mm long and rigid spines; wood heavy but not hard, coarse-grained, light brown, tinged with yellow, sapwood paler.

Distribution. Occurs in very restricted localities in Central California coast region, mainly in the Monterey county. Is found at altitudes and under conditions, which equal the evergreen forest belt and zone 1 of the deciduous forest belt of the Mediterranean, i.e. in rather moist bottoms

of canyons and on dry, rocky summits, usually at elevations of about 600–1300 m on both slopes of the outer W. ridge of the Santa Lucia Mts. Is frequently associated with chaparral and evergreen oak species.

Ecology. Occurs on “porous, rocky, gravelly and sandy soils; where the tree grows best, the soil is moist, even in summer from contiguous stream-bed” (Sudworth l.c. 1908). High degree of atmospheric humidity during most of the year. Annual precipitation 500–1250 mm, almost rain in winter, only light snow at higher altitudes.

Cultivation. Of interest as an ornamental for shady and somewhat humid conditions in the evergreen forest belt and zone 1 one of the deciduous forest belt. Is worth trial in the more humid parts of N. Portugal and Spain as a forest tree.

21. *Abies procera* Rehder in *Rhodora* XLII:522 (1940)

Abies nobilis (Dougl. & Lamb.) Lindl. in *Penny Cycl.* 1:30 (1833)
non A. Dietr.

References

SARGENT, C. S., l.c. p. 133–135, t. 617 (1898)

SUDWORTH, G. B., l.c. p. 128–132, fig. 50, 51 (1908)

PAVARI, A., l.c. p. 77–80 (1921)

FRANCO, J. DO AMARAL, l.c. p. 155–158, fig. 13–15 (1950)

Tree, in the habitat about 50 (occasionally to 80) m high with a girth of 5–8 m; bark at first smooth and greyish, later greyish brown and deeply fissured; buds often hidden by the needles of the apex of the brt.: they are small and globose, resinous at the tips, the outer scales elongated and free; brts. reddish brown and minutely rust-pubescent; needles pectinate below and spreading outward, crowded above and completely concealing the upper side of the shoot, pressed against the shoot at their base, then curving upward, linear, 25–35 mm long and 1,5 mm broad, rounded or slightly notched at apex, bluish green, stomatiferous and grooved above, at the lower surface with 2 narrow bands of stomata; resin-ducts marginal; cones large, cylindric-oblong, 14–25 cm long, at first green, finally brown; scales 30–35 mm broad, bracts much exerted and reflexed, covering most of the scale below; wood light, hard and strong, close-grained, pale brown, with darker sapwood.

Distribution. Slopes of Mt. Baker in N. Washington and southward to the valley of the Mackenzie River in Oregon and the Siskiyou Hts. in California at elevations of 600–1600 m, most abundant on the Cascade Mts. of Washington.

Ecology. Occurs rarely in pure stands and is generally intermixed with many other species, like Douglas fir, Hemlock, *Thuja plicata* etc. Shows its best development on deep, rich soils in cool situations. Generally the climate is mild with a heavy precipitation, although inland provenances occur better suited to drier and colder conditions. The species is, according to Sudworth (l.c. 1908) rather intolerant to shade. It is known in the habitat as a prolific seeder at rather long intervals.

Cultivation. The species is mentioned by Pavari in his first treatment of exotic species in Italia (l.c. 1921) but not in his second work together with De Philippis (l.c. 1941). Therefore it may be presumed that the silvicultural value of this fir is none. It may, however, prove very useful as a beautiful ornamental tree in the W. more humid parts of the Insubrian Region.

Sammanfattning

Förf. beskriver 25 arter, underarter och varieteter av ädelgran (*Abies*), vilka förekomma i Medelhavsområdet antingen som vildväxande eller som införda.

Speciellt intresse har ägnats den mycket sällsynta ädelgranen i bergsområdet Le Madonie i norra Sicilien, som ofta räknats som en självständig art, *Abies nebrodensis* (Lojac.) Mattei. På grund av att den endast i relativt oväsentliga karaktärer taxonomiskt avviker från den europeiska ädelgranen, *A. alba* Mill. s.str., har den i föreliggande arbete betraktats som en underart till denna, *A. alba* ssp. *nebrodensis* (Lojac.) Nitz.

Riassunto

In questo studio sono descritte 25 specie, sottospecie e varietà del genere *Abies*, che sono diffusi nel Mediterraneo, sia indigene che introdotte.

Uno studio speciale è dedicato all'abete dei monti Nebrodi in Sicilia, che è considerato una specie indipendente, *Abies nebrodensis* (Lojac.) Mattei, da alcuni autori.

Considerando che l'abete delle Nebrodi si differisce soltanto in maniera molto relativa nei caratteri tassonomici dal tipico abete bianco, l'autore ha proposto che venga considerato come una sottospecie del suddetto, cioè *A. alba* Mill. ssp. *nebrodensis* (Lojac.) Nitz.

BENGT CNATTINGIUS

Utställning av Östgötsk Trädgårdskonst i Östergötlands museum 1965

Under våren och sommaren 1965 anordnades i Östergötlands museum en utställning av kartor, ritningar, fotografier, målningar och föremål, som belyste östgötsk trädgårdskonst. En del material var känt tidigare, men oväntat mycket nytt hade hopbragts, vilket kan ge anledning till ett omnämnande i denna årsskrift.

De *trädgårdar från medeltiden*, som funnits vid klostren i Alvastra, Vreta Kloster och Vadstena belystes av bilder från Vadstena. Klosterträdgården där är känd genom Sten Karlings forskning. Några fotografier av trädgårdarnas utseende på 1930-talet visar träd- och blomsterbestånd, medan en stadsplan från 1705 och en plan över klosterområdet från 1822 visar de medeltida trädgårdarnas disposition och läge.

Renässansens trädgårdar har varit betydande, men vår kunskap om dem begränsas till gravyrerna i Suecia antiqua och i vissa fall teckningarna till dessa. I Sten Karlings doktorsavhandling, Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtre-stilens genombrott, kan man följa trädgårdsanläggningarna vid slotten i Vadstena, Linköping och framför allt i Stegeborg. Vid sistnämnda slott anlades tre trädgårdar, två på holmen och en på norra stranden. Spåren av dessa syns ännu idag.

I början av 1600-talet ägde pfalzgreven Johan Casimir utom Stegeborg ytterligare tre slott: *Bråborg*, *Skenäs* och *Rönö*, som han bebyggde och försåg med stora och vackra trädgårdar. Här slår den franska trädgårdsstilen igenom med stora parterrer, lusthus m. m. Dahlbergs kopparstick men även fotoförstoringar av hans originalteckningar i Kungliga biblioteket illustrerade dessa trädgårdar. Vid *slottet i Linköping* fanns 1545 trädgårdsmästare Hans Friese, som anlade trädgårdarna här. Sueciasticket och J. Silfverlings graverade karta från 1734 återger delar av denna anläggning.

Som exempel på borgarnas små trädgårdstäppor — ännu medeltida till sin utformning — i städernas utkanter visades en detalj av Sueciasticket över *Söderköping*.

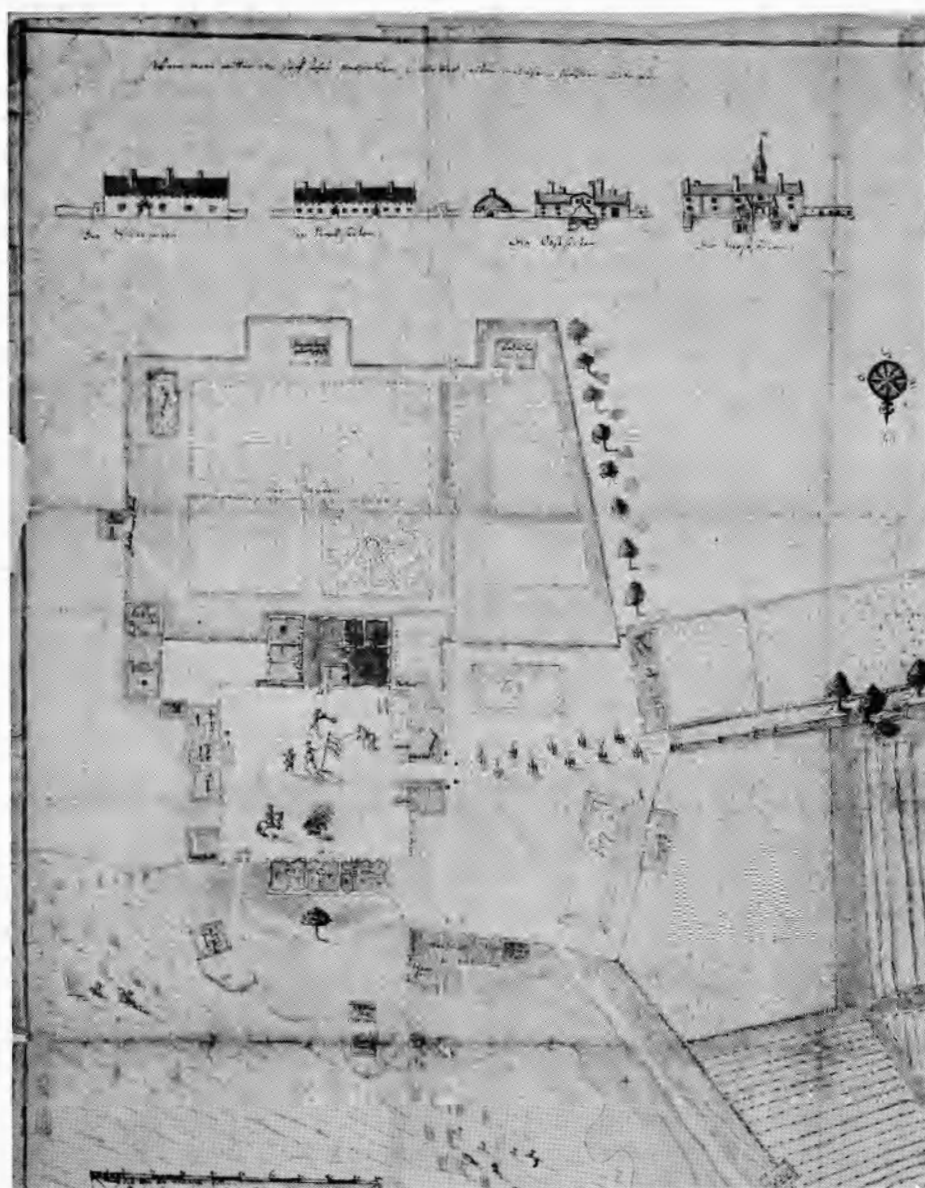

Fig. 1. Tuna översteboställe. Utsnitt av karta från 1688. Lägg märke till ritningen i parterren och jämför med Villandry. Se sid. 73. — Tuna. Residence of a colonel. Part of map from 1688. The design in the parterre has some resemblance with those of Villandry, page 73.

En intressant karta över *Tuna* översteboställe (i Kammararkivet) från år 1688 visar en ordinär trädgård vid ett svenskt herresäte från 1600-talets mitt. Söder om gården låg trädgården, som bestod av 4 kvarter. Ett av dem var en prydnadsparterr i stjärnmönster. Några kartor över *Lagerlunda* från 1600-talet (gårdsarkivet) ger en god bild av trädgårdsanläggningarna, som troligen tillkommit vid skilda tider. Kartorna är: 1) "Afritning på Lagerlunda bygninger" ... av Jean De Rogier 1669, 2) "Vue de Lagerlunda du coté de le Nordouest dessiné d'apres nature par P. Gustafson" (blyertsteckning, odaterad), 1700-talet, 3) "Vue de Lagerlunda, du coté de l'Est, dessiné d'apres nature par F C A L" (blyertsteckning, odaterad). Den visar gårdsanläggningen före den engelska parkens anläggande omkring 1800. 4) Tempel i parken, ritning, odaterad (samma tid?).

Tre stora kartor från *Ulfåsa* visar hur trädgårdsanläggningen redan under 1600-talets senare hälft fått sin grundform med en imponerande allé i mittaxeln. Stora ytor med fruktträdplanteringar dominerar och bibehålls ännu på 1800-talet. De tre kartor, som illustrera detta och som förvaras i gårdsarkivet är följande: 1) "Geometrick Planta uppå Ulfåssa Sätthe-gård afritad 1674" (akvarellerad teckning av Christopher J. Stenklyft 110 × 105 cm), 2) "Ulfåhsa uti Aska härad och Egeby Bornas Sn. Afmätt Anno 1708 af Joh. Ekebon" (akvarellerad ritning 87 × 80 cm), 3) "Ulfåsa Sättesgårds belägenhet affattad år 1804 af J. C. Lagergren.

Andra trädgårdar från 1600-talets senare hälft visa den äldre franska barockstilen, som hade André Mollet till upphovsman. Jean de la Vallé och Nikodemus Tessin d. ä. är de svenska företrädarna för denna nya stil.

Ett vackert exempel på den Tessinska stilen visar Dahlbergs kopparstick (3 st.) av *Allonö*. Ett antal fotografier tillhörande fru Pauline Flach belyser slottets och trädgårdens utseende före den Flachska ombyggnaden på 1910-talet. En kvinnlig och en manlig figur av bly (från 1800-talet) har funnits här, men kommer ursprungligen från Ljungs slott.

Stjärnorps slottsträdgårdar har ingående studerats av greve Oscar Douglas (Lustgården 1964–65 s. 112). Sueciasticket är vilseledande, som framgår av kartan nr 1. Den visar hur den vid byggherrens, fältmarskalken Robert Douglas, död 1662, ännu ej färdiga anläggningen sett ut. Följande kartor och bilder illustrerade trädgårdens och parkens utseende: 1) Lantmäterikarta 1700 (Kungl. Lantmäteristyrelsen, Stockholm), 2) Utsikt av Stjärnorps från sydväst, av okänd konstnär (lavering omkring 1800), ägare grevinnan Ellen Douglas, Stockholm, 3) Utsikt av Stjärnorps från öster, akvarell av A. H. Bergklint, ägare greve O. W. Douglas, 4)

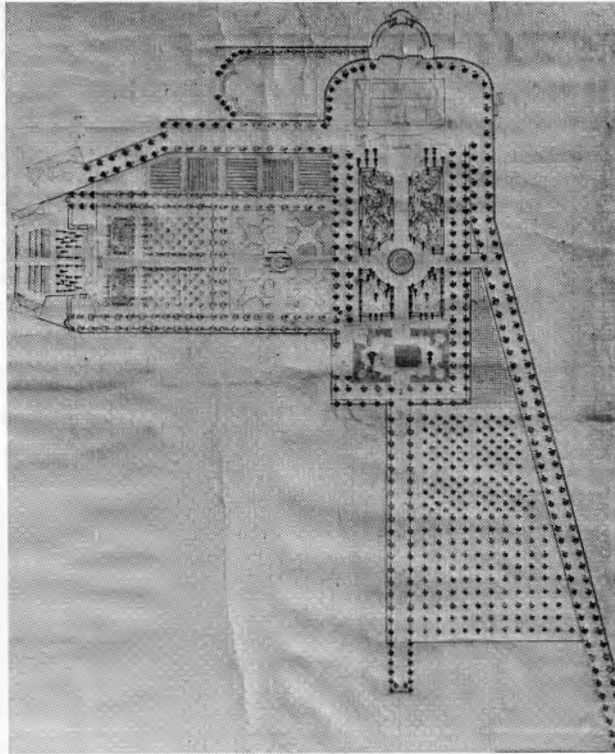

Fig. 2. Sturefors. Nic. Tessin d. y. anses ha gjort den ursprungliga anläggningen, som i sina huvuddrag fortfarande består. Plan från mitten av 1700-talet. — Sturefors manor. The garden is attributed to Nic. Tessin the younger who was strongly influenced by le Nôtre. The garden has not changed much since the beginning of the 18th century.

Uppmätning av trädgården 1964 med rekonstruktion av parken före 1903 (gårdsarkivet), 5) Sjärnorps slott, förslag till park och parterrer av Rudolf Abelin (ej utfört), akvarellerad tuschteckning (gårdsarkivet).

Löfstads slotts trädgårdar låg äldst på en lämpligare terräng än slottet, relativt långt från detta. Planerna på en regelbunden anläggning närmare slottet synes inte ha realiserats. Slottsgården och en liten parterrer vid södra gaveln tycks senare ha utlagts som prydnadsanläggningar. Den engelska parken fick däremot en lämplig utsträckning norr och väster om slottet. Dess förnämsta prydnad blev monumentet över riksmarskalken Axel von Fersen, som ordnades på en ö i en liten damm.

I slottsmuseets arkiv finns följande kartor och ritningar, som belyste

trädgårdsanläggningen: 1) "Charta öfver Löfstads Säteriis Mann- och Ladugårdar m. m. av Johan Karp 1781", 2) "Projekt till trädgårdens omplanterande vid Löfstad 1798" (akvarellerad tuschteckning, 46 × 38 cm). "Projekt till Promenadträdgårds Anläggande vid Löfsta Herrgård" . . . , akvarellerad tuschteckning med beskrivning, 72 × 52 cm, 4) "Löfstad 1781", kopia efter äldre karta (?), tusch, 65 × 50 cm, 5) Löfstads Park 1944, uppmättningsritning, tusch 125 × 92 cm. Dessutom finns 7 ritningar av Rudolf Abelin daterade 1903 för parkens omläggning.

Det dominerande östgötaslottet med avseende på trädgårdskonst är naturligtvis *Sturefors*. Huvuddragen i dess historia har jag tecknat i Svenska trädgårdskonsten 1930–1937, s. 101 f. Den ståtliga och i sina grunddrag bevarade barockträdgården har tillskrivits Nikodemus Tessin d. y. De av C. F. Adelcrantz gjorda moderniseringarna på 1760-talets mitt störde inte den äldre anläggningen. På 1770-talet anlades spegeldammen som en fortsättning på barockparterrererna med C. J. Cronstedts rundtempel som fond. Samtidigt började den engelska parken att anläggas med diverse pittoreska byggnader såsom eremitage, labyrint, grotta och kinesiskt tempel (möjligen av J. E. Rehn). Efter år 1800 har endast få förändringar vidtagits i parken och trädgården. Den kan därför än i dag i sitt välskötta tillstånd betraktas som det förnämsta monumentet i sin art i Östergötland.

Följande ritningar m. m. hade utställts: 1) 6 blad uppmättningsritningar till "Svenska Trädgårdskonsten" (Konstakademien), 2) Karta över äldre trädgårdar med skiss till en parterr och en damm; akvarellerad ritning, 1700-talets mitt, 57 × 45 cm (gårdsarkivet), 3) "Ritning av den tillämnade Trädgården vid Sturefors" 1774 (gårdsarkivet), 4) "Kännetecknens Uttydning", akvarellerad tuschteckning, 58 × 47 cm, (gårdsarkivet), 5) "Projekt till Ändringar vid Sturefors Trädgård", akvarellerad tuschteckning (Adelcrantz?), 71 × 48 cm, 6) Sturefors från sjösidan, lavering, sign. "Charlotte v. G. 1793", 30 × 23 cm (Uppsala Universitets bibliotek).

Godegård ägde på 1700-talet en mindre barockträdgård på bruksherrgårdens baksida. På 1780-talet under Johan Abraham Grills tid, tillkom en engelsk park, som erbjuder ett stort konsthistoriskt intresse. Parken är numera helt igenvuxen och ett vackert kinesiskt lusthus är snart en ruin. En karta, det första utkastet till den engelska parken, finns i gårdsarkivet. Den är signerad av F. M. Piper (akvarellerad tuschteck-

Fig. 3. Adelsnäs. Denna plan till en "parc Anglo-chinois" utfördes på 1780-talet av en fortifikationsofficer, P. M. Adlerfelt. Den fick stanna på papperet. — Adelsnäs manor. Never realised plan for a "parc Anglo-chinois" drawn about 1780 by a fortification officer.

ning 65 × 52 cm), och är denne arkitekts första arbete i Östergötland. Den publicerades av undertecknad i Svenska kulturbilder III–IV, s. 160 f.

En ännu mera romantisk anläggning fanns vid *Olivehults* vackra och minnesrika träherrgård. Norr om gården anlades av riksgeografen Gustaf Fredrik Linnerhielm en park kallad Lilla Parken (en större stannade förmodligen på papperet). Det kan vara av intresse att påpeka att ägaren nu är i färd med att återställa denna anläggning. Av de mera regelbundna anläggningarna kring byggnaderna återstår endast parterren på sjösidan.

Gårdsarkivet på Olivehult vore värt ett särskilt studium. Ett på tyska

och franska trädgårdsritningar så rikt arkiv finns veterligen inte annorstädes. Bibliotekets speciellt inom trädgårdsfacket mycket rika samlingar är också av stort intresse liksom delar av den Linnerhielska brevsamlingen, som även behandlar trädgårdsproblem.

Från detta rika gårdsarkiv hade följande lånats: 1) "Norra delen av Olivehult. Renoverade År 1799 av S. F. Mörk", (karta visande trädgården och parken), 2) "Lilla Parken wid Olivehult, Afmått År 1809 av S. F. Mörk", 3) Skisser och utkast till trädgårdsanläggningar av G. F. Linnerhielm, 4) Brev ang. en trädgårdsstol av engelsk modell samt ex libris till G. F. Linnerhielm från brodern Jonas Carl Linnerhielm, 5) Brev från C. C. L. Hirschfeldt till G. F. Linnerhielm ang. dennes försök att uppdraga nejlikor, 6) Pomologiskt schema samt trädförteckning, 7) 4 st. laveringar med motiv från gården av J. C. Linnerhielm, 8) Skördearbete vid gården, lavering av J. C. Linnerhielm, 9) Diverse brev till G. F. Linnerhielm ang. trädgården, 10) Diverse akvarellerade planer till olika trädgårdar (av okänd), 11) Akvareller av J. C. Linnerhielm med motiv från gården, bröllopsgåva till G. F. Linnerhielm och hans hustru 1793, 12) Parterren mot sjön, lavering av J. C. Linnerhielm. Trädgårdens historia är i korthet behandlad av förf. i Svenska trädgårdskonsten sid. 168 f.

Finspångs slottsträdgård anlades under 1600-talets andra hälft och är återgiven i Suecian. Barockträdgården förenklades vid 1700-talets mitt, då ett orangeri byggdes på norra sidan, föregångare till det nuvarande. Under Johan De Geers tid (1758–1809) anlades också den engelska parken med ett rundtempel (ombyggt efter ritningar av J. T. Sergel) med målningar av Pehr Hörberg, som dessutom fick leverera ett slags lerskulpturer till portstolpar o. dyl. Den engelska parken både norr och söder om slottet ägde hela den rekvisita, som den sentimentala, romantiska parkstilen fordrade: ett stycke av Trojas murar, Belisairs hydda, en skans, en kolmila, ett monument över Kerstin Brahe och ett timrat och näverklätt eremitage. Längst bort ligger en byggnad, Lugnet, avsedd för herrskapets intima fester. Den uppfördes efter ritningar av L. J. von Röök, som också ritade det nya orangeriet. En rad akvarellerade konturetsningar ger en god föreställning om denna på sin tid mycket berömda park. (Se Gunnar Lindqvist, *Finspångs slottsträdgård*, i *Festskrift till Karling*, Stockholm 1965 s. 225 f.) Följande ritningar och målningar m. m. illustrerade denna trädgård och park: 1) Uppmättningsritningar till minnessten över Aurore de Geer, tempel i gjutjärn, broräcke av gjutjärn, järnbro i parken, Auroratempel (1921), Orangeriet, Lugnet

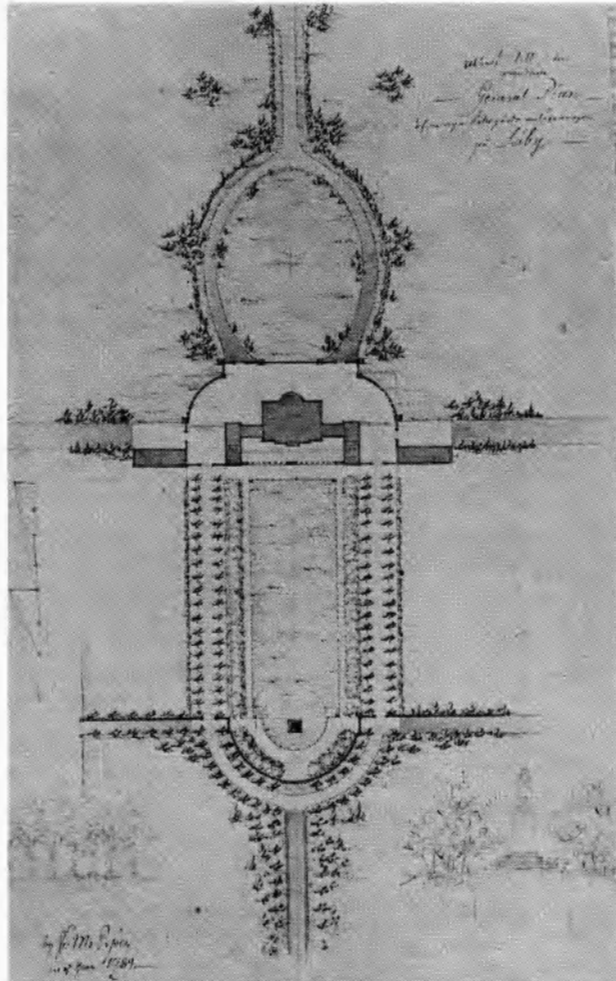

Fig. 4. Bjärka-Säby. Plan av F. M. Piper från 1789. — Bjärka-Säby manor. Plan of garden and buildings by F. M. Piper, who studied in England and brought new ideas on landscaping to Sweden.

(1921), allesammans i Konstakademien, 2) Akvarelliserade konturetsningar av J. P. Cumelin: a) Vue du Chateau de Finspång du Coté de l'Est, b) Vue du coté du jardin à l'Est, c) Vue de l'Entré, d) Vue de la partie interieure de la Rivière, e) Vue de l'Eremitage (Uppsala Universitets Bibliotek), 3) Två teckningar av L. Röök: a) obeliskens, b) Lugnet, 4) två etsningar: slottet från trädgårdssidan och från framsidan med infarten

(Uppsala Universitets bibliotek), 5) ritning till förändring av trädgården, 1750-talet (kopia i bruksarkivet).

Adelsnäs herrgård

Vid den gamla herrgårdsbyggnaden utvidgades på 1780-talet den befintliga trädgården. Flera planer och förslag till dessa arbeten av fortifikationsofficeren P. M. Adlerfelt har bevarats. Terrassen mot sjön utbildades till en arkitektonisk trädgård. I den naturpark som skapades kring Bysjöns stränder och som skickligt utnyttjade naturen uppfördes vid 1800-talets början på en kulle "Templet", som ännu finns kvar och senare, närmare huvudbyggnaden Linnétemplet, lusthus m. m. Till de nu svårt skadade (men nyligen restaurerade) målningarna i kupolen, utförda av Pehr Hörberg, visades en lavering med beskrivande text av konstnären (Uppsala Universitets bibliotek).

I Adelsnäs rika gårdsarkiv förvaras en stor samling kartor och ritningar, som låter oss följa inte bara hur trädgården och parken — både den äldre och den nuvarande — tillkommit och förändrats utan även ett otal projekt som aldrig blivit utförda. Ett omfattande arkivmateriel bestående av räkenskapsböcker kompletterar dessa bilder. Detta trädgårdshistoriska material är av sådan omfattning och sådant konsthistoriskt (säkert också hortikulturellt och dendrologiskt) värde att det borde bli föremål för en särskild studie och utges i bokform.

Här upptas endast ett urval av det rika materialet.

1) "Plan d'un Maison de Campagne Avec Le Jardin et Parc Nommé Näset ou Adelsnäs", av P. M. Adler(felt), odat. akvarell (1780-talet), 74 × 52 cm.

2) "Plan d'un Maison de Campagne . . .", akvarell av P. M. Adlerfelt 1782, 77 × 55 cm.

3) Karta över "Gamla Adelsnäs" jämte parken, odaterad akvarell (1700-talet), 75 × 53 cm.

4) Grundritning öfver Adelsnäs Sättes-Gård Näset kalladt", akvarell, odaterad (1700-talet), 48 × 38 cm.

5) "Project till Bad- och Båthus vid Adelsnäs, 2 blad, konstruktionsdetaljer, akvarellerad tuschteckning, planer, fasader, osign. (av C. Chr. Gjörwell omkring 1824), enligt brev bilagt ritningarna.

6) Ett antal ritningar i rekonstruktion av Fritiof Åberg, vars far på 1880-talet var trädgårdsmästare vid Adelsnäs.

7) "Carta öfver Åbyggnaderna vid Friherrliga Adelswårdska Famille Godset Adelsnäs Jemte Utsikterna deromkring" . . . av J. Lindsfelt 1821, akvarell, 66 × 51 cm.

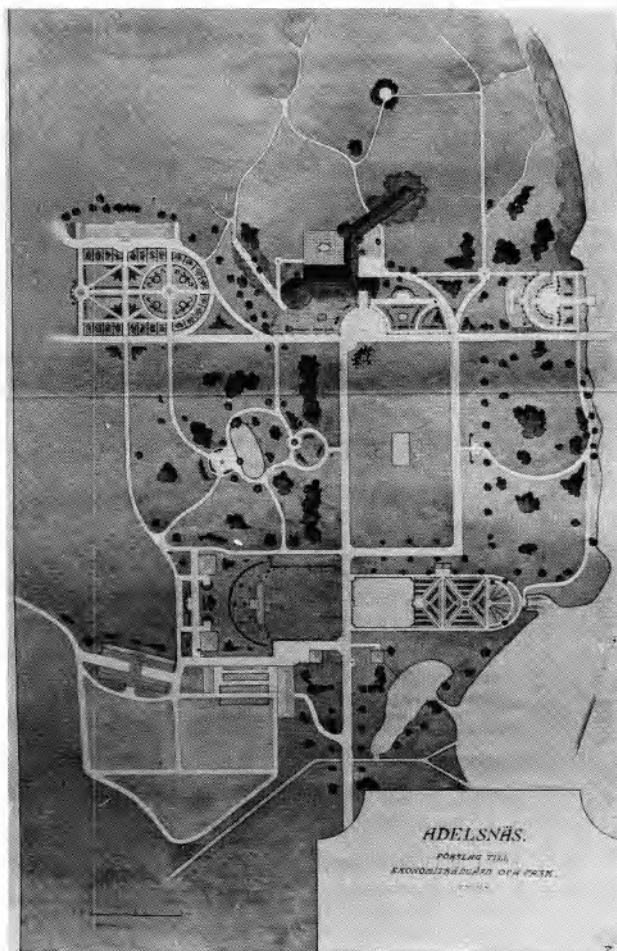

Fig. 5. Adelsnäs. Förslag till trädgård och park runt en planerad ny herrgårdsbyggnad, Rudolf Abelin 1903. Ej utfört. — Adelsnäs. A never carried out project for gardens and parc surrounding a planned manorhouse. Rudolf Abelin 1903.

8) "Ritning till Växthus," projecterad af G. Ericsson. Ritad av C. E. Ferngren (1868)?, 94 × 35 cm.

9) "Esquisse till Jagtpaviljong att uppföras vid Adelsnäs." Akvarell och tusch, plan, fasad, sektioner av F. W. Scholander 1868, 50 × 33 cm.

10) Ritning till en kiosk att uppföras på Helenas ö, plan och fasader, akvarelliserad tuschteckning av C. E. Ferngren, odaterad, 61 × 48 cm.

11) "Föreslagen brygga uti Adelsnäs Park vid öfverfarten till Helena-Ö," plan och profiler, akvarelliserad tuschteckning, sign C. E. Ferngren) odaterad, 60 × 32 cm.

12) D:o, konstruktionsritning, osign. och odat. (troligen Ferngren), 52 × 42 cm.

13) "Ritning till ny Öfverbyggnad till Fiskesumparna vid Adelsnäs", akvarellerad tuschteckning, plan och fasad, osign. (troligen av Ferngren), 60 × 48 cm.

14) Trädgård och park 1899, lantmäterikarta av Gustaf Indebetou, akvarellerad ritning, 94 × 68 cm.

15) Utkast till park av Th(eodor) A(delsnäs) Ö(rd) odaterad, blyertsskiss, 60 × 60 cm.

16) "Plan öfver Park och Trädgård vid Adelsnäs upprättad af Theodor Adelswärd och August Falkenberg 1879"(?), skala 1:4 000. Tuschteckning, 25 × 25 cm.

17) "Elevation of the Bridge, Fasad av bryggan, — En chinesisk Brygga", odat. (trol. 1700-tal), 38 × 31 cm.

18) "The Water Engine", tuschritning till vattenuppfordringsverk med beskrivning, engelsk och svensk text, osign., odat. (trol. 1700-tal), 40 × 33 cm.

19) "Adelsnäs, Förslag till Ekonomiträdgård och Park" m. m., akvarell, Abelins bomärke, 1903 (enligt anteckning), 130 × 77 cm.

20) "Nr. 60, Adelsnäs köksträdgården" (anteckning på baksidan), tusch. av Edvard Glaesel dec. 1906, 76 × 52 cm.

21) "Köksträdgården vid Adelsnäs", Plantförslag upprättat på grundval av Glaesels förslag 1906, Atvidaberg i sept. 1907, R. E. Jacobsen, tusch. 68 × 52 cm.

22) "Entrén till köksträdgården", blyertsskiss med summariska växtangivelser, odat., osign., 48 × 36 cm.

23) Detaljerat förslag till köksträdgårdens entré enligt nr 23, osign., odat., 57 × 44 cm (utförd i huvudsak).

24) Entrén till köksträdgården, perspektivskiss, odat., osign., 58 × 43 cm.

25) Växthus, 4 blad, akvarell och tusch, av Rudolf Abelin i januari 1903, 70 × 55 cm.

26) "Plan av terrass vid Adelsnäs hufvudbyggnad av Edward White, London 22/5/1911", akvarellerad plan och profil, 95 × 63 cm. (Ej utförd.)

27) "Adelsnäs, Proposed arrangements of Rose Garden", Edward White, London 30.9.1913, akvarell, 60 × 40 cm.

28) "Rose Garden", akvarell, troligen av White, 70 × 55 cm.

29) "Plan Nr. 2" (förmodligen till rosenträdgård), Edward White, London 9.6.1911, akvarell, 72 × 53 cm.

30–31) Tennisplan, B och C, odat., förmodligen av White, akvareller, 62 × 50 cm och 62 × 50 cm.

32 "Dammen vid biblioteksflygeln", akvarell av Edward White, 22.5.1911, 52 × 52 cm.

33) "Biblioteksdammen Adelsnäs Jakobsson", sign. augusti 1918 R E J.

34) "Rotundan" med orangeri, akvarellerad teckning, plan och profil, I. G. Clason 21.5.1912, 102 × 58 cm (utförd).

35) Trädgården vid Orangeriet, med profiler samt orangeribyggnaden (utförd), osign., odat. (troligen av Th. Adelswärd), 36 × 22 cm.

36) "Adelsnäs, Orangeriträdgården", planskiss med profiler, Stockholm nov. 1915, osign. (förmodligen I. G. Clason), 78 × 56 cm.

37) "Ritning till exedra", plan och sektioner, delvis i färg, Stockholm 11 juli 1913, osign. (troligen I. G. Clason), 69 × 49 cm.

38) Exedra, förslag till minnessten (ej utförd), blyerts, delvis i färg, Stockholm i maj 1913, I. G. Clason.

39) "Ritning till exedra", skiss delvis i färg, plan och sektion och perspektiv, Stockholm 12 maj 1914, osign. (troligen I. G. Clason) (en i Italien inköpt stenkänka har här kommit till användning), 70 × 49 cm.

40) Portfölj innehållande två något olika förslag till trädgården framför rotundan; nr 1 omfattar 2 blad, nr 3 omfattar 3 blad. Planer och perspektiv, blyerts, mycket detaljerat, sign. Saaleck februari 1913 (troligen Clasons arkitektkontor).

41) "Förslag till anordnande av terrassen" (ej utfört), I. G. Clason 15 juli 1916, akvarellerade profiler till terrass med murar och lusthus, 71 × 48 cm.

42) D:o (ej utfört), akvarellerad plan, sign. I. G. Clason 15.7.1916, 71 × 48 cm.

43) "Adelsnäs" (ej utfört), planskiss i blått och rött till trädgården vid orangeriet, Stockholm 17.6.1924, osign. (troligen I. G. Clason), 70 × 68 cm.

44) Ritningar till trädgårdsmöbler: a) järnkänka, profil, b) rustik känka c) d:o med ryggstöd, d) d:o av ekgrenar, e) d:o enklare, osign., trol. 1800-talets senare del.

45) Portfölj med 7 blad akvarellerade teckningar med förslag till byggnader, brunnar m. m. i parken: a) infarten, b) rosengården, sektion, c) formträdgården, sektion, d) vattendamm i denna, e) lekstuga, f) vattenkar i barnträdgården, g) lekplatsens fond, osign., odat., troligen Rudolf Abelin omkring 1912.

46) "Slefringe Tomt och Trädgård", uppmättningsritning med alt. förslag nr III till omdaning: a) tusch och färgkriter, sign. Brunskog 1922, b) papper med godkännande påskrifter, c) renritning av b. 118 × 66 cm, d) planteringsförslag med växtbeteckning, osign., odat., troligen 1922, tusch, 68 × 59 cm.

Vid *Björnsnäs* herrgård vid Bråviken uppfördes ett corps de logis på 1850-talet. I samband därmed utarbetades ett flertal projekt till en park i senromantisk stil. Det kan icke konstateras i vilken utsträckning de fullföljdes. Vid sekelskiftet 1900 omdanades trädgården delvis med Sturefors som mönster:

1) Plan av trädgården kring "Gamla Björnsnäs", akvarellerad tuschteckning, odat., osign. (troligen 1800-talets mitt), 55 × 44 cm.

2) Plan av trädgården påskrift: "Björnsnäs, Åby, före 1898", osign., odat., tusch, 52 × 44 cm.

3) "Plan för omläggning och utvidgning av Parken vid Björnsnäs", akvarellerad tuschteckning av G. Lindén 18.7.1898 (Östergötlands hushållningssällsks trädgårdskonsulent), 82 × 58 cm.

4) Fotografier bl. a. från 1902 av J. E. Thorin.

Samtliga ritningar i gårdsarkivet.

Gerstorps herrgård i Kaga socken kom i slutet av 1700-talet i ätten Douglas ägo. Den var då bebyggd med en karolinsk manbyggnad med flyglar. Trädgården var en regelbunden arkitektonisk anläggning med klippta häckar, buskar m. m. Byggnaden revs 1857, då det nuvarande corps de logiet uppfördes. Därvid utvidgades och omlades parken m. m. efter Knut Forssbergs ritningar samtidigt som han planerade parken vid Sörby i Örtomta.

1) "Plankarta till Parkanläggning vid Gerstorps Säteri", akvarellerad tuschteckning av Knut Forsberg, Stockholm 1858 (den äldre bebyggelsen och trädgårdsanläggningen markerad med rött), 77 × 60 cm. Stjärnorps gårdsarkiv.

Trädgårdens historia är behandlad av Oscar Douglas i *Lustgården* 1964–65 s. 93–128.

Sörby herrgård i Örtomta socken (se ovan Gerstorp).

"Projekt till Parkanläggning vid Sörby säteri av Knut Forssberg 1858". Greve de la Gardie, Linköping.

Prästernas trädgårdar

Vid många östgötska prästgårdar anordnades stora och i många fall välplanerade trädgårdar, där herrgårdarna oftast var förebilder. Ett typiskt drag är här det botaniska intresset, ett arv som tydligt kan spåras tillbaka till Linné. Ofta bär de en idyllisk prägel med romantiska detaljer. Prästgårdsträdgårdarna är inte bara efterbildningar av högreståndsanläggningar utan i många fall en självständig produkt. De har spelat en stor roll som förebilder för allmogens trädgårdsodling och är därför värda ett eget studium.

Författaren har i olika sammanhang behandlat några avsnitt av prästgårdsträdgårdarnas kulturhistoria t. ex. i *Lustgården* 1932 s. 25 f., i *Svenska kulturbilder*, a. a. st., samt i *S:t Ragnhilds Gilles årsbok*, Söderköping, 1931 s. 19 f.

Endast tre exemplar visades på utställningen:

Mogata kyrkoherdeboställe, vars trädgård anlades på 1810- och 1820-talet av kyrkoherde Jacob Östberg med hjälp av hans duktiga maka. Den utgjordes av en liten prydnadsträdgård på framsidan, en stor frukt- och köksträdgård och en vidsträckt naturpark i romantisk stil med flera lusthus och bersåer ("Jenny Lund, Villa Harmonica").

Asby kyrkoherdeboställe anlades av kyrkoherde Anders Hedner på 1840-talet i romantisk parkstil med lusthus "och stämningsfulla viloplats" ("Ekoterrassen", "Najadernas grotta", "Älvtallen", "Lycksalighetens Ö"). Trädgårdens framväxt kan följas i Hedners latinska dagbok (manuskript Linköpings stifts bibliotek).

Skönberga komministergård anlades av prostén Petter Nejdell (1839–1856), en nitisk odlare och framstående pomolog. Den var också en plantskola och innehöll flera tusen träd, mest fruktträd. En karta från 1853 visar trädgårdens och parkens omfattning.

Diverse föremål utgörande trädgårdarnas inventarier

Trädgårdsmöbel bestående av bord, 2 stolar och taburett av gjutjärn från Bolinders verkstäder; ägare greve C. F. Hamilton, Örsätter, Åtvidaberg.

Vattenkannor av koppar; 2 st. drivkupor av glas; 2 st. salutkanoner; fontän med apa i; 4 st. krukor av lergods, därav 2 st. tillverkade i Fale- rum, 1800-talet. Adelsnäs.

Eremit; utskuren och målad träfigur, enligt traditionen av Pehr Hörberg. Adelsnäs.

Trädgårdsstol av trä, i engelsk Hepplewhite-stil tillverkad på Olivehult efter ritning av J. C. Linnerhielm.

Trädgårdsstol och bänk av ek från 1800-talets mitt, från Odensfors i Vreta Klosters sn.

Solur av kalksten med Nisbethska vapnet, omkring 1700, ägare: regeringsrådet W. Aschan, Brunnby, Vreta kloster.

Rudolf Abelins verksamhet (1864–1961)

Hans namn är redan berört i samband med Stjärnorp och Adelsnäs. Hans betydelsefulla gärning, som i hög grad hänger samman med detta landskap fick därför en särskild avdelning på utställningen. Efter att ha genomgått Rosenborg trädgårdsskola i Köpenhamn och ha studerat trädgårdskonst i Italien, Frankrike och England anlade han i slutet av 1880-talet *Norrvikens* trädgårdar vid Åby intill Bråviken. Med sina över 3 000 fruktträd och mer än 150 m. långa vinkaster var Norrviken i början av 1900-talet en av Skandinavians största fruktodlingar. Dessa produkter rönt erkännande vid många in- och utländska fruktutställningar, som kunde visas här genom utställda diplom och hederspris. Själva anläggningen framgick av ett antal fotografier och ritningar tillhörande sonen, byråchef Harald Abelin, Stockholm.

Omkring 1902 verkade han som lärare vid Västantorps trädgårdsskola i Ätvidaberg, dit han kallats av baron Th. Adelswärd, som på många sätt tog hans stora kunnighet i anspråk. Det framgår av ett stort antal utställda ritningar, som uppgjordes i samband med Adelswärds nybyggnad av herrgården, trädgården och parken.

Som trädgårdsarkitekt och parkvårdare arbetade han helst genom direktiv och anvisningar på platsen, ibland med stöd av små enkla skisser. Endast i undantagsfall utarbetades fullständiga ritningar (se Stjärnorp, Adelsnäs och Löfstad nedan).

Abelins arbeten i Östergötland kunde beläggas med rätt många ritningar, nämligen (samtliga i byråchef H. Abelins ägo):

Söderö: ritningar till växthus, 4 st.

Löfstad: Norra terrassen, plan och sektion, osign., 9 blad skisser till bl. a. lekstuga.

Braberg: 4 ritningar till trädgården inkl. uppmättningsritning.

Hults bruk: ritning till terrass och parterr.

Värnäs: ritning till uppfarten, terrass och parterr.

Linköpings slottsträdgård: ändringsförslag 1932 till trädgården; tuschritning efter skiss av Abelin, som på 1800-talet skapat den nuvarande anläggningen, som han efter 40 år fick restaurera.

Norsholm: ritning till växthus.

Krusenberg (?): 2 ritningar till parterr m. m.

Det rika materialet har i denna framställning inte bearbetats utan framställts i katalogform. En utförlig katalog föreligger i stencil och större delen av ritningarna har fotograferats. Detta material förvaras i Östergötlands museum.

Av kostnaderna för utställningens anordnande har Östergötlands museum svarat för en del. Omkring kr. 3 000 har insamlats för att täcka underskottet. Bidragsgivarna är: Föreningen för dendrologi och parkvård, 2 000 kr., Fiskeby Bruk AB, 500 kr. AB Eskilstuna magasinet (i samband med reklam för Wilkinson Swords trädgårdsredskap) 500 kr.

Summary

An exposition called "Garden Art in Östergötland"

was arranged in 1965 during spring and summer in the Museum of Östergötland, Linköping. Maps, plans, photos, paintings and various objects were exposed, some of them unknown until then.

The main object was to show garden art from older times to this day especially as it has developed around manors and vicarages.

Little is left of the gardens from the sixteenth and seventeenth centuries and earlier. But maps and pictures, above all from "Suecia Antiqua et Hodierna" printed about 1660 show what the gardens of the nobility and the gentry looked like and how they were influenced by Germany, the Netherlands and later France.

Some eighteenth century gardens are still preserved, the most important is Sturefors. The formal garden is probably by Nicodemus Tessin the younger, strongly influenced by Le Nôtre. This was modified later in the century and a "Parc Anglo-Chinois" was added.

The development of this interesting garden through the centuries could be followed thanks to the documents displayed.

Some plans (Godegård, Bjärka-Säby) by F. M. Piper, who studied in England, are typical for new ideas in landscaping, introduced in Sweden late in the eighteenth century.

The immensely interesting archives and library of Olivehult dating from the same time contributed with a rich material showing the activities of a learned country gentleman, G. F. Linnerhielm. Garden plans from the whole of Europe, descriptions of botanical experiments, correspondence on garden problems with among others C. C. L. Hirschfelt are just a few examples.

From Adelnäs was gathered much of interest also from a more recent time. There the old garden was transformed in the beginning of this century. Projects were made by several architects, some of them foreigners as the Englishman Edward White.

The famous landscape gardener Rudolf Abelin, wellknown for his gardens

at Båstad in the south of Sweden was an adviser to the owners of Adelsnäs during a long period. A special exposition was devoted to him and to his work in the province of Östergötland from which he originated.

The rich material (only a few examples can be mentioned here) found in a limited part of Sweden points to interesting results, should an investigation be made all over the country.

SMÄRRE MEDDELANDEN

Förvildade spireor. Några anmärkningar och en vädjan

Av släktet *Spiraea* odlas som bekant i svenska trädgårdar en hel rad arter och arthybrider, en del med vita blommor, en del med skära eller röda. De tillhör olika sektioner inom släktet, skilda framför allt genom olika blomställningstyper. Så utmärks sektionen *Chamaedryon* av enkla, vanligen flock- eller kvastlikt sammandragna klasar på kortskott från äldre grenar; alla hithörande är vitblommiga. Hit hör de allbekanta hybriderna *S. × arguta*, brudspirean, och *S. × Vanhouttei*, bukettspirean, hit hör också den förr allmänt odlade arten *S. chamaedryfolia*, kvastspirean, som man ännu ej sällan finner kvarstående i m. l. m. utbredda snår i äldre anläggningar men knappast som verkligt förvildad därutanför. I motsats till denna grupp utmärks sektionen *Calospira* av sammansatta, kvastlika blomställningar, antingen från sidoställda kortskott (som hos ex.-vis *S. sargentiana* och *S. Henryi*) eller i spetsen av långskott som hos *S. japonica*; blommorna är antingen vita som hos de förstnämnda eller m. l. m. mörkt rosenröda som hos den i flera former odlade *S. japonica* och dess ännu mera populära hybridavkomling *S. × bumalda*, rosenspirean, båda med mycket vida kvastar. Av dessa båda har man hos oss någon enstaka gång funnit exemplar, som förirrat sig ut på m. l. m. ruderat mark, väl genom utkastat trädgårdsrense.

Det är dock endast former av den tredje sektionen, *Spiraria*, som verkligen med någon framgång trängt ut från trädgårdarna och etablerat sig som vildväxande. Denna sektion utmärks också av sammansatta blomställningar men här cylindriska eller m. l. m. pyramidala och vipplika och alltid bildande avslutningen på långskott. Blommorna är antingen vita eller svagt rosa till mörkt karminrosa. Medan sektionen *Chamaedryon* är asiatisk med några få arter (bl. a. *chamaedryfolia*) nående in i östra Europa och *Calospira* huvudsakligen östasiatisk med några få representanter i Nordamerika, så är *Spiraria* nästan helt amerikansk. Ett undantag är dess enda av Linné kända art, *S. salicifolia*, som från sydöstra Europa går genom hela norra Asien ända till Japan och Kamtjatka. Det är därför förståeligt, att den hos oss är synnerligen hårdig liksom att den är den äldsta i odling hos oss inte bara i sin grupp utan i hela släktet *Spiraea* (i nutida mening). Enligt Rehder skall den ha kommit i kultur så tidigt som 1586, och det är säkert denna art Olof Rudbeck d. ä. avser med sin *Spiraea Theophrasti*, som han säger sig som den förste ha odlat här i landet. Linné hade den likaledes i sin Uppsala-trädgård, och redan 1769 nämner Retzius den som förvildad i Skåne. Den har sedan under namnet häckspirea, vilket vittnar om dess viktigaste användning, tagits upp i alla svenska 1800- och 1900-talsfloror som odlad och förvildad. Någon annan art har däremot aldrig omtalats (det första undantaget tycks vara Weimarcks skånska flora 1963), och följden har blivit, att i den mån man antecknat och eventuellt (alltför sällan!) tagit belägg av någon förvildad *Spiraria*-form, så har den kallats *S. salici-*

folia; att så litet insamlats beror givetvis också på att man inte vetat, att saken var mera komplicerad.

S. salicifolia är nämligen alls inte den enda representant av denna grupp, som odlats i större utsträckning hos oss, inte ens den enda som förvildats och m. l. m. naturaliserats. Men hur stor del av sådana, redan bekantgjorda eller ännu oanmälda förvildade förekomster som verkligen utgörs av äkta *salicifolia*, är omöjligt att med någon visshet säga, just därför att så litet samlats; och det är här jag behöver hjälp.

Under arbetet på tredje delen av min Nordisk kärlväxtflora, som även skall innehålla familjen *Rosaceae*, har jag ägnat mycken tid och möda åt att försöka bestämma det nu föreliggande herbariematerialet av hithörande former, både från förvildade och från odlade bestånd. Detta har visat sig ganska — stundom mycket — besvärligt. Det är nämligen tydligt, att visserligen en inte så liten del verkligen utgörs av typisk *salicifolia* men också att en högst avsevärd del, särskilt från senare år, utgörs antingen av *salicifolia*-hybrider eller av andra arter; och avgränsningen mellan en del av dessa former är ibland mycket svår. De arter som utöver *S. salicifolia* är aktuella i sammanhanget är de båda amerikanska *S. latifolia* och *S. alba*, båda med vita blommor, och de likaledes nordamerikanska men rödblommiga *S. Douglasii* och — i någon mån — *S. tomentosa*.

Den sistnämnda, på svenska kallad luddspirea, utmärks — som dess namn antyder — av en mycket tät vitaktig (på äldre herbariematerial ofta rostbrun) hårfilt på bladens undersida; bladen är spetsiga, m. l. m. äggrunt lansettlika; fruktämnen är håriga. Den är härigenom lätt skild även från den i sin mörkrosa blomfärg snarlika *S. Douglasii*, douglasspirean; även denna har bladundersidan tätt filthårig, i detta fall rent vit, men bladen är här mera trubbiga och m. l. m. avlånga, ofta med nästan jämnlöpande och ev. bara mot spetsen sågade sidor; här är också fruktämnen kala. Luddspirean är känd som förvildad i Danmark, men från Sverige känner jag inte något säkert fall; den har uppgetts som förvildad från Blekinge, men vad jag sett som belägg har hört till *S. Douglasii*. Över huvud är luddspirean ingen vanlig växt i svenska trädgårdar, och inte heller douglasspirean kan anses så, fastän denna dock lokalt tycks ha kommit till större användning, att döma av just uppgifter eller kollektioner från Blekinge, där den tydligen planterats vid en del stationer. Som förvildad anges den av Blom också funnen vid Göteborg; uppenbarligen är den som sådan dock — ännu — en sällsynthet.

Större spridning som odlade och även som förvildade har ett par av dess hybrider fått, särskilt den med *S. salicifolia*, den s. k. *S. × Billiardii*, purpurspirea, som man nästan kunde frestas kalla banvaktsspirea. Den har nämligen alldeles speciellt använts i täpporna kring banvaktstugor och småstationer men var på det hela taget under slutet av förra och början av detta århundrade synnerligen populär och betydligt mer odlad än den äkta *salicifolia*, eftersom den är mycket mera dekorativ än denna genom sina större och mörkare rosafärgade blomställningar. Dessa är, på grund av inslaget från *S. Douglasii*, vanligen något vipplika men i regel med en cylindriskt utdragen, mycket tät och vanlig ganska lång toppdel — hos *salicifolia* är blomställningen kort och klaselik och av en tämligen blaskig skär färg. Från båda föräldrarna är emellertid *S. × Billiardii* lätt att skilja genom att bladundersidan (åtm. på yngre

men vanligen även på äldre blad) är grågrön av ett fint men inte filtlikt ludd, som ger den ett matt utseende. Hos *S. Douglasii* är den som nämnt tätt vitfiltig, hos *salicifolia* däremot kal. Blomställningsaxlarna är hos *Billiardii* liksom hos *Douglasii* tätt finludna, hos *salicifolia* kala eller med några helt få hår. Den enda spirea, varmed *S. × Billiardii* kan förväxlas är en annan *Douglasii*-hybrid, den s. k. *S. × macrothyrsa*, i vilken, i stället för *S. salicifolia*, *S. latifolia* ingår. Detta yttrar sig i att bladen här är mycket mera grovt (dubbelt) sågade, bredare och trubbigare (brett avlånga – nästan omvänt äggrunda), ej som hos *Billiardii* finsågade och m. l. m. avlångt lansettlika. Namnet *S. × macrothyrsa* betyder storvippig spirea, och blomställningen är också här påfallande stor och »pyramidlik», ofta dessutom något ljusare än hos *Billiardii*. Bladundersidans ludd är ibland ganska glest men finns alltid, åtminstone på nerverna. Liksom *Billiardii* har den tydligen på sina håll — fast i mindre utsträckning — använts vid järnvägar, så ätm. i Skåne, och den finns belagd från flera håll, där den börjat sprida sig utanför odling. I fråga om *S. × Billiardii* är det tydligt, att den numera etablerat sig som vildväxande på åtskilliga håll, visserligen mest i »kulturgränsen» men delvis även i mera naturlig terräng (stränder o. d.); så är fallet ex. vis i Uppland och runt Göteborg.

Det är dock knappast någon fråga om att ej den som blivit mest naturaliserad är den gammaldags *S. salicifolia*; det är t. ex. åtminstone troligt, att de till synes så naturliga spirea-förekomsterna kring Blekinges smååar verkligen hör till denna. Men det är också tydligt, att en tendens i samma riktning föreligger och flerstädes realiserats av en del snarlika former, som antingen tillhör arten *S. latifolia*, kallad bredbladig spirea, eller dennas hybrid med *S. salicifolia*, den s. k. *S. × rubella*, kanske också av hybriderna mellan *S. alba*, vitspirean, och *S. salicifolia*, vilken kallats *S. × rosalba*. I vad mån ren *alba* odlas hos oss och om den här finns förvildad, är mig oklart; de *alba*-lika former jag sett från förvildade förekomster — sådana finns särskilt i Skåne — syns mig vara *S. × rosalba*. Arten är i och för sig karakteristisk genom att blomställningsaxlar och blombägare är tätt ludna, däremot (nästan) kala hos *salicifolia* och absolut kala hos *latifolia*, som vitspirean annars liknar genom sina vita blommor och den vipplika, nedtill långgreniga blomställningen. Denna går igen hos artens *salicifolia*-hybrid, som — om jag tolkat den rätt — ofta bara genom sina föga håriga blomställningsaxlar skiljer sig från *alba* och hos oss tycks vara genomgående vitblommig. Vippan tycks hos våra former ha en mer utdragen toppdel än *S. × rubella*; dessutom har *S. × rosalba* liksom *alba* själv tämligen smalt elliptiska-lansettlika, något spetsiga och finsågade blad. För *S. latifolia* är däremot de breda, m. l. m. grovsågade bladen karakteristiska, och de brukar också känneteckna hybriderna med *S. salicifolia*. Men här möter den stora svårigheten: att avgränsa denna hybrid å ena sidan mot *latifolia*, å andra sidan mot *salicifolia*. Ändå har de rena arterna en rad skiljekaraktärer. De kan karakteriseras så.

S. latifolia

Blad något blågröna, med grova, något klotlika tänder, brett elliptiska — (rektangulärt) avlånga; blomställningar långa, vipplika, »pyramidala», i

S. salicifolia

Blad rent gröna, med fina raka tänder, m. l. m. lansettlikt avlånga, med smal topp; blomställning kort (sällan över 8 cm lång), nästan helt klaselik

nedre delen med långt utskjutande m. l. m. horisontala grenar; kronblad vid blomningen (nästan) vita; blom-botten djupt skålformig och inuti alldeles kal.

med eventuella basalgrenar ej nående utanför resp. stödblåd; kronblad skära; blom-botten mer öppen och inuti kort (men vanligen tätt) silkeshårig.

Emellertid finns det åtskilligt material, som på ett eller annat sätt förenar karaktärer från dessa båda »idealbeskrivningar» och vars natur därför är problematisk. En del ex., som avviker från *salicifolia* egentligen bara genom längre och något mera långgrenig blomställning, torde tillhöra kulturformer av denna art. Andra är ytterst *latifolia*-lika men har något tydligare skär blomfärg och/eller en aning hårig blom-botten — skall detta tillåtas *latifolia* eller rör det sig om hybrider? I en del fall är typen så tydligt intermediär, att man inte tvekar om att räkna med hybrid. En svårighet vid tolkningen ligger i att det inte längre är möjligt att med säkerhet spåra plantskolornas ursprungliga sorter, en annan däri att de förvildade formerna genom förändrade ståndortsförhållanden kan modifieras ganska väsentligt i både blad- och blomställningstyp. Det är väl inte heller uteslutet, att en del av spridningen ut i naturen skett med frö — frösättningen är hos flertalet former god — och att en del av de nu naturaliserade typerna representerar former, som m. l. m. avviker från de odlade. Största delen av spridningen har å andra sidan säkert skett på vegetativ väg, och det är ju också genom sin stora förmåga att på det viset bilda stora och snåriga grupper som dessa spireor kunnat etablera så vitala bestånd i m. l. m. naturlig terräng, helst på något fuktig, m. l. m. ängsartad mark, särskilt vid sjöar och vattendrag. Därigenom borde det emellertid också vara möjligt att över större områden spåra en och samma typ, om bara ett rikligare herbariematerial stode till buds.

Därför, ädla läsare, om Ni orkat ända hit i min text, gör mig den tjänsten att samla och pressa i form av blommande kvistar — vad Ni finner av förvildade spireor av gruppen *Spiraria* men mycket gärna även av odlade sådana, bara jag också får besked om hur och var de tagits — i en trädgård eller utanför kulturens hägn. Tack i förväg för varje bidrag — sänd dem till mig (före instundande sommars slut) under adress Botaniska museet, Box 123, 751 04 Uppsala 1.

Summary

A preliminary survey is given of the *Spiraea* forms of section *Spiraria* which have been found in Sweden as garden escapes and more or less naturalized. They include *S. salicifolia* L. and its hybrids with *S. Douglasii* Hook. (= *S. × Billiardii* Herincq), *S. latifolia* (Ait.) Borkh. (= *S. × rubella* Dipp.), and *S. alba* Du Roi (= *S. × rosalba* Dipp.). Also *S. Douglasii* × *latifolia* (= *S. × macrothyrsa* Dipp.) sometimes shows a trend to spread outside gardens. Some naturalized forms probably belong to true *S. latifolia*, but the distinction between this species and *S. × rubella*, as well as between the latter and *S. salicifolia* is often most difficult, partly due to the scanty herbarium material. The occurrence of *S. alba* and *S. Douglasii* as subsponaneous in Sweden seems somewhat doubtful.

Nils Hylander

Frankrikesan 1965 — våra värdar

Frankrikesan har på andra ställen i denna skrift behandlats ur olika synpunkter utan att våra värdar omnämnts några få undantag när. De kan anses värda ett särskilt kapitel och får det också här ehuru kortfattat.

För att börja med de officiella måste främst nämnas vicomte de Noailles, ordförande i vår förenings franska motsvarighet och även i övrigt en stor man i musei- och konstkretsar. Tack vare honom kunde resans organisatörer få färdplanen med alla värdefulla objekt som på en bricka och hans rekommendation låg helt visst bakom det ofta obeskrivligt älskvärda mottagande som mötte oss på såväl privata som offentliga egendomar. Tack vare ambassadör Kumlins och hans hustrus tillmötesgående kunde han och många andra gynnare och värdar avtackas som dem hövdes. På beskickningen hade nämligen ordnats en elegant mottagning dit alla dessa inbjudits. de Noailles harangerades vid detta tillfälle särskilt och fick mottaga en etsning av Folke Gullby föreställande Adam och Eva i ett dendrologiskt paradis.

Föreståndaren för Chantilly och dess museum prince Raoul de Broglie hade redan i brev uttryckt sin glädje över att få mottaga gäster från Sverige. I slottets förnämliga samlingar finns nämligen föremål som ännu vittnar om förbindelser med vårt land. Han tänkte då särskilt på det ståtliga mineralskåp ritat av Rehn och utfört av Haupt som skänktes av Gustav III till prince Condé, vars gäst han varit på slottet. Den nuvarande värden på stället visade oss pjäsen med uppenbar glädje och följde oss på det mest förekommande sätt genom samlingar och park.

Överträdgårdsmästaren i Versailles — onekligen en krävande titel — mötte vid trapporna till Orangeriet och ledde turen med all den auktoritet och sakkunskap man kunde vänta.

I Versailles besöktes också plantskolan Georges Truffaut under ledning av Guy le Berre. Denne utmärkt svensktalande fransman stod oss sedan bi under hela resan med kunskaper, översvallande vänlighet och ett smittande gott humör.

I Bagatelle och Jardin Albert Kahn mötte staden Paris representant och i Arboretum des Barres, ägt av franska staten, ställdes kunniga guider till förfogande av dess tillmötesgående chef M. Pourtet.

Det första besöket på en privat egendom — Canon i Normandie — lämnade kanske också det djupaste intrycket. Det var i så fall i mycket hög grad värdinnans förtjänst. När den gamla grevinnan de Mézerac med entusiasm och kunskap visade sitt hem — familjeporträtten, gamla dokument och ritningar och inte minst parken — fick man en förnimmelse av direkt kontakt med det förflutna. Man önskade henne och familjens yngre medlemmar, som vänligt bidrog till värdskapet all lycka i att bevara en unik och ömt vårdad miljö.

På Sassy stod värdfolket — hertig d'Audiffret-Pasquier och hans hustru — i begrepp att resa bort. Men de tog sig ändå god tid att ta hand om sällskapet. Utom trädgården visades slottets mycket magnifika interiör. En genväg till stuteriet, ett av de förnämsta i Frankrike, utpekades också för hästroade dendrologer, som visade sig vara fler än någon kunde ana.

Jacques de Lacretelles, känd författare, akademiledamot och herre till det

vackra lilla slottet Brecy, hade i sin frånvaro ordnat med att en representant för Monument Historique i Caen stod för värdskapet.

I Bretagne bestods oss på två ställen ett sällsynt elegant mottagande. Bonne-Fontaine en mycket gammal borg, som gjorts ännu "gamblare" på 1800-talet visades på det mest förekommande sätt av ägaren, greve de Rohan Chabot, som med mycken kultiverad inlevelse berättade om såväl historiska som dendrologiska märkvärdigheter. Med fin känsla för borgens förpliktigande namn bjöd han dessutom på champagne i den pompösa matsalen i 80-talsrenässans. Vår ordförande och greve de Rohan fann varann som gamla kavallerister och en visit hos favorithästen fick avsluta programmet.

Samma dags eftermiddag gästades Caradeuc, där ett ungt par, markis de Kernier och hans hustru, tog emot med charmerande anspråkslöshet. De guidade personligen och även här avslutades visningen inomhus, där man fick njuta av utsökt te i den vackrast tänkbara omgivning.

De slott vid Loire och trakten däromkring, som besöktes, var för det mesta i offentlig ägo eller öppna för offentligheten mot avgift. De sanna värdarna var skuggor ur det förflutna eller höll sig i den mån de existerade diskret på avstånd.

Men ett privatägt slott besöktes, Ussé, där också värden var av gammal fin årgång. Greve de Blacas, 80 år, satt i solen på en av terrasserna, när vi anlände, med en tvättakta gråhund, som aldrig skådat en älg, vid sidan. Under den bredbrättiga panamahatten skymtade en vackert buktad Bordeauxfärgad näsa och ett par bruna, kvicka ögon. Med en artighet, som var helt l'ancien régime överlämnade han — hänvisande till skröplighet — guidningen åt sin mycket charmanta hustru och en sonson.

Den som ej hade så bråttom kunde i stället ur hans mun få kommentarer till den officiella historieskrivningen, som var mycket roande men som han säkert ej regalerat Queen Elizabeth med den gång hon besökte hans chateau.

Vaux-le-Vicomte var när vår resa företogs blott undantagsvis tillgängligt för besök. Genom dåvarande ägarinnans, Madame Sommier, tillmötesgående fick vårt stora sällskap dock tillfälle att se även detta. En major domus verkställde i värdinnans frånvaro visningen efter alla konstens regler.

Resans sista utflyktsmål var Courance. Den mycket trädgårdsintresserade ägaren, markis de Ganay, tog vänligt emot och visade oss slottets interiör men var sedan nödsakad överlämna visningen åt andra.

För att ge uttryck åt föreningens tacksamhet överlämnade vår ordförande gåvor till värdarna. Särskilt uppskattad torde en silver- eller bronsmedalj över Linné (Linné-Sällskapet) ha blivit.

Gösta Adelswärd

Fransk trädgårdslitteratur

Franska trädgårdar har ägnats stort utrymme i denna årgång av Lustgården. För den intresserade lämnas här en litteraturförteckning, som visserligen utgör ett ganska godtyckligt urval i den rikedom som finns, men som med kommentarer kanske ändå kan vara till viss ledning.

DU CERCEAU, 1576–1579: Les Plus Excellents Bastiments de France.
SERRES, OLIVIER DE, 1600: Le Théâtre d'agriculture est Mesnage des Champs.
BOYCEAU DE LA BARAUDERIE, 1638: Traité de jardinage ...
MOLLET, CLAUDE, 1652: Le Théâtre de plans et jardinages ...
MOLLET, ANDRÉ, 1651: Le Jardin de plaisir ...

Ur svensk synpunkt är André Mollets verk av särskilt intresse. Det utkom 1651 i Stockholm i svensk, tysk och fransk upplaga. Den svenska upplagan under titeln "Lustgården" ... André Mollet en av de främste i den kända trädgårdsmästarfamiljen var en tid i drottning Kristinas tjänst och gav vårt land impulser från modern, fransk trädgårdskonst. Han omgestaltade bl. a. Kungsträdgården. Faderns, Claude, trädgårdsbok ger, trots senare tryckningsår, uttryck åt äldre idéer.

I samband med dessa verk kan nämnas några moderna rörande den klassiska franska trädgården och le Nôtres epokgörande insats:

CORPECHOT, L, 1912, 1937: Les Jardins de l'intelligence.
MARIE, ALFRED, 1949: Jardins Classique Français.
FOX, HELEN, M, 1962?: Le Nôtre.
DE GANAY, ERNEST, 1962: Le Nostre.

Corpechots verk framhålles ofta som det klassiska om klassisk fransk trädgårdskonst.

Av biografierna över le Nôtre verkar den förstnämnda ej särskilt tillförlitlig. Den senare grundar sig uppenbarligen på ingående studier. Den har dock rönt en del kritik och utgör säkert ej sista ordet. Den är dock synnerligen läsvärd och vackert illustrerad.

Som komplement är "Jardin Classique ..." utmärkt. Den har en stor mängd reproduktioner av samtida original, planer, arkitekturritningar, fontäner etc.

Landvinningarna inom optik och perspektivlära med insatser av bl. a. Pascal hade stort inflytande på utformningen av le Nôtres och hans efterföljares anläggningar. Detta behandlas i "André le Nôtre et ces desseins. l'Optique en son temps," av M. Charageat.

Verk inom arkitektur, Blondels och andras, liksom den stora encyclopedien ger många värdefulla upplysningar, ja, t. o. m. i rent tekniska handböcker som exempelvis Architecture Hydraulique ou l'art de conduire, d'élever et de ménager les eaux, par M. Bellidor 1739, behandlas utförligt problem av betydelse för trädgårdskonsten här lika med teknik i samband med fontäner och kaskader.

Ur den ymniga litteraturen om 1700-talets landskapsträdgård kan nämnas:

WATELET, 1774: Essai sur les Jardins.
LE ROUGE: Jardins Anglo-Chinois.
DE LIGNE, 1781: Coup d'oeil sur Beloeil.
DE LILLE: L'art des Jardins.

Le Rouge spred kunskap om de nya idéerna genom sina under många år utkommande häften med avbildningar och beskrivningar av trädgårdar i flera länder. Furst de Ligne missionerade på sitt eget obeskrivligt charmfulla sätt för de nya lärorna. Han kunde också vittna om erfarenhet från egna stora an-

läggningar och om sina intryck från andras runt om i Europa. Coup d'oeil är dock svåråtkomlig, även den senaste upplagan av 1922.

Abbé De Lille skrev på klingande alexandriner en handbok i konsten att anlägga en "parc Anglo-Chinois". Som sådan är den alldeles utmärkt. Den ger många upplysningar om tidens parker och kan också i lagom portioner njutas som dikt.

1800-talets bidrag är överväldigande. Om här endast Alphands namn nämns så är det för de stora och välbekanta insatser han gjort i Paris med omgivningar, bl. a. Bois de Boulogne.

En viss överblick av tendenserna i 18-talets och det begynnande 1900-talets utveckling ger följande:

DUCHENE, A, 1912: De divers styles de Jardins.

DUCHENE, A, 1935: Les Jardins de l'Avenir. Hier, Aujourd'hui, Demain.

A. Duchene lade jämte fadern Henri grunden för en vetenskaplig rekonstruktion av gamla trädgårdar men var också självständigt skapande konstnär.

Ett utmärkt men svåråtkomligt standardverk är:

DE GANAY, ERNEST, 1949: Les Jardins de France.

Franskt inflytande på svensk trädgårdskonst kan studeras i:

STEN KARLING, 1931: Trädgårdskonstens historia i Sverige intill le Nötrestilens genombrott.

SIRÉN, OSWALD, 1948, 1950: Kinas trädgårdar och deras inflytande på europeisk trädgårdskonst.

Siréns välbekanta verk behandlar också utförligt en rad franska trädgårdar och parker. Illustrationerna är magnifika och delvis unika.

Slutligen:

GOTHEIN, MARIE-LOUISE, 1914: Gartengeschichte.

SÖRENSEN, C. TH 1959: Europas Havekunst.

CHARGEAT, MARC, 1962: L'art des Jardins.

Frankrike får naturligtvis en tillbörlig behandling i all trädgårdshistoria. Gothein är grundlig och fortfarande bra. Sörensen utomordentlig och den sistnämnda behändig till formatet och lättläst.

Gösta Adelswärd

RECENSIONER

C. TH. SÖRENSEN: 39 Haveplaner, typiske haver till typehus. Arkitektens Forlag. Köpenhamn 1966.

Gör man en promenad genom något av våra nyanlagda egnahems- eller andra villaområden blir man inte sällan imponerad av det arbete och intresse som synbarligen läggs ned på trädgårdarna. Det finns tydligen fortfarande många, som har trädgårdsskötsel som hobby, trots att detta faktum sällan eller aldrig kommer fram i diskussionen om fritidsproblemen.

Vad resultatet beträffar kan man ibland bli litet tveksam. Det är lätt att falla för de frestelser, som plantskolor och lökfirmor så frikostigt dukar fram i sina kataloger. Villaägarnas dröm kan omsatt i verklighet bli ett plottrigt sammelsurium, som i all sin brokighet saknar originalitet och ännu oftare genomtänkt form.

Men var och en må bli salig på sin fason. I våra dagar då allt är så genomreglerat bör man kanske vara tacksam för att det ännu finns områden fria för individuell skaparglädje.

Vackert — drastiskt

Den som vill ha den friheten i behåll men samtidigt ge sin trädgård en viss idé och enhetlig utformning bör emellertid med det snaraste inköpa "39 Haveplaner, typiske haver till typehus".

Författarnamnet väcker förväntningar. Sörensen har som trädgårdsarkitekt och historiker ett välgrundat rykte långt utanför sitt lands gränser. Man blir inte besviken. Sällan har väl så många originella idéer motiverade med ett livs kunnande och erfarenhet serverats så suveränt lättsamt och kvickt.

På varje uppslag finner man på ena sidan en kommenterad plan till en trädgård för en tomt om 30 × 27 m, alltså 810 kvm. Motstående sida visar ett foto-graferat exempel ur verkligheten. Men det är ej fråga om planen direkt översatt utan själva idén. Och den kan vara hämtad från en engelsk kyrkogård, en modern dansk anläggning, en renässansträdgård eller ett torg. Ofta är det vackert och ibland drastiskt och nästan chockerande. Men det pekar på väsentligheter och hjälper läsaren att komma loss från banala mönster och en massa fördomar. Man tar nog inte miste om man säger, att detta är författarens huvudavsikt.

Rumsbildningar

Här finns trädgårdar för alla. Den passionerade odlaren och samlaren av sällsynheter eller den som söker en "trädgård som sköter sig själv" kan få givande uppslag likaväl som den som drömmer om att bli en "topiarius" och klippa fram gröna skulpturer ur buskar och träd. Men variationerna på temat

hur fantasirika och ibland medvetet utopiska de än är, har alla den säkra form och enhetlighet som är grundvalen för all verklig trädgårdskonst.

Ett problem, som särskilt intresserar författaren, är den rumsbildande trädgården. Det ligger i tiden. Vad som nu behövs i våra tätorter mer än mycket annat är rums- och gårdsbildningar av olika slag. Trivsamma gaturum och torg. Egnahems- och radhusbebyggelse, som inrymmer skyddade gårdsbildningar gärna utformade i samband med trädgårdar. De som bestämmer om hur vår nybebyggelse skall se ut godkänner alltför sällan stadsplaner i den andan, trots att moderna arkitekter är inne på sådana lösningar och goda exempel inte saknas.

I Sörensens bok är det ju fråga om tomter med friliggande hus, där behovet av ett skyddat uterum, därför är så mycket större. Det är märkvärdigt att se hur många roliga, vackra och spännande förslag till trädgårdsrum han åstadkommit på den relativt lilla yta det är fråga om.

Lekfull lärdom

Det måste utpreparas: Var och en som har en trädgård, stor eller liten, eller som överhuvudtaget är det minsta intresserad av hithörande ting bör skaffa denna bok. Maken till stimulerande och idébefordrande läsning på det här området får man leta efter. Kunde dessa lekfulla lärdomar i någon mån och på ett förståndigt sätt omsättas i praktiken skulle våra villaområden få lyckligare invånare och fler beundrare.

Gösta Adelswärd

EDWARD HYAMS: *The English Garden*. Med fotografier av Edwin Smith. Thames & Hudson. London 1964.

Praktverk av den typ som brukar karaktäriseras som presentböcker har man ofta skäl att betrakta med en viss misstänksamhet. Det finns avskräckande exempel på sådana även ifråga om trädgårdsböcker där möjligheten att locka med förföriska bilder är stor.

Bilderna är också det första man lägger märke till vid genombläddrandet av denna bok.

De är utsökta både i färg och svartvitt. Men det är synd att betrakta detta verk enbart som bilderbok. Författarnamnet, Edward Hyams, borgar för att inte några banaliteter serveras i texten. Han har skrivit kvicka och elaka samhällssatirer i romanform, är sedan många år trädgårdsexpert i *The Illustrated London News* och hör till det fåtal entusiaster, som återupplivat vitikulturen i England. Från den utgångspunkten gör han intressanta spekulationer om vad som kan ha överlevat av romarnas trädgårdskonst. Att de bedrev en icke o betydlig vinodling i det töckniga Britannien är ju väl dokumenterat.

Kulturarvet från det gamla Grekland och Rom har på andra och säkrare sätt levat kvar i England och i alla tider där förvaltats väl. Att den skapelse, som kan sammanfattas under rubriken den engelska parkstilen till en del härleder sig därifrån framhåller också Hyams. 1700-talets stormrika och klassiskt bildade lorder byggde när de återvänt från Italien antikinspirerade palladianska hus och dessa måste omges av ett passande landskap. Medan man på andra håll nöjde sig med att låta Claude Lorrain, Poussin m. fl. trolla fram klassiska ideal-

landskap vid sina stafflier kunde de engelska magnaterna göra samma sak i terrängen ofta i väldig skala. Processen komplicerades av impulser från många andra håll, Kina bl. a., och utvecklingen medförde ständigt nya varianter. Här om finns lika många åsikter som det finns författare. Men man måste nog ge Hyams rätt när han säger att det verkligt nya och originella i denna stil hade sitt upphov i England. Intressant i det sammanhanget är skildringen av Stourhed, en av de finaste och bäst bevarade parkmiljöerna från 1700-talets mitt.

Den engelska trädgårdskonsten har fortsatt att bygga på samma grund. Men den enorma tillgången på nytt växtmaterial från början på 1800-talet och framåt har givit möjligheter, som utnyttjats på det mest skiftande sätt. Höjdpunkten är vad författaren vill kalla "the paradise garden" — en trädgård, där växter från alla världens hörn bringats att trivas på ett sätt som verkar naturligt. Ett konstlat Eden, ett harmoniskt drömlandskap, en raffinerat arrangerad natur otänkbar utan människans medverkan men som ändå verkar självklar. En förutsättning för anläggningar av detta slag är väl det engelska klimatet; en annan är ekonomiska resurser. De började också komma till då sådana ännu var för handen. Så mycket märkligare att ännu i våra dagar förekommer ett nyskapande i samma anda. Ofta tycks det vara gamla militärer, i England ett släkte för sig, som ägnar krafter och imponerande kunskaper åt företag som dessa. Vägen till detta skildras livfullt med ett inslag av originella funderingar som är stimulerande. Amatörernas insats framhäves f. ö. ofta, kanske har de ibland blivit orättvist bortglömda. Men landskapsarkitekternas, trädgårdsmännens, vetenskapsmännens och växtsamlarnas skara sätts in i sammanhanget och bildar den naturliga bakgrunden till skeendet.

Inte sällan gör författaren små porträtt och man får till livs karaktäristiska detaljer av ibland ganska dråpligt slag. Vid skildringen av Kew Garden och dess föreståndare citeras bl. a. Julian Huxley, vilken som barn upplevde en av de mera imponerande av dessa, Joseph Dalton Hooker. För att roa barnet drog han ned ett av sina enorma, buskiga ögonbryn och höll fast det mellan läpparna. Edward Hyams text kan till stora delar avnjutas som en essay över engelsk trädgårdskonst av idag och dess bakgrund. En essay av en mycket sakkunnig person, som inte är rädd för att framföra egna åsikter man må tycka om dem eller ej. Det är nödvändigt att framhålla författaren ty exemplifieringen i bild är ganska överväldigande och av hög kvalitet och bildtexterna därtill utförliga. Man frestas att nöja sig med detta, särskilt som volymens storlek och tyngd fordrar hart när atletiska insatser av läsaren.

Bortsett från detta torde denna bok utgöra en utomordentlig guide för den som på ort och ställe vill se ett verkligt förnämligt urval av Englands trädgårdar.

Gösta Adelswärd

Dendroflora. 1–5. 1964–1968. — Utges gemensamt av Koninklijke Vereniging voor Boskoopse Culturen (Prinses Beatrixlaan 100, Waddinxveen) och Nederlandse Dendrologische Vereniging. Lösnummerpris 5 floriner.

Dendroflora, vilken fr. o. m. häfte 2 fungerar som en nationell årsskrift för praktisk dendrologi, vänder sig i första hand till plantskolefolk, trädgårdsarki-

tektekter och andra hortikulturella specialister men även ägare till parker och trädgårdar har mycket av intresse att hämta.

Avsikten är bl. a. att fortlöpande redovisa sortprövningar och att ge rekommendationer beträffande materialets odlingsbarhet m. m. inom det egna området. Då dessa översikter bör kunna intressera även våra läsare, förtjänar årsskriften ett omnämnande.

I de hittills utkomna fem häftena har ett tjugotal släkten behandlats: *Aesculus* (i häfte 4), *Alnus* (2), *Carpinus* (2), *Crataegus* (4), *Fraxinus* (4), *Malus* (1), *Ostrya* (2), *Prunus* (1), *Sorbus* (2, 3, 4 och 5) och *Ulmus* (5) bland lövträden; *Azalea* (4), *Chaenomeles* (5), *Cotoneaster* (3), *Hamamelis* (2), *Pyracantha* (3), *Rhododendron* (2 och 3), *Weigelia* (5), och *Wisteria* (5) bland lövbuskarna. Av coniferer har endast *Juniperus communis* (5) och hybriden *Cupressocyparis leylandii* (5) behandlats mera utförligt. Dessutom märks beskrivningar av *Astilbe* (5), *Calluna vulgaris* (5), *Hibiscus syriacus* (5), *Hosta* (4), *Hypericum* (2 och 3) samt *Potentilla fruticosa* (4).

I en publikation av denna typ är illustrationsmaterialet av stor betydelse. Efter en något trevande start i första häftet har bildmaterialet blivit allt bättre och speciellt färgbilderna i de två senaste utkomna häftena förtjänar högt beröm. Utmärkta tecknade figurer (exv i översikten av *Hypericum* och *Sorbus*) förhöjer det pedagogiska värdet. Den trevliga publikationen, som startade med ett omfång på 40 sidor, har nu konsoliderats till 72 sidor + 8 opaginerade färgbildsidor. Dess nationella karaktär framgår av att alla uppsatser är skrivna på landets eget språk. Korta sammanfattningar på engelska fr. o. m. häfte 3 ökar dock tillgängligheten. Till denna bidrar även goda index i slutet av varje häfte.

Bengt M. P. Larsson

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

Styrelseberättelse för år 1967

Föreningens aktivitet har under året präglats av sedvanlig exkursionsverksamhet med mycket livligt intresse från medlemmarnas sida. En önskedröm från föreningens allra första tid — anordnandet av kurser i aktuella ämnen — har glädjande nog också kunnat genomföras även om benämningen »kurs» tydligen skrämde flertalet medlemmar utom ett lagom antal verkligt intresserade.

Tillströmningen av nya medlemmar — även av de särskilt välkomna familjemedlemmarna — har fortsatt i ökat tempo.

Föreningens 48:e årsmöte hölls den 12 mars på Sjöfartshuset i Stockholm med 70-talet deltagande medlemmar och deras gäster. För 17:e gången omvaldes greve Torgil G. von Seth till ordförande. Till ledamöter i styrelsen för perioden 1967–69 omvaldes Gösta Adelswärd, Bertil Billbäck, Matts Juhlin Dannfelt och Kurt Torberger samt nyvaldes Olof-Fredrik Smedberg.

Till suppleanter för samma period omvaldes Per Friberg och nyvaldes Lenart Hildingsson.

Till revisorer för 1967 omvaldes forstmästare Björn Ditzinger och byrådirektör Bertil Mo som ordinarie med hortonom Gunnar Almquist som suppleant.

Efter sedvanliga årsmötesärenden höll direktör K.-E. Flinck ett mycket intressant föredrag om »Några synpunkter på Davidior, Stuartior och Magnolior samt deras odling i Sverige».

Senare på kvällen visade trädgårdsarkitekt Magnus Johnson bilder från Österrike som en presentation av den kommande långresan. Fil. kand. Ingvar Nordin visade slutligen vackra bilder av vad Prag kan bjuda dendrologerna.

Det av årsmötet fastställda arbetsprogrammet har genomförts efter uppgjorda planer. Tre exkursioner och studiebesök samlade över förväntan många deltagare liksom två kurser i mark- resp. trädvård och har kunnat genomföras utan nämnvärda förluster för föreningskassan. Då samtliga arrangemang kommer att beskrivas i Lustgården, lämnas här endast följande schematiska översikt:

5–6 maj Skåne. Årets första veckoslutsarrangemang samlade över sjuttio deltagare trots att vädret gjorde det befogat att tala om vintermanöver. Under det glada mottot »När sipporna blommar» besöktes under fredagskvällen Hovdala, där ägaren Casimir Ehrenborg tog emot. Därefter supé på Tyringe Kurhotell, där de långväga också bodde. Under lördagen i två bussar till Vanås, som visades av greve Gustaf Wachtmeister och till Karsholm, vars park visades av Johan Treschow i ägarens, Fritz Treschow, frånvaro. Efter ålunch i Åhus

till Tosteberga strandängar, dit många dendrologer nu bör hitta i juni när hagtorn och orkidéer blommar. Resan slutade med stort kaffekalas hos färdens generalissima Karin Salander på Gunnarpsgården.

30 maj var det dags för trädgårdsarkitekt FST Walter Bauer att visa sin vackra skapelse — H. Maj:t Konungens nya djurgårdsentré Lusthusporten på Södra Djurgården invid Djurgårdsbron och Nordiska museet.

4–6 augusti. »Tunet, Ängen och Hagen» — kurs i *markvård* ägde rum i Kalmar län med förre överantikvarien K. A. Gustawsson och fil. lic. Arnold Samuelsson som föreläsare och demonstratörer — från föreningen medarbetade Björn Ditzinger och sekr. God förläggning på Ingelstorps lantbruksskola, heldagsexkursion på Öland med besök vid Vickelby äng, Gråborg och Ismanstorps borg samt på eftermiddagen intressant information om naturvårdsproblem och återställningsarbeten vid stenbrytning. Den andra dagen ägnades ett intressant besök på Strömserum, som visades av ägaren friherre Christopher Rappe samt en avslutande exkursion i ljuvligt väder på Stensjö by.

6–10 september. Ägde den länge efterlängtade kursen i *trädvård* rum på Polhems Stjarnsund med fullt antal deltagare och därtill 9 (av elva möjliga) av yngsta årskursen blivande landskapsarkitekter från Uppsala. Föreläsare och demonstratörer var denna gång trädgårdsarkitekt FST Sven A. Hermelin, trädspecialisten Arne Johansson, fil. kand. Ingvar Nordin samt Korsnäs-Marma AB:s platschef, disponent Olof Sundell. Fredagskvällen ägnades åt föreläsningar, lördagen till grupparbeten, praktiska demonstrationer och festlig »examensmiddag» i den gamla herrgården. Söndagen upptog avslutande föreläsningar samt en längre bussexkursion med landskapsvård, markanvändningsproblem samt modern skogs- och viltvård på programmet. Till båda kurserna färdigställdes speciella kompendier med föredragen stencilerade. De vackra pärmarna slutsåldes raskt men kan möjligen framställas i en andra upplaga om intresse finns.

15–26 september. Årets stora resa till *Österrike* hade samlat 111 deltagare, dvs. samtliga kunde beredas plats av de ursprungligen seriöst 150 anmälda. Det stora antalet vållade självfallet problem men resan kunde genomföras i gott väder och utan olycksfall. För första gången prövades i full skala systemet med två pris- läs bekvämlighetsklasser med två stora förstaklassbussar samt en trängre »turist»-klassbuss. Mot alla råd från erfarna researrangörer gjordes även försök med att över dessa klassgränser ordna specialarrangemang för särskilt intresserade (alptur med fjällflora och högvilt, bergsskogsbruk samt stortlantbruk–vinodling). Turistklassen har nog kommit för att stanna, när föreningen nu har fått så många yngre medlemmar och mera strapatsrika utflykter kan nog även de upprepas, om de anmälda ålägger sig samma självdisciplin som under alpturen denna gång, där ingen enda klättrade högre än vad hjärta och ben tålde!

Föreningens styrelse har under det gångna året haft ett sammanträde och dess arbetsutskott två. Dessutom har åtskilliga ärenden avgjorts inom smärre arbetsgrupper, efter konferenser per telefon samt per korrespondens.

Såsom funktionärer har under året följande fungerat:

seketerare, Mårten Smedberg
skattmästare, Helmuth Wanderoy

redaktörer, Bengt M. P. Larsson t. o. m. årgång 1966-67, Gösta Adelswärd fr. o. m. årgång 1968.

En glädjande stor försäljning av Lustgårdens äldre och värdefulla årgångar har skett och minnesgoda medlemmar har även berett skattmästaren tillfälle återköpa saknade nummer.

Vid årsskiftet 1967-68 hade föreningen 648 (573) medlemmar fördelade på följande kategorier:

1 (1)	förste hedersledamot
3 (3)	hedersledamöter
6 (6)	stödjande ledamöter
59 (53)	ständiga medlemmar
469 (435)	årsbetalande medlemmar
110 (75)	familjemedlemmar

Styrelsen ber till slut att få framföra ett varmt tack för all den välvilliga och oskattbara hjälp den fått mottaga och för det stora intresse och gästfrihet, som visats den från vida kretsar.

Stockholm i januari 1968.

Föreningen för dendrologi och parkvård

Dess styrelse

Torgil G. von Seth
ordförande

Mårten Smedberg
sekreterare

Styrelseledamöter och revisorer för år 1968

Perioden 1966-68

ORDINARIE

- Ditzinger, Ulla, fru,
Bråvallavägen 21, 182 63 Djursholm
(08/755 12 13)
- Hermelin, Sven A., friherre, trädgårds-
arkitekt FSTL, *vice ordförande*,
Uggleviksgatan 13, 114 27 Stockholm
(08/20 90 32)
- Hylander, Nils, professor, förste träd-
gårdsintendent,
Vikingagatan 52, 753 34 Uppsala
(018/13 01 19)
- Nitzelius, Tor, amanuens,
Botaniska trädgården, 413 19 Göte-
borg
(031/82 20 82 el. 41 80 61)
- von Seth, Torgil G., greve, *ordförande*,
Bratteborg, 560 12 Vaggeryd
(0393/130 18)

SUPPLEANTER

- Larsson, Bengt M. P., fil. lic.,
Johannesbäcksgatan 80 B II, 754 33
Uppsala
(018/12 25 72)
- Nilsson, Arvid, fil. dr, försöksledare,
Sparvägen 2, 261 61 Landskrona
(0418/121 55)

Perioden 1967-69

ORDINARIE

- Adelswärd, Gösta, friherre,
Slefringe, 597 00 Åtvidaberg
(0120/118 00 el. 103 72)
- Billbäck, Bertil, trädgårdsdirektör,
Nybyggarevägen 5, 121 63 Johannes-
hov
(08/32 36 53)
- Juhlin Dannfelt, Matts, överjägmästare,
Vittengatan 4, 580 02 Linköping
013/12 65 95)
- Smedberg, Olof-Fredrik, advokat,
Hanstawiik, 151 00 Södertälje
(0755/320 32)
- Torberger, Kurt, civiljägmästare,
780 27 Ornäs
(0243/232 90)

SUPPLEANTER

- Friberg, Per, professor,
Inst. för trädgårdskonst och natur-
vård, 230 53 Alnarp
(040/46 44 00)
- Hildingsson, Lennart, civiljägmästare,
Skogssällskapet, Stora Torp, 412 72
Göteborg
(031/40 01 85)

Perioden 1968–70

ORDINARIE

- Brunnström, Axel, major,
Stureholm, 260 44 Mjöhult
(042/591 55)
- Douglas, Oscar W., greve,
Kolfall, 590 61 Vreta Kloster
(013/610 06)
- Fries, Magnus, laborator,
Ynglingavägen 7, 183 62 Djursholm
(08/755 73 03)
- Gyllenstierna, Görvel, friherrinna,
Spannarp, 262 00, Ängelholm
(042/530 58)
- Norin, Vera, trädgårdsarkitekt FSTL,
Guldhedstorget 1, 413 21 Göteborg
(031/63 00 51 el. 18 47 27)

SUPPLEANTER

- Bauer, Walter, trädgårdsarkitekt
FSTL,
Artillerigatan 76, 115 30 Stockholm
(08/61 90 29)
- Nordin, Ingvar, amanuens,
Botaniska trädgården, 413 19 Göte-
borg
(031/45 81 45)
- Wanderoy, Helmuth, akademiträd-
gårdsmästare, *skattmästare*,
Villavägen 8, 752 36 Uppsala
(018/14 88 86 el. 13 08 18)

Revisorer

ORDINARIE

- Ditzinger, Björn, forstmästare,
Bråvallavägen 21, 182 63 Djursholm
(08/755 12 31)
- Mo, Bertil, trädgårdsarkitekt FSTL,
Sätraängsvägen 65, 182 37 Danderyd
(08/758 32 06)

SUPPLEANT

- Landgren, Hans, agronom,
Tynnelsö gård, 150 32 Stallarholmen
(0152/410 42)

*Koelerutaria
paniculata*
KINESTRÄD

*Enkianthus
campanulatus*
KLOCKBUSKE

Dipelta floribunda
SKÖLDBUSKE

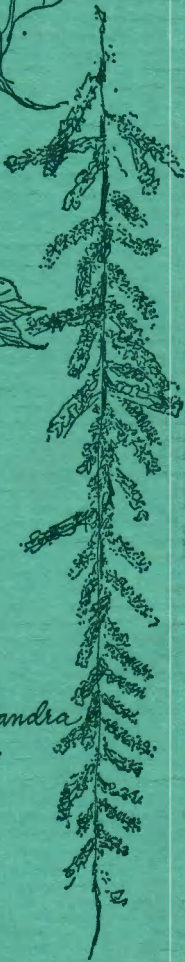

Cornus florida
BLOMSTERKORNELL

Halesia carolina
SNÖDROPSTRÄD

Tamarix tchandra
JUNITAMARISK

L. Bauer '65